

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах
рукопису

БУРУНОВ ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 94(100):929Кіссінджер:327-048.35«1951/2014»(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**АКАДЕМІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ТА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ
ІНІЦІАТИВИ ГЕНРІ АЛЬФРЕДА КІССІНДЖЕРА**

07.00.02 – *всесвітня історія*

Подається на здобуття наукового ступеня *кандидата історичних наук*

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ *О. О. Бурунов.*

Науковий керівник: *Дьомін Олег Борисович, доктор історичних наук, професор*

Чернівці – 2021

АНОТАЦІЯ

Бурунов О.О. Академічні концепції та зовнішньополітичні ініціативи Г. А. Кіссінджера – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.02 «Всесвітня історія». – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Одеса – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2021.

Дисертаційне дослідження присвячене аналізу академічних концепцій та зовнішньополітичних ініціатив та їх взаємозв'язку відомого вченого та дипломата Г. Кіссінджера. У тому числі висвітлюється його бачення системи міжнародних відносин у ХХІ ст.

Автором запропоновано аналіз академічної спадщини Г. Кіссінджера, його дипломатичної практики у їх взаємозв'язку між собою. Вперше в українській історіографії здійснено комплексний аналіз академічних концепцій Г. Кіссінджера, його зовнішньополітичної практики в адміністраціях президентів США та постурядової діяльності. Аргументовано вплив теоретичних поглядів Г. Кіссінджера, набутих в університетському середовищі, на його дипломатичну діяльність. Проаналізовано вплив американської зовнішньополітичної традиції на еволюцію поглядів Г. Кіссінджера. Звернено увагу на методи, завдяки яким Г. Кіссінджер популяризував свою зовнішньополітичну лінію у США, зокрема його виступи перед конгресом та журналістами на захист своєї політики. Також мова йде про створення справжньої мережі лобіювальників дипломатичної лінії Г. Кіссінджера, до якої входили політики, журналісти та навіть голлівудські знаменитості.

Узагальнено та систематизовано новітні напрацювання зарубіжних дослідників творчої та дипломатичної спадщини Г. Кіссінджера.

Уточнено вплив теоретичних надбань, набутих в університетському середовищі, на практичну діяльність Г. Кіссінджера у найвищих

зовнішньополітичних відомствах США та його бачення світового порядку у XXI столітті; роль Г. Кіссінджера та його вплив на формування зовнішньої політики США за часів президентства Р. Ніксона та Дж. Форда; роль Г. Кіссінджера у переговорах відносно встановлення дипломатичних відносин США з КНР, завершення війни у В'єтнамі, скорочення озброєнь між США і СРСР та врегулювання конфлікту на Близькому Сході.

Набули подальшого розвитку вивчення поглядів Г. Кіссінджера та інших провідних вчених щодо світового порядку майбутнього та місця великих країн у ньому, зокрема США.

Автором проаналізовано вплив ідей щодо творення і функціонування світопорядку, сформованих в університетському середовищі, та роль цих ідей на випрацювання дипломатичних рішень Г. Кіссінджером.

В дисертаційній роботі констатується наявність у Г. Кіссінджера далекосяжної стратегії щодо побудови стабільного та довготривалого світового порядку, який би базувався на балансі сил, і де США виступали б у ролі своєрідного балансиру, який був би «рівніший» за інших учасників такого геополітичного формування. Ця стратегія була випробувана на початку 1970-х рр. у розпал «холодної війни» та, в цілому, мала позитивний вплив на геополітичну атмосферу у світі. Автор зауважує, що ця стратегія була сформована Г. Кіссінджером протягом його академічної кар'єри в Гарвардському університеті.

Г. Кіссінджер ретельно вибудував «геополітичний трикутник» США-КНР-СРСР, в якому Вашингтон був ближчим до Москви та Пекіну, ніж ті були між собою. Ідея стабільної системи міжнародних відносин була сформованою Г. Кіссінджером у праці «Відновлений світ» та набула розвитку в подальших працях вченого. Він вважав, що стабільний світовий порядок можна побудувати на сумі незадоволень інтересів усіх членів світового співтовариства, а не на повному задоволенні одного чи кількох із них. Тому що це призведе до виникнення гегемона та революційних держав по відношенню до такого світового порядку. На початку 50-х рр.

Г. Кіссінджер вважав КНР та СРСР революційними державами, проте пізніше автор констатував, що обидва комуністичні гіганти втратили свою революційність та стали договороспроможними. Таким чином, Г. Кіссінджер вважав світ, сформований після Віденського конгресу, близьким до взірцевого, натомість систему міжнародних відносин, сформовану в результаті Версальсько-Вашингтонської системи конференцій, провальною.

Погляди Г. Кіссінджера дійсно суперечили усталеній американській зовнішньополітичній традиції. Вони часто сприймалися американським суспільством, що вірило в богообраність американського народу, як низько моральний континентальний реалізм епохи «європейського концерту». Дипломату було набагато простіше мати справу з авторитарними лідерами на кшталт А. Садата чи Мао Цзедуна, ніж захисниками демократії за будь-яку ціну. Взагалі ж на початку кар'єри у Білому домі він був прихильником прийняття рішень у вузькому колі, зберігаючи їх у таємниці від громадськості до останнього моменту.

Проте під впливом американської політичної традиції погляди Г. Кіссінджера на роботу з громадськістю еволюціонували за роки перебування в адміністраціях Р. Ніксона та Дж. Форда. Він багато працював з політиками, журналістами та й просто відомими американцями для захисту та популяризації своєї зовнішньополітичної лінії, а також годинами виступав у конгресі, обґрунтовуючи свої ініціативи. У результаті цього Г. Кіссінджер кілька років поспіль перебував у числі найпопулярніших людей США.

Проте Г. Кіссінджер прийшов у Білий дім в той час, коли 550 тисяч американських солдатів пліч-о-пліч майже з мільйоном солдатів Південного В'єтнаму воювали проти такої ж кількості північно-в'єтнамських комуністів. Значна частина американців вимагала вивести ці війська негайно. Деякі протестанти навіть відвідували Ханой та отримували запевнення, що північно-в'єтнамці готові до переговорів. Таким чином, Г. Кіссінджер та Р. Ніксон знаходилися між лібералами, які вимагали негайної капітуляції у В'єтнамі та консерваторами, які не пропонували жодного виходу з глухого

кута, а лише критикували переговори з СРСР та КНР, як зраду національних інтересів. Незважаючи на це, Р. Ніксону та Г. Кіссінджеру вдалося провести свою лінію стосовно В'єтнаму та досягти поставлених цілей.

«Уотергейтський скандал» завадив Р. Ніксону довести свою геополітичну стратегію до кінця. Займаючи в цей час позицію радника з питань національної безпеки, а пізніше державного секретаря США, Г. Кіссінджер відіграв значну, а часом навіть вирішальну роль у зовнішній політиці США. Під час скандалу він фактично одноосібно керував зовнішньою політикою США. Перебуваючи у той час на піку своєї популярності, Г. Кіссінджер втілював собою легітимність офісу президента. Та незважаючи на те, що головні успіхи політики Г. Кіссінджера як державного секретаря прийшлися на 1973-1974 рр., його кар'єра в Білому домі пішла на спад.

Важливу роль у втіленні геополітичної стратегії Г. Кіссінджера в життя відіграла підтримка президента Р. Ніксона, який розділяв як робочий стиль, так і геополітичне бачення свого радника. Не зрозуміло чи погодився б хтось інший на зовнішньополітичні ініціативи, запропоновані Г. Кіссінджером, не кажучи вже про те наскільки зручною для дипломата була візантійська атмосфера Білого дому часів Р. Ніксона.

Таким чином, враховуючи залученність Г. Кіссінджера у якості радника з питань національної безпеки та державного секретаря, не виникає сумнівів у його надзвичайних дипломатичних та аналітичних здібностях. Але невідомо чи користувався б він таким високим ступенем довіри, який він мав у Р. Ніксона, в інших президентських адміністраціях США.

Теоретична спадщина Г. Кіссінджера є не менш цікавою ніж його дипломатична практика. Він написав значну кількість книг, статей, виступав на радіо та телебаченні і давав інтерв'ю журналістам. Безумовно Г. Кіссінджер є провідним теоретиком політичних наук та історії міжнародних відносин. Таким його сприймають у вузьких колах вчених та політичної еліти. В той же час широка громадськість сприймає

Г. Кіссінджера, в першу чергу, як негативну персону та чомусь чи не найголовнішого винуватця В'єтнаму.

Але з кінця 90-х рр., коли стало зрозуміло, що на сучасний світовий порядок чекає переформатування, Г. Кіссінджера почали сприймати більш доброзичливо, а його репутація продовжує відновлюватися рік за роком та книга за книгою. Науковці продовжують досліджувати практичну та теоретичну спадщину дипломата та й сам він, не зважаючи на солідний вік, і досі залишається працездатним та породжує приводи для досліджень.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що їх матеріали, основні концепції та висновки можуть бути використані під час написання узагальнюючих праць з історії міжнародних відносин та зовнішньої політики США, історії американської політичної думки та теорії міжнародних відносин. Результати проведеного дослідження можуть бути задіяними під час розробки навчальних програм, посібників та у викладанні загальних курсів з загальної історії та міжнародних відносин.

Ключові слова: Генрі Альфред Кіссінджер, США, міжнародні відносини, світовий порядок, академічні концепції, розрядка міжнародної напруженості, геополітичний трикутник, концепція балансу сил.

SUMMARY

O. Burunov. Academic concepts and foreign policy initiatives of H. A. Kissinger: World history. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis research for the degree of Candidate of Historical Sciences in the specialty 07.00.02 World history. –Odesa National Ilya Mechnikov University – Chernivtsy National Yuri Fed`kovych University of, 2021.

The dissertation research is dedicated to the analysis of academic concepts and foreign policy initiatives and their interrelation of the well-known scientist and diplomat H. Kissinger. This exploration also includes his vision regarding the system of international relations in the XXI century. The author offers an analysis of the academic heritage of H. Kissinger, his diplomatic practice and correlation between his practical and theoretical approach. For the first time in Ukrainian historiography, a comprehensive analysis of H. Kissinger's academic concepts and his foreign policy activities in the administrations of US presidents was carried out.

The impact of H. Kissinger's theoretical views acquired in the university environment on his practical activity in the administrations of the US presidents was argued. The influence of the American foreign policy tradition on the evolution of H. Kissinger's views is analyzed. Attention was paid to the methods by which H. Kissinger popularized his foreign policy line in the USA, in front of journalists and American Congress. There is also about creating a real network of lobbyists for the diplomatic line of H. Kissinger, which included politicians, journalists, and even Hollywood celebrities.

The latest developments of foreign researchers of H. Kissinger's creative and diplomatic heritage are generalized and systematized.

The influence of theoretical achievements acquired in the university environment on the practical activity of H. Kissinger in the highest foreign ministries of the USA and his vision of the world order in the XXI century was specified; the role of H. Kissinger and his influence on the formation of US foreign policy during the presidencies of R. Nixon and J. Ford; the impact of H. Kissinger's

role in the negotiations on the establishment of US diplomatic relations with China, and the end of the war in Vietnam; arms reduction between the USA and the USSR and the settlement of the Middle East conflict.

The role of H. Kissinger in the administrations of R. Nixon and J. Ford and his role in making major foreign policy decisions are specified.

The research of the views of H. Kissinger and other leading scientists on the world order in the XXI century and the place of large countries in it, in particular the United States, was further developed.

The author analyzed the influence of ideas formed in the university environment and their role in the development of diplomatic decisions by H. Kissinger.

The dissertation states that H. Kissinger provided a far-reaching strategy for building a stable and long-term world order, which would be based on the balance of power and where the United States would act as a kind of balancer, which would be more “equal” to other participants in such a geopolitical formation. This strategy was tested in the early 1970s. In the middle of the Cold War and generally had a positive impact on the geopolitical atmosphere in the world. The author notes that this strategy was developed by H. Kissinger during his academic career at the Harvard University.

H. Kissinger carefully constructed a «geopolitical triangle» between the United States and the People's Republic of China, in which Washington was closer to Moscow and Beijing than they were to each other. Idea of a stable system of international relations was formed by H. Kissinger in his doctoral dissertation the «World Restored» and was developed in the subsequent works of the scientist. He believed that a stable world order could be built on the sum of the dissatisfaction of the interests of all members of the world community, rather than on the entire satisfaction of one of them. Because this will lead to the emergence of a hegemon and revolutionary states about such a world order. In the early 50s. H. Kissinger considered China and the USSR revolutionary states, but later the author stated that both communist giants lost their revolutionary and became contractually capable.

Thus H. Kissinger considered the world formed after the Congress of Vienna close to the model, instead, the system of international relations formed as a result of the Versailles-Washington system of conferences was an example of failure. Considering the consequences of both, it is difficult to disagree with H. Kissinger.

H. Kissinger's views are kind of contradictory to the established American foreign policy tradition. Those views were often perceived by American society, which believed in the divine destiny of the American nation, as the low moral continental realism of the «European concert» era. It was much easier for an H. Kissinger to deal with authoritarian leaders like A. Sadat or Mao Zedong than with democracy defenders.

However, it is worth noting a large number of historians and politicians who have accused H. Kissinger of completely ignoring public opinion, and how H. Kissinger's views regarding the work with the public have evolved over the years in the White House. He created a real network of journalists, politicians, and celebrities, who defended and promoted his foreign policy initiatives, and also diplomat was keeping speeches for hours in Congress to protect his decisions. As a result, H. Kissinger for several years in a row was among the most popular people in the United States.

However, H. Kissinger came to the White House at a time when 550,000 American soldiers, together with nearly a million South Vietnamese soldiers, were fighting the same number of North Vietnamese communists. Many Americans demanded the withdrawal of these troops immediately. Some protestors even visited Hanoi and received assurances that the North Vietnamese were ready to negotiate. Thus H. Kissinger and R. Nixon were between liberals who demanded immediate capitulation in Vietnam and conservatives, who offered no way out of the impasse but only criticized the negotiations with the USSR and China as a betrayal of national interests. Despite this, R. Nixon and H. Kissinger managed to draw their line on Vietnam and achieve the planned goals. The Watergate scandal prevented R. Nixon from completing his geopolitical strategy.

At that time, H. Kissinger held the position of National Security Adviser and later US Secretary of State he played a significant and sometimes even decisive role in US foreign policy. During the scandal, he effectively directed US foreign policy basically alone. At that time, at the peak of his popularity, H. Kissinger embodied the legitimacy of the president's office. Although the main successes of the policy of H. Kissinger, as a State secretary came in 1973-74 his career in the White House went to declined.

An important role in the implementation of H. Kissinger's geopolitical strategy belongs to the support of President R. Nixon, who shared both the working style and the geopolitical vision of his adviser. There was questionable whether anyone else would agree to the foreign policy initiatives proposed by H. Kissinger, even without mentioning how comfortable the diplomat was in the Byzantine atmosphere of the White House of R. Nixon's time. Thus, given the participation of H. Kissinger, as an adviser to all American presidents without exception, leaves no doubt about his extraordinary diplomatic and analytical capabilities. But there is a question would H. Kissinger have the same high degree of trust from other presidents as he had from R. Nixon.

Perhaps more interesting than H. Kissinger's diplomatic activity is his theoretical heritage. He has written numerous books, appeared on radio and television, and has given interviews to journalists. Undoubtedly, H. Kissinger is one of the leading theorists of political science and the history of international relations. This is how it is perceived in narrow circles of scientists and the political elite, but the general public perceives H. Kissinger primarily as a negative person and for some reason perhaps the main culprit of Vietnam.

For example, Diane Kuntz, a professor of Duke University, one of the leading universities in the United States, asked her students about three things they associate with H. Kissinger? They replied: Vietnam, Cambodia, and Chile.

But since the late 90s when it became clear that the modern world order is waiting for reformatting, H. Kissinger began to be perceived more kindly, and his reputation continues to recover year by year and book by book. Scholars continue

to study the practical and theoretical heritage of the diplomat, and he, despite his solid age, still able to work and leaves us with reasons for research.

The practical significance of the results is that their materials, basic concepts and conclusions can be used in writing generalized works on the history of international relations, and US foreign policy, the history of American political thought, and the theory of international relations. The results of the research can be used in the development of curricula, manuals, and in the teaching of general courses in general history and international relations.

Keywords: Henry Alfred Kissinger, USA, international relations, world order, academic concepts, detente of international tensions, geopolitical triangle, the balance of power concept.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Бурунов О. О. «Локальна ядерна війна» в оцінках Г. А. Кіссінджера. *Записки історичного факультету*. Випуск 25. Одеса: ОНУ, 2014. С. 211–222. (0,55 друк. арк.) – **фахова, наукометрична (Index Copernicus, CEEOL, Google Scholar, WorldCat, Base-search)**
2. Бурунов О. О. Прорахунки Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин в оцінках Г. А. Кіссінджера. *Записки історичного факультету*. Випуск 26. Одеса: ОНУ, 2015. С. 155–163. (0,4 друк. арк.) – **фахова, наукометрична (Index Copernicus, CEEOL, Google Scholar, WorldCat, Base-search)**
3. Бурунов О. О. Відносини США та СРСР – Росії у другій половині ХХ століття в оцінках Г. А. Кіссінджера. *Науковий вісник МГУ*. Випуск 13. Одеса: МГУ, 2017. С. 4–7. (0,15 друк. арк.) – **фахова, наукометрична (Index Copernicus, CEEOL, Google Scholar, WorldCat, Base-search)**
4. Бурунов О. О. Китайська політична традиція та перспективи Китаю в оцінках Г. А. Кіссінджера. *Записки історичного факультету*. Випуск 29. Одеса: ОНУ, 2018. С. 161–173. (0,6 друк. арк.) – **фахова, наукометрична (Index Copernicus, CEEOL, Google Scholar, WorldCat, Base-search)**
5. Бурунов О. О. Від емігранта до державника: політична кар'єра Г. Кіссінджера. *Гілея. Історичні науки*. Випуск 151. Київ, 2019. С. 17–22. (0,6 друк. арк.) – **фахова, наукометрична (Google Scholar, Index Copernicus, EBSCO, SIS (Scientific Indexing Services))**
6. Бурунов О. О. Індокитайські ініціативи Г. Кіссінджера. *Американська історія та політика*. Випуск 9. Київ, 2020. С. 47–56. (0,45 друк. арк.) – **фахова, наукометрична Google Scholar.**
7. Бурунов О. О. Генрі Кіссінджер о перспективах мирового порядка в XXI веке. *Журнал международного права и международных отношений*.

Выпуск 1-2 (92-93). Минск, 2020. С. 59–64. (0,25 друк. арк.) – **закордонна публікація**

Публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Бурунов О. О. «Локальна ядерна війна» в оцінках Г. А. Кіссінджера. Національний університет «Одеська юридична академія» Матеріали конференції. 13-14 лютого. 2015. С. 197-200. (0,15 друк. арк.)
9. Бурунов О. О. Г. Кіссінджер про європейське співробітництво та систему конференцій 1812 – 1822 рр. Актуальні проблеми всесвітньої історії: стратегії партнерства і співробітництва в міжнародних відносинах. Київ: Інститут всесвітньої історії НАН України, 2015. С. 176–179. (0,15 друк. арк.).
10. Бурунов О. О. Обриси політичної Європи кінця ХХ століття у баченні Г. Кіссінджера. *Одіссос. Актуальні проблеми всесвітньої історії*. Одеса, Вип. 5. 2017. С.201–204. (0,15 друк. арк.)
11. Г. Кіссінджер про політичну культуру на початку ХХІ ст. *Одіссос. Актуальні проблеми всесвітньої історії*. Одеса, Вип. 7. 2020. С.121–126. (0,25 друк. арк.)

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	15
ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТЕМИ.....	23
1.1. Джерельна база роботи.....	23
1.2. Історіографія дослідження.....	30
РОЗДІЛ 2. НАУКОВІ КОНЦЕПЦІЇ Г. КІССІНДЖЕРА.....	45
2.1. Особливості світогляду Г. Кіссінджера та чинники його формування...45	
2.2. Становлення Г. Кіссінджера як науковця історії міжнародних відносин...65	
2.3. Г. Кіссінджер про історичний досвід формування світового порядку.....83	
РОЗДІЛ 3. ДИПЛОМАТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ Г. КІССІНДЖЕРА.....	104
3.1. Г. Кіссінджер та проблеми Індокитаю у зовнішній політиці США.....104	
3.2. Ініціативи Г. Кіссінджера щодо повернення КНР у світову політику...117	
3.3. Розрядка міжнародної напруженості та позиція США.....129	
3.4. Роль Г. Кіссінджера у процесі арабо-ізраїльського врегулювання.....142	
РОЗДІЛ 4. ПОСТЫПОЛЯРНИЙ СВІТОВИЙ ПОРЯДОК У БАЧЕННІ Г. КІССІНДЖЕРА.....	156
4.1. Шляхи розвитку світової системи в публіцистиці Г. Кіссінджера156	
4.2. Кіссінджер про місце США у системі міжнародних відносин XXI століття180	
ВИСНОВКИ.....	195
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	201

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АБІІ – Азійський банк інфраструктурних інвестицій

АТР – Азіатсько-Тихоокеанський регіон

ДРВ – Демократична республіка В'єтнам (Північний В'єтнам)

ДНЯЗ – Договір про нерозповсюдження ядерної зброї

НВАК – Народно-визвольна армія Китаю

НФВПВ – Національний фронт визволення Південного В'єтнаму
(В'єтконг).

ОВД – Організація Варшавського договору

ОСО – Обмеження стратегічних озброєнь

ПРО – Договір про обмеження систем протиракетної оборони

АВМТ – Anti-Ballistic Missile Treaty

CENTO – Central Treaty Organization

ОПЕС – The Organization of the Petroleum Exporting Countries

SALT – Strategic Arms Limitation Talks

SEATO – Southeast Asia Treaty Organization

ТАФТА – Transatlantic Free Trade Agreement

ВСТУП

Актуальність теми. Закінчення холодної війни поклато край біполярному світові та системі міжнародних відносин, яка склалася після Ялтинської конференції. США вийшли з протистояння з СРСР єдиною супердержавою світу. Багатьом вченим та політикам здавалося, що гегемонія Вашингтону буде беззаперечною у короткій та середньостроковій перспективі, а ліберальна демократія буде поширюватися на всіх континентах, доки не охопить світ остаточно.

Проте ряд глобальних економічних та політичних процесів, що відбуваються у світі доводять, що система міжнародних відносин знаходиться на порозі кардинальних змін. Спроби переосмислити те, що відбувається та спрогнозувати майбутнє світового порядку намагаються представники різних наукових дисциплін. Таким чином, звернення до постаті Г. Кіссінджера – людини, яка протягом усього свого життя вивчала функціонування міжнародних систем минулого та брала безпосередню участь у творенні сучасного світового порядку, є цілком виправданим. Академічні концепції, урядова діяльність, персональна історія Г. Кіссінджера, його інтелектуальна та політична спадщина у цьому контексті не лише не втратили свого значення, а, навпаки, стали більш актуальними. Погляди Г. Кіссінджера відрізняються своєю безперервністю. Більшість концептуальних схем, за допомогою яких він досліджував структуру та проблеми світового порядку, або збереглися до сьогодні у незмінному вигляді, або ж зазнали незначних змін. Але змінювалося конкретне наповнення цих схем, завдяки чому концепції науковця відрізняються гнучкістю. Ці обставини відіграли велику роль у стабілізації системи міжнародних відносин у період діяльності Г. Кіссінджера на ключових постах в адміністрації президента США 1970-х рр. Найбільш загальною тенденцією еволюції поглядів Г. Кіссінджера служить підвищена

увага у його роботах до ролі моральних цінностей як у американській зовнішній політиці, так і у міжнародних відносинах в цілому.

В останні роки в американській та й загалом світовій історіографії переосмислюється роль Г. Кіссінджера в ініціативах «холодної війни» та відбувається певне «відбілювання» його репутації. Також більш уважно аналізуються його уявлення системи міжнародних відносин майбутнього та роль в них США. Таким чином, дослідження постаті Г. Кіссінджера набуває нового забарвлення та залишає місце для подальших досліджень.

Особливу вагу дослідження постаті Г. Кіссінджера має для української історіографії. Незважаючи на високу зацікавленість вітчизняної історичної науки американістикою, фігура цього визначного науковця та політичного діяча майже не була дослідженою українськими істориками та політологами.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконувалась на кафедрі нової та новітньої історії історичного факультету (з 2018 р. – факультету історії та філософії) Одеського національного університету імені І. І. Мечникова в рамках науково-дослідних тем кафедри всесвітньої історії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова: «Дослідження персональної історії та соціально-політичних структур в контексті перетворень нового та новітнього часу» 2012–2016 рр. (номер державної реєстрації 0109U008118) та «Еволюція та революція у новий та новітній часи» 2018–2022 рр. (номер державної реєстрації 0118U004431).

Метою дисертації є вивчення місця та ролі Г. Кіссінджера в історії, теорії та практиці міжнародних відносин. Дослідження передбачає аналіз його підходів до питань світового порядку та вплив наукових концепцій вченого, випрацюваних в університетському середовищі, на його дипломатичну практику та погляди на історію та майбутнє міжнародних відносин, а також його здобутки у творенні зовнішньої політики США.

Досягнення поставленої мети передбачає **дослідити:**

- персональну історію Г. Кіссінджера;

- основні етапи та напрямки наукової творчості та адміністративної діяльності;
- особливості формування світогляду і наукових уподобань Г. Кіссінджера;
- характер історичних поглядів Г. Кіссінджера і теоретичні засади його наукового доробку;
- дипломатичну діяльність Г. Кіссінджера на прикладі ряду зовнішньополітичних ініціатив та регіонів;
- зв'язок історичної концепції Г. Кіссінджера з його баченням міжнародних відносин майбутнього;
- погляди Г. Кіссінджера на найближчі перспективи розвитку системи міжнародних відносин.

Об'єктом дослідження є історія зовнішньої політики США в контексті системи міжнародних відносин у ХХ – початку ХХІ ст.

Предметом дослідження є академічні концепції Г. Кіссінджера, його дипломатична практика та зовнішньополітичні погляди.

Методологічною основою роботи є фундаментальні принципи наукового пізнання, а саме: історизм, об'єктивність, критичний аналіз, системність, всебічність, багатофакторність історичного процесу тощо. Дотримання принципу історизму дозволило на основі всебічного дослідження джерельної бази розглянути особистість Г. Кіссінджера: його академічні та зовнішньополітичні погляди, а також динаміку їх розвитку в тісному взаємозв'язку з особливостями того історичного періоду, в який вони формувалися та змінювалися. Завдяки принципу системності вдалося скласти загальне уявлення про погляди Г. Кіссінджера на систему міжнародних відносин та її основні засади, а також виявити закономірності та елементи еволюції у поглядах науковця.

Конкретно-історичний та проблемно-хронологічний методи допомогли викласти бачення Г. Кіссінджером конкретних історичних фактів. На основі історико-генетичного та порівняльно-історичного методу співставлено

погляди Г. Кіссінджера та інших фахівців. Застосування історико-біографічного методу сприяло не тільки дослідженню основних етапів життя Г. Кіссінджера, а й допомогло створити його цілісну політичну та інтелектуальну біографію, зрозуміти особливості характеру, моделі поведінки дипломата і те, як його сприймали сучасники. Багатоплановість поставленої проблеми зумовила запровадження міждисциплінарного підходу та інструментарію суміжних дисциплін таких як теорія міжнародних відносин, політологія, соціологія та філософія. Комплексне застосування зазначених принципів та методів дозволяє забезпечити вивчення наукових концепцій та зовнішньополітичної діяльності Г. Кіссінджера.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що *вперше:*

- в українській історичній літературі відтворена персональна історія Г. Кіссінджера;
- проаналізовані новітні напрацювання дослідників творчої та дипломатичної спадщини Г. Кіссінджера;
- здійснений комплексний аналіз академічної спадщини Г. Кіссінджера та його зовнішньополітичної діяльності в адміністраціях президентів США.

Узагальнено та систематизовано:

- аргументовано взаємозв'язок академічних концепцій Г. Кіссінджера, його адміністративно-дипломатичної служби та постурядової діяльності;
- світові регіональні особливості дипломатичної практики Г. Кіссінджера;
- погляди Г. Кіссінджера на США у світовому порядку майбутнього.

Уточнено:

- вплив американської зовнішньополітичної традиції на еволюцію поглядів Г. Кіссінджера;
- механізм збереження геополітичного лідерства США, запропонований Г. Кіссінджером.

Набуло подальшого розвитку:

- вивчення американської політичної думки другої половини ХХ та початку ХХІ ст.;
- дослідження американської зовнішньої політики у роки «холодної війни».

Хронологічні рамки охоплюють період з початку 1950-х рр. по 2014 р. Нижня межа була визначена періодом навчання та роботою Г. Кіссінджера у Гарвардському університеті. У цей період він написав книгу, яка водночас була його докторською дисертацією) «Відновлений світ: Міттерніх, Каслрі та проблеми миру 1812-1822». Цей твір є чи не найважливішим для осмислення ідей та підходів науковця. Концепції, які були озвучені на сторінках праці, пережили незначну еволюцію та збереглися протягом усієї кар'єри Г. Кіссінджера.

Верхньою межею дослідження є 2014 р.: період, коли з'явилася, поки що остання книга Г. Кіссінджера «Світовий порядок». Робота присвячена побудові системи міжнародних відносин у ХХІ ст.. На сторінках твору науковець залишається вірним собі та захищає багатополюсну схему світового порядку майбутнього. Тобто, концепція вченого стосовно системи міжнародних відносин майбутнього, яка була винайдена та озвучена за часів перебування у Гарварді, залишилася, зазнавши лише незначних змін. Враховуючи те, що на сьогодні Г. Кіссінджер залишається активним науковцем, який консулює посадовців найвищого рівня, виступає на телебаченні та пише на різноманітні теми, автор дещо виходить за хронологічні межі для кращого висвітлення теми.

Географічні рамки. Незважаючи на надзвичайно високу дипломатичну активність Г. Кіссінджера, який окрім світових геополітичних центрів знаходив час для переговорів у віддалених частинах світу, таких як Родезія (Зімбабве) чи Східний Тимор, дане дослідження все ж має вузькі географічні рамки.

В першу чергу це євро-атлантичний простір, Південно-Східна Азія, Близький Схід та основні євразійські країни: КНР та СРСР (РФ). Саме на ці

регіони припадає найвища зовнішньополітична активність Г. Кіссінджера, як провідного американського дипломата і саме від процесів у цих регіонах залежить майбутнє світового порядку у XXI ст. на думку Г. Кіссінджера, як дослідника теорії міжнародних відносин.

Практичне значення. Нинішній стан українських гуманітарних дисциплін характеризується ростом зацікавленості у теоретичних питаннях. Особливе місце у цьому процесі належить дослідженню американських та західноєвропейських дослідницьких підходів. Тому на етапі вітчизняної науки, а особливо це стосується історії та політології, вивчення та аналіз цих підходів є дуже важливим. Тому практична тема цієї дисертації полягає у тому, що її матеріали, основні концепції та висновки можуть бути використаними при написанні узагальнюючих праць з історії міжнародних відносин та зовнішньої політики США, історії американської політичної думки та теорії міжнародних відносин. Результати проведеного дослідження можуть бути задіяні під час розробки навчальних програм, посібників та викладання загальних курсів з загальної історії та міжнародних відносин.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та результати дослідження були представлені у вигляді доповідей та тез на всеукраїнських наукових конференціях: Міжнародні наукові конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Одеські читання» (м. Одеса, 2017, 2020 рр.); Міжнародна науково-практична конференція «Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності» (м. Одеса, 13-14 лютого 2015 р.); Міжнародна наукова конференція «Доба Реформації: держава, суспільство, культура» (м. Київ, 12-13 жовтня 2017 р.); Міжнародна наукова конференція «Дунайські читання» (м. Ізмаїл, 18–19 березня 2017 р.).

Структура та обсяг дисертації. Структура роботи обумовлена завданнями, поставленими автором. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, які поділяються на одинадцять підрозділів, висновків, списку джерел та літератури, який налічує 402 позицій (на 39 сторінках). Загальний

обсяг дисертації становить 239 сторінок, з яких основний зміст викладено на 200 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТЕМИ

1.1. Джерельна база роботи

Враховуючи значну академічну та дипломатичну активність Г. Кіссінджера, його безпосередню залученість до низки надважливих зовнішньополітичних питань, джерельна база, пов'язана з постаттю дипломата, є дуже широкою.

Джерела використані під час написання дисертації можна поділити на три групи. Першу групу складають наукові, публіцистичні та мемуарні роботи Г. Кіссінджера, другу – документальні матеріали його адміністративної та політичної діяльності, третю – мемуари та спогади сучасників Г. Кіссінджера.

Перша група – це наукові роботи, мемуари, інтерв'ю, промови, статті та виступи Г. Кіссінджера на радіо і телебаченні. Вони дозволяють виявити його основні теоретичні погляди, їх еволюцію, обґрунтування та вплив, завдяки якому вони були сформовані. Ці роботи дуже важливі для розуміння загальної направленості поглядів вченого та виявлення основних компонентів його концепції системи міжнародних відносин. Без них важко скласти всебічне уявлення про трактування Г. Кіссінджером основних концепцій побудови світового порядку. Порівнюючи ці твори, написані з різницею більш ніж у півстоліття, можна проаналізувати спадкоємність та новації, які дозволяють ототожнити творчість Г. Кіссінджера з різноманітними інтелектуальними традиціями – консерватизмом, лібералізмом, американською та європейською політичними думками у теорії міжнародних відносин.

Він написав більше десяти монографій, зокрема «Відновлений світ: Меттерніх, Каслрі і проблеми миру 1812-1822», «Ядерна зброя та зовнішня політика», «Проблемне партнерство», «Дипломатія», «Чи потрібна Америці зовнішня політика?», «Світовий порядок» та інші.

Перша наукова робота на ступінь бакалавра, який Г. Кіссінджер здобув у 1949 р., називалася «Значення історії» [108]. Твір, в якому майбутній дипломат критикував О. Шпенглера, А. Тойнбі та захоплювався філософією І. Канта, є найоб'ємнішою бакалаврською роботою в історії Гарвардського університету та складається з 366 сторінок. Саме завдяки цій роботі увагу на Г. Кіссінджера звернув історик і радник Ф. Рузвельта та ще п'ятох американських президентів В. Еліот. Базуючись на даному творі, Н. Фергюсон, один з останніх біографів Г. Кіссінджера, називає його ідеалістом у філософському сенсі цього слова [324]. На сторінках роботи Г. Кіссінджер висловив ідею, що історія справді може мати кінець і, що вічний мир можливий між державами. Праця «Значення історії» не була опублікована, проте з рукописом можна ознайомитися на електронних ресурсах.

Іншим твором необхідним для розуміння загальної направленості поглядів Г. Кіссінджера стосовно формування структури світового порядку, що був одночасно і його докторською дисертацією є «Відновлений світ: Меттерніх, Каслрі і проблеми миру 1812-1822» [128]. Ця праця є дуже важливою для розуміння критеріїв, за якими Г. Кіссінджер визначав структуру та стабільність системи міжнародних відносин. Як писав С. Хоффман, ця робота була, в певній мірі, особистим документом, майже діалогом Г. Кіссінджера з самим собою» [352, р. 20]. І це дійсно так, оскільки Г. Кіссінджер вважав саме систему міжнародних відносин, побудовану у Відні К. Меттерніхом та Р. Каслрі, взірцевою на той час. Протягом своєї кар'єри дипломата Г. Кіссінджер намагався відтворити механізми, завдяки яким працювала Віденська система міжнародних відносин на практиці. Він завжди протиставляв систему міжнародних відносин, створену на Віденському конгресі, системі, яка була створена у Версалі після закінчення Першої світової війни.

Важливим джерелом для розуміння загальної направленості поглядів Г. Кіссінджера стосовно побудови стабільного світового порядку є есе

«Білий революціонер» [127]. Воно було написане для академічного журналу «Deadalus» у 1968 р. та присвячене німецькому канцлерові О. фон Бісмарку. У цих двох працях Г. Кіссінджер проаналізував дипломатичну стратегію дуже різних за своїми поглядами діячів: К. Меттерніха та О. фон Бісмарка, об'єднаних лише розумінням політичної кон'юнктури часу, до якого вони належали. Таким чином важко погодитись з численними дослідниками, які звинувачували Г. Кіссінджера у копіюванні К. Меттерніха та О. фон Бісмарка – цих видатних, проте дуже різних дипломатів.

В 1957 р. вийшла друком робота Г. Кіссінджера «Ядерна зброя та зовнішня політика» [12], яка зробила його по-справжньому відомим у США. Незважаючи на те, що твір не був написаний Г. Кіссінджером особисто, а був результатом співпраці багатьох інтелектуалів, саме після виходу у світ цієї книги, про науковця заговорили, як про спеціаліста з міжнародних відносин дуже високого рівня.

Також до того, як почалася кар'єра Г. Кіссінджер на офіційній посаді в адміністрації Р. Ніксона, світ побачили ще три його праці: «Необхідність вибору» [110], «Проблемне партнерство» [113] та «Американська зовнішня політика» [42]. Сам Г. Кіссінджер вважає останню працю найважливішою у цей період.

Під час роботи у Білому домі та до початку 90-х рр. ХХ ст. Г. Кіссінджер опублікував наступні мемуарні праці: «Роки в Білому домі» [126], «Переломні роки» [11, 134] та «Роки оновлення» [133]. Мемуарні роботи Г. Кіссінджера є досить розлогими та займають більш ніж п'ять тисяч сторінок. Здебільшого вони присвячені його діяльності на посадах помічника президента з питань національної безпеки та державного секретаря США. В роботах розглядаються різноманітні зовнішньополітичні ініціативи адміністрацій Р. Ніксона і Дж. Форда та місце й роль Г. Кіссінджера у них. Завдяки мемуарним працям є можливим визначити історичний та політичний контекст, в якому приймалися важливі рішення щодо тих чи інших ініціатив Білого дому. Також можна прослідкувати структуру президентських

адміністрацій США Р. Ніксона та Дж. Форда. Окрім того спогади дипломата містять характеристики американських та закордонних державних діячів та дипломатів з якими він мав справи, таких як Р. Ніксона, Дж. Форда, Л. Брежнєва, А. Добриніна, Мао Цзедуна, Чжоу Еньлая, Г. Мейра та інших. Враховуючи той факт, що Г. Кіссінджер був досвідченим науковцем, його мемуари також можна розглядати як дослідження зовнішньої політики США 1970-х рр. в цілому та своїх власних ініціатив в адміністраціях Р. Ніксона та Дж. Форда зокрема.

Наступна наукова робота Г. Кіссінджера «Дипломатія» [7] з'явилася одразу після закінчення «холодної війни і по суті є мемуарно-історичним твором, де історія дипломатичних відносин в деяких місцях переплітається з особистим досвідом Г. Кіссінджера. «Дипломатія» є однією з найбільш ґрунтовних праць з історії міжнародних відносин, написаних у ХХ ст.

Робота Г. Кіссінджера «Про Китай» [10] не обмежується історією Піднебесної та дипломатичних відносин Г. Кіссінджера з китайськими лідерами. Вона також ілюструє глибокий та науковий підхід науковця до переговорів та його глибоке розуміння важливості менталітету опонентів.

Останнім на сьогодні ґрунтовним твором Г. Кіссінджера є «Світовий порядок» [8]. Праця підсумовує його бачення розвитку та перспектив структури міжнародних відносин майбутнього. Незважаючи на те, що у цьому творі Г. Кіссінджер прогнозує втрату ролі світового лідера США та зміщення геополітичних центрів з північно-атлантичного регіону до азіатсько-тихоокеанського, він все ж вказує на інструменти, за допомогою яких, Вашингтон зміг би зберегти це лідерство в тій чи іншій формі.

Г. Кіссінджер також написав дуже багато, як наукових, так і публіцистичних статей. Наукові статті були написані ним в основному під час академічної діяльності. Публіцистичні ж статті здебільшого присвячені найважливішим питанням міжнародної політики. Також значну частину своїх статей Г. Кіссінджер присвячував різноманітним політичним та історичним подіям та їх інтерпретації. Він писав і продовжує писати для

таких впливових світових видань, як The Washington Post, The Wall Street Journal, The Atlantic, The International Herald Tribune Post та інших. Зокрема, його остання на сьогодні стаття для The Wall Street Journal присвячена боротьбі з пандемією COVID-19 [100]. У цій статті Г. Кіссінджер закликав до об'єднання усього світу для протистояння цьому явищу, замість того, щоб займатися пошуком винуватців поширення пандемії. Так само, як і статті, його інтерв'ю, промови та виступи на теле- і радіоефірах присвячені політиці, міжнародним відносинам та зовнішній політиці США. Г. Кіссінджер не оминув увагою і новообранного президента США Дж. Байдена. В інтерв'ю для інформаційного агентства «Блумберг» науковець вказував на те, що американо-китайські відносини нагадують йому ситуацію перед Першою світовою війною і без зваженого до них підходу все може закінчитися катастрофою [388].

До другої групи джерел належать документи, присвячені епосі перебування Г. Кіссінджера у Білому домі. Це доповіді Г. Кіссінджера та представників його команди президенту, їх спілкування між собою, дипломатичні депеші, стенограми мітингів команди Г. Кіссінджера, його телефонні переговори з Р. Ніксоном та американськими й зарубіжними високопосадовцями, а також Г. Кіссінджера та Р. Ніксона з лідерами та дипломатами з інших країн. До цієї групи також належать й інші офіційні документи, пов'язані з практичною діяльністю Г. Кіссінджера як дипломата та чиновника. Ці джерела інформації дають чіткий фактичний матеріал. Справа в тому, що до публікації архівних матеріалів, Г. Кіссінджера часто звинувачували у одноосібному прийнятті непопулярних рішень, таких як, наприклад, бомбардування Лаосу та Камбоджі. Зокрема після того, як Г. Кіссінджер залишив Білий дім, він піддавався набагато більшій критиці, ніж Р. Ніксон, міністри оборони Р. Макнамара, Дж. Шлезінгер чи військові генерали з Пентагону.

Значна частина офіційних документів знаходиться в Національному архіві США, бібліотеці Конгресу у Вашингтоні, бібліотеці Р. Ніксона у Йорба

Лінді та бібліотеці Форда в Енн-Арборі. Майже всі розсекречені документи можна знайти у мережі інтернет на сайтах цих установ. Завдяки архівам досліднику доступні протоколи зустрічей Р. Ніксона та Г. Кіссінджера з іноземними політичними діячами, меморандуми за підсумками зустрічей спеціальних особливих груп офісу президента або візитів Г. Кіссінджера за кордон тощо. Проте багато документів і на сьогодні залишаються засекреченими. До речі, ґрунтовна робота, присвячена історії американської архівістики та етапам відцифрування архівних матеріалів США, була здійснена миколаївською дослідницею Л. Левченко [232].

У листопаді 1976 р. Г. Кіссінджер передав документи часів його каденції у Білому домі та державному секретаріаті в бібліотеку Конгресу. Вони мають бути відкритими за 5 років після його смерті або у 2025 р. Більш ніж 90% документів, пов'язаних з Г. Кіссінджером, скопійовані з оригіналів державного департаменту, президентських матеріалів Р. Ніксона, Національного архіву та бібліотеки Форда. Недоступні лише стенограми телефонних записів Г. Кіссінджера, які Верховний суд США визнав приватними у 1980 р.. Проте у серпні 2001 р. державний департамент анонсував, що Г. Кіссінджер повернув їм копії приблизно 10 000 сторінок стенограм своїх телефонних розмов того часу, коли він займав крісло державного секретаря (вересень 1973 – січень 1977). У лютому 2002 р. Г. Кіссінджер повернув до Національного архіву копії стенограм телефонних розмов з початку своєї кар'єри у ранзі радника з питань національної безпеки (січень 1969 – вересень 1973).

Третю групу джерел складають спогади та мемуари американських політиків та дипломатів, а також лідерів країн, з якими Г. Кіссінджеру доводилося співпрацювати. Зокрема у праці Дж. Стробера та Д. Стробер «Усна історія президенства Ніксона» [166] була опублікована колекція інтерв'ю чиновників ери Р. Ніксона, яка включає в себе розділи стосовно характеру Р. Ніксона, адміністративного стилю та зовнішньої політики часів його адміністрації.

Були використані мемуари ряду політичних та громадських діячів США та інших країн. Інформація, яка міститься у цих творах, допомагає з'ясувати ряд моментів, які відносяться до політичної діяльності Г. Кіссінджера. Окремо слід виділити мемуари президентів Р. Ніксона [157] та Дж. Форда [27], помічника Г. Кіссінджера А. Хейга [30], радянського посла у Вашингтоні часів дипломатичної діяльності Г. Кіссінджера та радника А. Добриніна [6], міністра закордонних справ СРСР тих часів А. Громико [5], ізраїльського прем'єр міністра Г. Мейр [13]. Взагалі ж після закінчення «холодної війни» все більше колишніх офіційних посадовців США, таких як В. Сафаир [164], Дж. Холдрідж та Г. Халдеман [31, 32], почали більш детально описувати свій досвід, що дозволило краще зрозуміти атмосферу та функціонування механізмів прийняття процесів у Білому домі. Особливо слід виділити роботи Р. Гартхоффа [28, 29], який аналізував радянсько-американські відносини часів розрядки міжнародної напруженості. Р. Гартхофф був спеціальним асистентом державного департаменту США з питань підготовки та впровадження ПРО та ОСО-1. Завдяки присутності на більшості зустрічей присвячених питанням розрядки йому вдалося зібрати велику кількість документального матеріалу. Р. Гартхофф приділив значну частину матеріалу особистій участі Г. Кіссінджера у прийнятті рішень з головних питань розрядки. Він зробив висновок, що Р. Ніксон розділяв погляди Г. Кіссінджера на структуру та функціонування міжнародних відносин та схвалював концепцію світового порядку, яку той проводив у життя. Слід також виділити роботи інших колишніх радників з питань національної безпеки США М. Банді [22] та З. Бжезинського [1, 2, 3, 4, 21]. В них розглядаються погляди цих політичних діячів на питання міжнародних відносин, а також місця США в них.

Тож особистий доробок Г. Кіссінджера дає змогу прослідкувати погляди науковця та їх еволюцію щодо основних етапів історії міжнародних відносин та принципів функціонування світового порядку. У той час коли архівні матеріали та спогади сучасників Г. Кіссінджера дозволяють оцінити

практичну діяльність дипломата. Таким чином, вивчення і використання під час написання роботи зазначених джерел, дали можливість виконати поставлені в дисертації завдання, дати об'єктивну оцінку академічним концепціям Г. Кіссінджера та його зовнішньополітичним ініціативам.

1.2. Історіографія дослідження

Історіографію згруповано за походженням та виділено: західну, радянську, пострадянську (українську та російську).

Західна історіографія щодо політичної та академічної діяльності Г. Кіссінджера є дуже широкою. Роботи, які стосуються академічних концепцій, дипломатичної діяльності та поглядів Г. Кіссінджера на функціонування системи міжнародних відносин, можна розділити на декілька хронологічних етапів.

До першого етапу відносяться роботи вчених, журналістів та колишніх чиновників з адміністрації президента, які з'явилися у 1970-х рр., зокрема це публікації Р. Блуменфілд [308], М. Голан [341], С. Гробарда [342], Д. Ландау [369], М. Калба та Б. Калба [357], Дж. Ліски [370], Б. Мазліша [373], Р. Морріса [380], У. Наттера [383]. Роботи часів «холодної війни», незважаючи на широкий спектр позицій та плюралізм, теж несли на собі ідеологічний відбиток та прагнули до єдності поглядів у пошуку винуватця конфронтації. Дипломатичні ініціативи Г. Кіссінджера та адміністрації Р. Ніксона взагалі оцінювалися в залежності від табору «голубів» чи «яструбів», який представляли автори. «Яструби» вважали, що ідеї, які намагався втілити в життя дипломат, є ланцюгом поступок головному геополітичному ворогові. Зокрема вони вважали, що з огляду на потужність американської економіки, політика розрядки була поступкою СРСР. Взагалі ж критика адміністрації Р. Ніксона за ігнорування силового компоненту у відносинах з СРСР розділялася більшістю представників табору «яструбів». Дослідники з табору «голубів», навпаки вважали, що силову політику варто

було б послабити, а рішення політики розрядки не завжди втілюються в життя.

Інформативною у контексті регіональної активності дипломата є робота ізраїльської журналістки М. Голан [341], яка описала дипломатичну діяльність Г. Кіссінджера на Близькому Сході. На думку М. Голан, «човникова дипломатія» Г. Кіссінджера на Близькому Сході була успішною та призвела до безпрецедентного порозуміння між арабами та ізраїльтянами. Вона відзначала, що близькосхідні ініціативи Г. Кіссінджера, збільшили американський вплив у регіоні за рахунок зменшення радянського. Але М. Голан також відзначала маніпулятивний стиль Г. Кіссінджера і звертала увагу на те, що дипломатія американського державного секретаря базувалася навкруги домовленостей з А. Садатом.

Натомість Д. Ландау [369] охарактеризував дипломатичну діяльність Г. Кіссінджера періоду в'єтнамської війни, як провальну. Дослідник вважав, що дипломат повністю відступив від своїх постулатів, викладених під час академічної діяльності. Дії адміністрації Р. Ніксона і особисто Г. Кіссінджера у Південно-Східній Азії були неефективними та не зуміли стримати комунізм у цьому важливому регіоні та завершилися зрадою Вашингтоном свого союзника, вважав автор.

Також вже під час каденції Г. Кіссінджера у Білому домі почали з'являтися твори, які описували його особисто. Б. Мазліш [373]. розглядав геополітичну стратегію дипломата з точки зору історичної психології. Він відзначав, що до «Уотергейтського скандалу» політика Р. Ніксона та Г. Кіссінджера користувалася дуже високою довірою в американському суспільстві. В той же час Б. Мазліш характеризував зовнішньополітичну стратегію Г. Кіссінджера, як не американську і навіть не британську, а як суто континентальну. Він звернув увагу на те, що концепція світового порядку Г. Кіссінджера була сформована внаслідок психологічних травм, які він зазнав у дитинстві з приходом нацизму у його життя. Саме психологічним фактором дослідник пояснював постійний пошук стабільності

та безпеки у теоретичних роботах Г. Кссінджера та намагання втілити в життя ідеї розрядки та порозуміння з ідеологічними супротивниками.

Дж. Ліска [370] розглядав Г. Кссінджера, як представника «реалізму» та відзначав вплив на його погляди Н. Макіавеллі, К. Міттерніха та О. фон Бісмарка. Саме методи цих політичних діячів минулого впливали на практичну діяльність Г. Кссінджера у Білому домі [370].

С. Гробард [342], який до речі був товаришем Г. Кссінджера у Гарварді, проаналізував роботи науковця, що з'явилися до 1972 р. та намагався прослідкувати еволюцію його поглядів до початку кар'єри у президентській адміністрації. С. Гробард відзначав, що світогляд Г. Кссінджера був послідовним, але під впливом певних подій його погляди дещо змінились. На думку С. Гробарда, роки, які Г. Кссінджер провів, допомагаючи Н. Рокфеллеру у передвиборчих кампаніях, стали ключовими для переосмислення ним головних проблем світового устрою.

Взагалі ж роботи цього періоду були створені за відсутності джерел та базувалися на витоках інформації та теоретичних матеріалах не підкріплених документами.

До другого етапу можна віднести роботи з кінця 1970-х рр. до кінця 1980-х рр. Все більше вчених більш систематично та критично аналізували зовнішньополітичну структуру, створену Р. Ніксоном та Г. Кссінджером. Почали з'являтися праці, присвячені не лише дипломатичним ініціативам Г. Кссінджера, а також аналізу його теоретичного надбання та категоріального апарату науковця. Ці дослідники звертали більш детальну увагу на ранні твори Г. Кссінджера та розглядали розуміння дипломатом таких понять, як легітимність, рівновага та баланс сил. Слід виділити роботи таких фахівців як Г. Аллен [298], К. Белл [303], П. Діксон [318], Дж. Клева [314], У. Шоукрос [394], С. Хоффман [352], Г. Паолучі [386], Дж. Геддіс [334; 335; 336; 337; 338], С. Херш [350], Р. Літвак [371], Р. Стронг [371], Р. Шульзінгер [392; 393]. У творах цього часу відчувається втрата гостроти

біполярного протистояння та переходу до глобальних міжнародних відносин особливо економічних.

Робота С. Хофмана [352], колишнього колеги Г. Кіссінджера по Гарвардському університету, була присвячена зовнішній політиці США часів «холодної війни». Аналізуючи діяльність Г. Кіссінджера, особливу увагу автор приділив конструюванню геополітичного трикутника СРСР-США-Китай, звертаючи увагу на те, що Г. Кіссінджер втілював свої ідеї по шаблонах європейської континентальної дипломатії. Цікаво, що багато в чому бачення Г. Кіссінджера та С. Хофмана на певні питання міжнародних відносин співпадало. С. Хофман зазначав, що теоретичні засади Г. Кіссінджера щодо питань системи міжнародних відносин сформувалися в університетському середовищі та були сталими і не гнучкими. Значна увага приділялася таким особистим якостям Г. Кіссінджера, як схильність до маніпуляцій та надзвичайно висока самооцінка. Взагалі ж С. Хофман описував Г. Кіссінджера як макіавеліанця, який вважав, що збереження держави вимагає безжалісності та обману зовнішніх та внутрішніх ворогів.

Основою праці Р. Литвака [371] були питання пов'язані з розрядкою міжнародної напруженості. Він писав, що політика, яку проводила адміністрація Р. Ніксона, послугоувала фундаментом для подальших успіхів США. Саме в цей час стався відхід від політики стримування, яка давно не виконувала функцій покладених на неї раніше.

Одним з найзавзятіших критиків адміністрації Р. Ніксона та Г. Кіссінджера особисто, був У. Шоукрос [371]. Він зауважував, що теоретичні погляди Г. Кіссінджера кардинальним чином відрізнялися від того, що він втілював в життя на практиці. Головним звинуваченням на адресу дипломата були його індокитайські ініціативи, воєнні злочини та порушення територіальної цілісності Лаосу та Камбоджі, що на думку У. Шоукроса, стало причиною приходу до влади у Камбоджі червоних кхмерів.

Матеріали У. Шоукроса частково використав скандальний англійський журналіст К. Хітченс [351], який написав книгу «Суд над Генрі Кіссінджером». За мотивами книги, був знятий фільм з такою ж назвою.

Робота С. Херша [351], колишнього репортера Нью-Йорк Таймс, є однією з найбільш критичних по відношенню до адміністрації Р. Ніксона та до Г. Кіссінджера особисто. Дослідження базується на численній кількості інтерв'ю з колишніми офіційними чиновниками, зокрема і членами Ради національної безпеки, більшість з яких покинула свої посади. С. Херш відзначав, що атмосфера у Білому домі часів Р. Ніксона була нервовою та сповненою інтриг, що й призвело до «Уотергейту». Також журналіст критикував практично усі зовнішньополітичні ініціативи Г. Кіссінджера та визначав його, як головного винуватця військових злочинів у Південно-Східній Азії. Головними мотивами Г. Кіссінджера С. Херш вважав жадобу до влади та марнославство.

Також в цей час з'явилися чергові твори, що аналізували чинники, які мали інтелектуальний вплив на Г. Кіссінджера. Г. Клева досліджував історико-філософські погляди дипломата та зв'язок між його академічною творчістю та практичною діяльністю. На думку Г. Клеви, стратегія Г. Кіссінджера була спрямованою на трансформацію зовнішньополітичних підходів США з острівних на континентальні.

Англійський дослідник П. Діксон звернувся до бакалаврської роботи Г. Кіссінджера «Значення історії» та проаналізував розуміння дипломатом історії. П. Діксон дійшов висновку, що головною рисою, яка відрізняла Г. Кіссінджера від інших американських політичних діячів, було його несприйняття спеціальної місії США в історії.

І нарешті Х. Старр користуючись різними аналітичними методами, зокрема контент-аналізом, дослідив промови та інтерв'ю Г. Кіссінджера на різних етапах його кар'єри, порівнявши їх з промовами та інтерв'ю Дж. Фостера Даллеса. На базі цього матеріалу він показав, як змінювалися погляди дипломата щодо основних опонентів США – СРСР та КНР.

Але, незважаючи на загальну ґрунтовність та повноту, у творах дослідників цього періоду існують певні недоліки. Зокрема відкриття КНР розглядалося у рамках біполярного протистояння, а не незалежно у рамках історичного контексту або стосовно регіональної безпеки Східної Азії. Відносини з СРСР теж розглядалися у короткій перспективі, не намагаючись відслідкувати якусь стратегію. Так само однобоко та в залежності від партійної приналежності та без прогнозування перспектив аналізувалося закінчення війни в Індокитаї [303, 350, 352, 371, 386, 394].

До третього хронологічного етапу історіографії дослідження належать твори, написані від початку 90 – х рр. до наших днів. В цей час разом із зміною геополітичної ситуації у світі збільшилася кількість відкритих документальних ресурсів. Це призвело до більш широкого та комплексного огляду теоретичної та особливо практичної діяльності Г. Кіссінджера. Найбільш ґрунтовні твори у цей час опублікували В. Айзексон [356], В. Бурр [310], Г. Блюмінк [307], Р. Рівз [390], Дж. Ханхімакі [344; 345], Р. Даллек [317], М. Дель Перо [317], Н. Фергюсон [324; 325], Дж. Себеніус, Н. Бьорнс, Р. Мнукін [256], Дж. Сурі [399], Т. Шварц [400].

Одна з найбільш повних біографій Г. Кіссінджера була написана у 1992 р. журналістом В. Айзексоном [356]. Він описав академічну, дипломатичну діяльність, а також особисте життя дипломата, використовуючи для повноти образу багато особистих рис характеру. Дана робота ґрунтується на величезній кількості інтерв'ю як з самим вченим, так і з багатьма його колегами та сучасниками. В. Айзексон провів бесіди з найближчими помічниками дипломата А. Хейгом та Н. Гальперінім, керівником Південного В'єтнаму Нгуном Воном Тхіеу, міністром оборони США під час війни Судного дня Д. Рамсфельдом та багатьма іншими. Дослідник вважав Г. Кіссінджера типовим представником політичного реалізму та порівнював дипломата з Т. Гоббсом, що також прийняв основні максими політичного реалізму під впливом кровопролитної війни, яка зруйнувала існуючий стан речей. На думку В. Айзексона, на відміну від

витонченого реалізму Г. Моргентау, реалізм Г. Кіссінджера базувався на силовому компоненті, при цьому дослідник підкреслював, що у особистих бесідах Г. Кіссінджер завжди позитивно висловлювався стосовно моралі та прав людини.

Ще одна ґрунтовна робота належить Дж. Ханхімакі [344; 345]. Це дослідження базувалося, в тому числі, й на нових архівних матеріалах, які були розсекречені 2001 р.. Фінський дослідник характеризував Г. Кіссінджера з одного боку як умілого дипломата, а з іншого — як бюрократичного маніпулятора, одержимого секретністю та прагненням до власної глорифікації. Стосовно змісту, ініціативи дипломата розглядаються на осі Вашингтон – Москва – Пекін, а решта світу з'являється лише для ілюстрації. Саме у концентрації на глобальних геополітичних гравцях та ігноруванні регіональних Дж. Ханхімакі звинувачував Г. Кіссінджера. Для написання роботи була використана значна документальна база, що включає в себе стенограми засідань команди Г. Кіссінджера, його зустрічей з політиками та дипломатами, листування та телефонні переговори. Дж. Ханхімакі зробив висновок, що політика розрядки надзвичайно добре вписувалася у світовий порядок, який уявляв Г. Кіссінджер, але половинчате виконання її рішень звело нанівець зусилля дипломата. На думку історика, результати політики розрядки не виправдали надій дипломата, а його концепція вичерпала себе. До речі, Дж. Ханхімакі використовував таке поняття як «кіссінджерологія», демонструючи унікальний підхід Г. Кіссінджера до теоретичних та практичних проблем світового порядку.

Італійський історик М. Дель Перо [317], слідом за Дж. Ханхімакі використовував поняття «кіссінджеріанство». Дослідник не погоджувався з тими фахівцями, що відносять Г. Кіссінджера до європейського реалізму. Аргументуючи свою точку зору, М. Дель Перо приділив значну увагу фактам того, як Г. Кіссінджер захищав свої зовнішньополітичні ініціативи в середині країни перед журналістами та конгресом. Історик називав бажання дипломата щодо прийняття своєї геополітичної стратегії в США просто

маніакальним. На думку М. Дель Перо, це суперечило традиціям політичного реалізму, представники якого не мали б звертати увагу на такі компоненти, як схвалення громадськості.

Дж. Сурі [399] зосередив окрему увагу на дослідженні формування особистості Г. Кіссінджера: шляху невідомого емігранта з нацистської Німеччини, який завдяки своєму талантові був запрошений до президентської адміністрації США. Характеризуючи політику Г. Кіссінджера, Дж. Сурі відзначав, що дипломат діяв в парадигмі «холодної війни» та був залежним від політичної кон'юктури свого часу. Також історик відзначав, що ідентичність німецького єврея впливала на сприйняття Г. Кіссінджером міжнародних відносин.

Робота Р. Даллека [317], базується на розгляді співпраці політичного тандему Р. Ніксона та Г. Кіссінджера. Він, поміж іншим, дослідив надзвичайно велику кількість стенограм телефонних розмов Г. Кіссінджера та Р. Ніксона й дійшов висновку, що вони були надзвичайно схожими не лише у своєму баченні міжнародної політики, а й психологічно. Обидва політики ставилися з антипатією до бюрократії Білого дому, так і до американських конгресменів, що й призвело, на думку Р. Даллека, до «Уотергейту». Історик дійшов висновку, що стиль секретності та маніпулювання, як допоміг Р. Ніксону та Г. Кіссінджеру досягти їх найбільших успіхів (китайська політика, Близький Схід, розрядка), так і став причиною їх найбільшої невдачі (політика в Південно-Східній Азії). Взагалі ж Р. Даллек назвав зовнішню політику Р. Ніксона та Г. Кіссінджера неоднозначною, як і вони самі.

Окремо виділяється робота, що належить трьом гарвардським вченим, Дж. Себеніусу, Н. Бьорнсу, Р. Мнукіну [256]. Книга, що була написана у співпраці з Г. Кіссінджером, присвячена мистецтву укладання угод. Була проаналізована стратегія, тактика та механізми переговорного процесу, якими користувався дипломат. Ця праця, окрім основних напрямків,

відкриває менш відомі сторінки дипломатичної діяльності Г. Кіссінджера, зокрема Родезію (Зімбабве), Намібію, ПАР та Замбію.

Ще одна серйозна біографічна робота про Г. Кіссінджера належить перу іншого відомого журналіста та історика Н. Фергюсона. Робота охоплює часовий відрізок від народження вченого до його приходу в адміністрацію президента Р. Ніксона. У роботі Н. Фергюсона значна увага концентрується на особистому таланті проведення переговорів та укладанні зв'язків у найрізноманітніших сферах життя. Журналіст звертає увагу на те, що перелік особистих друзів вченого можна почати з суворих комуністичних лідерів СРСР та Китаю та закінчити зірками Голівуду. Британський науковець звернув увагу на слова Г. Моргентау, який заперечував приналежність Г. Кіссінджера до політичного реалізму, а також нагадував про заяви самого науковця, який казав, що право Південного В'єтнаму на самовизначення вартує життів американських військових. Також Н. Фергюсон наполягав на тому, що звинувачувати вченого у копіюванні дипломатичних підходів К. Міттерніха та О. фон Бісмарка може лише той, хто не читав його робіт.

Найголовнішим доробком творів, що були опубліковані після завершення «холодної війни», окрім звичайного використання архівних матеріалів стало те, що дослідники почали передивлятися політику адміністрації Р. Ніксона у довгостроковій перспективі. В останніх творах, присвячених Г. Кіссінджеру, помітна тенденція до переосмислення його практичного доробку та особливо його бачення щодо перспектив міжнародного порядку майбутнього.

Радянська історіографія не може похвалитися ґрунтовними творами, які б аналізували еволюцію поглядів Г. Кіссінджера стосовно світового порядку. Левова доля матеріалів історіографії СРСР присвячена практичній діяльності вченого на посту державного секретаря США та радника з питань національної безпеки, з наголосом на його ролі у американо-радянських відносинах. Особливе місце займають дослідження головних ініціатив Г. Кіссінджера щодо проведення політики розрядки, відкриття Китаю та

війни в Індокитаї. Більшість з цих робіт носять ідеологічний відбиток біполярного протистояння. Зокрема йшлося про те, що розрядка є ініціативою США, які не витримують гонки озброєнь з СРСР та й до того ж засвоїли уроки В'єтнаму. Важливим фактором нового підходу Білого дому у зовнішній політиці вважалася також втрата пріоритету у володінні ядерною зброєю. Іншими важливими факторами проведення політики розрядки дослідники СРСР вважали «Уотергейтський скандал» та опозицію Сенату щодо президента.

Також була підготовлена значна кількість досліджень з питань зовнішньополітичної думки США. Роботи носили помітний відбиток офіційного курсу країни. У цих творах аналізується бачення Г. Кіссінджера стосовно засад системи міжнародних відносин, а також проводиться порівняння з іншими політичними діячами Заходу, які працювали у сфері геополітики. Визнавався значний вплив вченого на зовнішню політику республіканців та віддавалося належне його майстерності у веденні переговорів. Зокрема позитивно оцінювалася критика Г. Кіссінджером політики «стримування», яку проводили попередні президентські адміністрації США.

Основний пласт досліджень радянських науковців стосується відношення Г. Кіссінджера до використання ядерної зброї у міжнародних відносинах. Писати про Г. Кіссінджера в СРСР почали після виходу його книги «Ядерна зброя та зовнішня політика», в якій була представлена ідея локальних ядерних воєн. Робота була гостро розкритикована в СРСР, а Г. Кіссінджера було поставлено у ряд найбільш жорстоких імперіалістів. Коли ж на зміну «ері конфронтації» прийшла «ера переговорів», оцінка його особи змінилася майже діаметрально. З'явилися публікації про те, що Г. Кіссінджер ставить під сумнів основні шаблони американської зовнішньополітичної думки щодо невразливості США. Особливо виділялися думки вченого на рахунок неправильності стереотипів «холодної війни» та пошуків консенсусу та деідеологізації відносин.

Більшість праць, які стосуються цього періоду написані істориками та журналістами-міжнародниками у роки «холодної війни». Серед найбільш відомих авторів слід згадати В. Петровського [240]. У його роботі мова йшла про місце Віденського конгресу у світосприйнятті Г. Кіссінджера. В. Петровський вказував на те, що саме європейське врегулювання 1815 р. мало найбільший вплив на дипломатичні важелі, якими користувався Г. Кіссінджер знаходячись в адміністраціях американських президентів. У дослідженні В. Матвеева [235] розглянуті особливості роботи дипломатичного корпусу США, стилю самого Г. Кіссінджера та дана оцінка ефективності його роботи. В. Ніконов присвятив свій твір республіканській партії США та її ініціативам [237]. Роботи А. Фурсенка [281; 282] стосувалися зовнішньої політики США, та зокрема стаття вченого присвячена дипломатичним візитам Г. Кіссінджера до Бонну та Парижу ще до приходу дипломата в адміністрацію Р. Ніксона. А. Чубарьян [293] порівнював радянську та американську історіографії часів «холодної війни». Також ґрунтовна робота з історіографії США у 70-х рр. ХХ ст. була написана С. Аппатовим, В. Глебовим, І. Ковалем та П. Райновим [181]. І нарешті, в книзі С. Аппатова відносно континентальної політики США у 70-х рр. ХХ ст. оцінювалась політологічна складова діяльність Г. Кіссінджера [179].

Загалом же радянська історіографія в цілому позитивно оцінювала роботу адміністрації Р. Ніксона – Г. Кіссінджера порівняно з їх попередниками. Головне, що додавалося до активу політиків, було їх бажання розрядити та стабілізувати міжнародну обстановку. Критикували ж їх за збереження силового фактору у міжнародній політиці та намагання нав'язати певні рішення, які стосувалися внутрішньої політики. Зокрема мова йшла про права людини в СРСР та про єврейську еміграцію. Тема ж створення світового порядку, яка є головною у творчості Г. Кіссінджера, не знайшла цілісного відображення в історіографії СРСР. Взагалі ж роботи радянських науковців часів «холодної війни» точні та витримані в суворому академічному стилі, але є одноманітними та несуть на собі печатку часу, в

якому вони були написані. Можна погодитись з академіком РАН А. Чубарьяном, який назвав радянську історіографію часів «холодної війни» монолітом однорідності концепцій та оцінок [293, с. 63].

У вітчизняній історіографії постать Г. Кіссінджера не вивчена у достатньому обсязі. Американський науковець та дипломат згадується у загальних роботах пострадянських вчених американістів та міжнародників. Ґрунтовну роботу з питань американської історіографії було зроблено на базі ОНУ ім. І. І. Мечникова у 1992 р. вченими С. Аппатовим, В. Глебовим, І. Ковалем та П. Райновим [180]. Пізніше постать Г. Кіссінджера згадувалась у докторській дисертації І. Коваля [225]. В роботі, присвяченій східноєвропейській політиці США у 90-х рр. ХХ ст., мова зокрема йшла і про «план Кіссінджера». В 1989 р. Г. Кіссінджер радив адміністрації Дж. Буша погоджувати свою політику в регіоні з Москвою і таким чином скоригувати свою стратегічну лінію у Східній Європі перед загрозою соціально-політичних катаклізмів.

Також в останні роки Г. Кіссінджер часто згадується у статтях, присвячених врегулюванню відносин на теренах колишніх сателітів СРСР та пострадянських республік. До його досвіду на сторінках своїх творів та статей звертається колишній секретар РНБО України та академік НАН України В. Горбулін [211]. Зокрема йдеться про участь Г. Кіссінджера у переговорах щодо урегулювання ситуації в Криму та на Донбасі. В. Горбулін критикував вченого з позицій лібералізму, пригадуючи йому поразку Південного В'єтнаму, та закликав обережно ставитися до порад дипломата в українському питанні.

Потрібно звернути увагу на роботи Б. Гончара, присвячені різним аспектам політики та історії США [201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209]. Праця А. Потехіна присвячена дипломатії США у Східній Європі. [244] та впливу громадської думки США на створення ООН [245]. Доробок С. Проня висвітлює міжнародні відносини в азіатсько-тихоокеанському регіоні в тому

числі і в часи дипломатичної діяльності Г. Кіссінджера [246; 247; 248; 259; 250; 251; 252].

Також варто відзначити інших українських істориків-міжнародників, роботи яких пов'язані з історичним контекстом, у якому працював Г. Кіссінджер. Серед них: М. Бур'ян [196], Є. Камінській [218], О. Шергін [294], Д. Лакішик [228; 229], Г. Мінгазутдінова [236], О. Сич [267, 268, 269], М. Таран [272, 273], С. Троян [274], В. Фісанов [278] та інші.

Стосовно сучасної російської історіографії, то слід згадати дослідження Е. Баталова [182], О. Богатурова [184], В. Іноземцева [217], В. Печатнова [241; 242; 243] та Т. Шаклеїної [295], які серед іншого досліджували також зовнішньополітичні концепції Г. Кіссінджера та порівнювали їх з існуючими зовнішньополітичними концепціями США. Ці автори також вивчали питання терміну «світовий порядок» чи «новий світовий порядок» у роботах інших вчених та фахівців. І. Гайдук аналізував в'єтнамську війну й відзначав роль Г. Кіссінджера у миротворчому процесі. Ґрунтовні роботи, присвячені американській історії та політиці, а також протистоянням «холодної війни», належать перу І. Согріна [260; 261; 262; 263; 264; 265; 266; 267]. Також у 2006 р. на історичному факультеті Тамбовського університету була захищена кандидатська дисертація С. Хомутикіна «Проблема світового порядку в зовнішньополітичних поглядах Г. Кіссінджера [290]. Ця праця має чимало політологічних аспектів та стосується поглядів Г. Кіссінджера щодо встановлення та функціонування системи міжнародних відносин. Дипломатична і особливо академічна діяльність Г. Кіссінджера висвітлена лише у контексті проблеми та розглянута недостатньо.

Також для розуміння історичного контексту інтелектуальної та практичної діяльності Г. Кіссінджера залучались узагальнюючі праці присвячені зовнішній політиці США, її концепціям, стратегії і тактиці, зокрема роботи Г. Арбатова [177, 178], Д. Кунтц [368], А. Джорджа [339, 340], С. Крабба [315], Л. Колодни та Т. Шахтмана [316], А. Маникіна [234], Р. Овинникова [238], Р. Осгуда [385], В. Печатнова [242], П. Рахшміра [255],

А. Шлезингера [296]. Окрім того, були розглянуті роботи присвячені певним проблемам та регіонам, як, наприклад, історії Європи у другій половині ХХ ст. (Т. Джадт [215]), історії в'єтнамської війни (М. Хейстінгс [343], Каширіна Т. [219, 220], Л. Берман [305] Г. Басс [301], Б. Дьєм [319], Ф. Фітцджеральд [331], Дж. Херрінг [349], Е. Мойс [376]), Південній Америці (Дж. Хаслам [346], П. Корнблах [367]), азіатській політиці США (Ю. Коміне [366], М. Макмілан [372] Х. Рамос-Орта [389] Т. Каул [361]) та Близькому Сходу (М. Голан [341], Дж. Міршаймер та С. Волт [382]).

Загальна оцінка історіографії дисертаційної теми є двозначною. Аспекти, які стосуються дипломатичної кар'єри науковця розглянуті добре і базуються на широкому фактичному матеріалі. Але й тут симпатії чи приналежність до певних політичних партій значно впливають на об'єктивність досліджень. Окрім того, враховуючи дуже високу дипломатичну активність Г. Кіссінджера, подальших досліджень потребує його регіональна діяльність. Йдеться, по-перше, про переосмислення близькосхідної та індокитайської дипломатії Г. Кіссінджера. А, по-друге, дослідження його ініціатив у Південній Америці, Екваторіальній та Південній Африці тощо.

Теми ж, які стосуються історії дипломатії та бачення Г. Кіссінджером системи міжнародних відносин майбутнього, а особливо еволюцію його поглядів стосовно цих проблем, хоча й були у певній мірі порушені, та все ж залишають місце для більш ґрунтовних та комплексних досліджень. Тож, враховуючи невпинну теоретичну та практичну діяльність Г. Кіссінджера, розробка його поглядів стосовно світового порядку досі залишає місце та перспективу.

Отож, у першому розділі систематизовано комплекс джерел та історіографії дослідження у відповідності з поставленими у вступі завданнями. Аналіз джерельної та історіографічної бази дозволив ґрунтовно розглянути питання, які найчастіше піднімалися в академічних та експертних колах, а також підкреслити деякі невирішені проблеми. На базі опрацьованих

джерел та літератури запропоноване власне бачення академічних концепцій та зовнішньополітичних ініціатив Г. Кіссінджера та їх взаємозв'язку.

РОЗДІЛ 2

НАУКОВІ КОНЦЕПЦІЇ Г. КІССІНДЖЕРА

2.1 Особливості світогляду Г. Кіссінджера та чинники його формування

Кілька століть пройшло з того часу, як континенти почали взаємодіяти між собою в політичному аспекті. Весь цей час саме Євразія була законодавцем політичної моди у світі. З кінця XIX ст. Сполучені Штати також були на передових ролях у великій геополітиці, але про абсолютну першість не могло бути й мови. Шлях від рівної серед рівних до беззаперечного гегемона та першої у світі справжньої наддержави США пройшли за час «холодної війни» та біполярного протистояння з СРСР. Саме у цей період відбулась кардинальна перебудова усього світового порядку. І саме під час «холодної війни» була сформована нова система міжнародних відносин, яка перетворила неєвразійську державу на наймогутнішу країну світу.

Г. Кіссінджер пройшов значну частину цього шляху разом зі своєю країною та безсумнівно доклав зусиль для перетворення США на геополітичного лідера світу початку XXI ст. Взагалі ж саме створенню та втіленню у життя концепції нової системи міжнародних відносин професор Гарвардського університету присвятив усе своє життя. Ця концепція еволюціонувала з плином часу, зазнавала впливу багатьох факторів, але разом з тим в інтерпретації Г. Кіссінджером проблеми системи міжнародних відносин основні елементи залишилися незмінними і на сьогодні. А перебування на чолі зовнішньополітичного відомства та практичні кроки у царині зовнішньої політики стали для Г. Кіссінджера продовженням його академічної кар'єри та втіленням тих концептуальних поглядів, які він виробив в університетському середовищі.

Важко сказати, ким був Г. Кіссінджер більше: науковцем чи політиком. Але протягом свого терміну перебування у Білому домі він уміло поєднував

політичну практику з академічною теорією. Як на посаді викладача Гарвардського університету так і займаючи місце Державного секретаря США Г. Кіссінджер відводив собі місце педагога, який навчав американців, як правильно треба проводити зовнішню політику. В цілому ж можна погодитися з Н. Фергюсоном та охарактеризувати його, як кращого політика серед філософів та кращого філософа серед політиків [327].

Аналізуючи те, як Г. Кіссінджер знайшов своє бачення системи міжнародних відносин та які саме фактори цьому посприяли, в першу чергу слід звернутися до його історико-філософських поглядів. Саме інтерес до історії став основним компонентом його розвитку як дослідника та політичного діяча. Та й сам Г. Кіссінджер часто називав себе істориком, хоча й не був ним за освітою.

Г. Кіссінджер звертав увагу на те, що американці сприймали міжнародні відносини в інший спосіб ніж це робили європейці. Він відзначав, що починаючи з держав-полісів Древньої Греції та міст-держав епохи Відродження, для європейців фактом було існування великої кількості приблизно рівних за силою держав і баланс сил був для них природним [7, р. 13]. США ж ніколи не брали участі у системі балансу сил, а американське розуміння історії базувалося на вірі в богообраність американської нації, зокрема й на офіційному рівні. Науковець зауважував, що американці сприймали свої цінності, як щось зрозуміле. В той же час вони ніколи не задумувалися наскільки ці цінності можуть бути незрозумілими та навіть революційними для європейців [7, с. 14].

Г. Кіссінджер відзначав, що в рамках Версальсько-Вашингтонської системи конференцій, американці вперше в історії спробували застосувати звичні в людських стосунках етичні норми та цінності до міжнародної політики [7, с. 14].

Віра американців у власну богообраність та породжений в результаті цього історичний оптимізм — притаманні населенню США з початку їх заснування. Крім того ці думки постійно посилювалися з ростом могутності

країни та зміцненням її ролі в міжнародних відносинах. Очевидно, що Г. Кіссінджер є виключенням з правил, а його ставлення до історії далеко виходило за рамки звичайного занепокоєння пересічного політика на рахунок тієї ролі в історії, яку віддадуть йому науковці наступних поколінь. В історії США Г. Кіссінджер, більш ніж будь-який інший високопосадовець в області зовнішньої політики, судив про свої дії та вимірював свої здобутки у контексті побудови довготривалого світового порядку.

В роботах Г. Кіссінджера неодноразово виникає тема історичного невігластва американських політиків. Він зауважував, що, наприклад, на 1968 р. юристи були головною силою в уряді, а для них характерне незнання історії. Ще у творі «Ядерна зброя та зовнішня політика» Г. Кіссінджер писав, що юристам, які звикли займатися нескінченним рядом індивідуальних справ, важко впоратися зі стратегічним плануванням [12, с. 499]. Так, як і американські політики, історією не надто цікавилися і американські студенти. Один з колег Г. Кіссінджера по Гарварду Дж. Стоссінгер зазначав, що більшість із них дивилися на вивчення історії зі скепсисом та не вірили, що розуміння минулого може допомогти вирішенню проблем майбутнього [397, с. 2]. Дехто навіть іронічно запитував Г. Кіссінджера чи знає він, що вже існує ядерна зброя [400, с. 45]. Але, як зазначав Н. Фергюсон, на думку Г. Кіссінджера історія важлива двічі: як джерело світла, яке дозволяє виявити аналогії, і як фактор визначення національної свідомості. Американці можуть сумніватися у важливості знання історії, а от європейці, які живуть на континенті вкритому руїнами, інстинктивно відчують, що історія є набагато складнішою аніж системний аналіз [330, р. 137].

Інтерпретація зовнішньої політики США та американської зовнішньополітичної традиції є також однією з ключових тем у інтелектуальному пошуку науковця. Політика США та американські цінності зіграли, на думку Г. Кіссінджера, важливу роль у створенні системи міжнародних відносин в ХХ ст. і мають залишатися на провідних ролях системотворення майбутнього. Науковець теж завжди був щиро переконаний

у перевагах американського способу життя, але ніколи не розглядав це як аргумент, який автоматично забезпечить США домінування у системі міжнародних відносин.

В більшості досліджень присвячених історії та теорії міжнародних відносин Г. Кіссінджера змальовують, як представника школи політичного реалізму. На думку більшості науковців, він не прийняв американський ідеалістичний підхід, спрямований на експорт власних цінностей у світ, а дотримуватися традицій саме реалізму, орієнтованих на самозбереження власної держави та підтримку порядку. Саме потреба стабільності та порядку були сутністю його пошуків як інтелектуала та політичного діяча. Пізніше Г. Кіссінджер писав, що США є єдиною країною у світі, де термін «реаліст» використовують для того, щоб образити свого опонента [76].

С. Хофман стверджував, що Г. Кіссінджер так само, як і, до речі, Р. Ніксон, були макіавеліанцями. Ті, що рахували збереження країни варте і, більш того, вимагає жорстокості та обману по відношенню як до внутрішніх так і до зовнішніх ворогів [352, р. 19]. Професор Бостонського університету Б. Мазліш приписував цей пошук стабільності саме персональній історії Г. Кіссінджера – історії біженця з нацистської Німеччини, більшість родичів якого загинули у результаті правління нацистів [373, р. 19]. Сам Г. Кіссінджер казав, що дитинство не є тим, що контролює його життя [324, р. 36]. Також в інтерв'ю Н. Фергюсону Г. Кіссінджер казав, що звичайно той факт, що багато його родичів загинули в концентраційних таборах, не міг не залишитись в його пам'яті, а життя в нацистській Німеччині не могло зробити його байдужим до держави Ізраїль. Але Г. Кіссінджер наполіг, що він думає про себе в інших категоріях, аніж єврея та біженця [324, р. 81].

Біограф вченого, журналіст В. Айзексон теж стверджував, що позиція Г. Кіссінджера базувалася на принципах реалістів, починаючи від К. фон Клаузевіца та закінчуючи Г. Моргентау, які наполягали на тому, що дипломатію не можна відділити від такої реальності як сила [356, р. 75]. На

думку Айзексона, Г. Кіссінджер перш за все орієнтувався саме на воєнну складову і вважав, що вплив націй був прямопропорційним до їх військової могутності. Цю свою аксіому він чітко демонстрував на практиці під час перебування в адміністрації Р. Ніксона, використовуючи бомбардування, ядерні тривоги та саботування допомоги союзникам США як частину дипломатичної боротьби.

Попередником Г. Кіссінджера В. Айзексон називав Дж. Кенана. Також він відзначав те, що Г. Кіссінджер, який часто звертався до І. Канта, Ф. Достоєвського та К. Меттерніха, ніколи не згадував таких важливих для американського світосприйняття людей, як Т. Джеферсон чи Б. Франклін. Також, на відміну від більшості біженців з Німеччини, які вважали себе демократами, Г. Кіссінджер у студентські роки вважав себе республіканцем, серед яких традиційно більше ізоляціоністів аніж глобалістів [356, р. 39].

Іншим компонентом реалізму Г. Кіссінджера В. Айзексон вважав роль авторитету країни у зовнішній політиці, як складової частини впливу та сили. Описуючи компонент авторитету, журналіст вказував на те, що прагматизм у зовнішній політиці не є тим самим, що й реалізм. У питанні В'єтнаму прагматичним рішенням було б вивести війська значно раніше, прийнявши рішення, що можливі бонуси від війни не варті ресурсів, затрачених на неї. Реаліст, яким на думку В. Айзексона був Г. Кіссінджер, підкреслював, те що США не зможе безболісно залишити свого союзника й потребує часу для виходу з конфлікту.

Також В. Айзексон зауважував, що Г. Кіссінджер мало зважав на підтримку демократичних сил та рухів за права людини в авторитарних країнах. Для нього було більш зручним співпрацювати з сильними авторитарними діячами як Л. Брежнєв, Чжоу Еньлай чи А. Садат, ніж з європейськими та ізраїльськими демократами. Також журналіст нагадував про ігнорування вченим зустрічі з радянським дисидентом О. Солженіциним, називаючи таку зустріч порожньою за змістом. В. Айзексон писав, що відома стаття для журналу «Дедалус» «Білий революціонер» найкраще висвітлювала

не О. фон Бісмарка, а концепцію реалізму Г. Кіссінджера у зовнішній політиці США [356, р. 108].

Та все ж попри безапеляційне зарахування вченого до школи політичного реалізму В. Айзексон констатував факт, що у багатьох розмовах, які передували написанню біографії Г. Кіссінджера, дипломат завжди розумів роль цінностей у розбудові зовнішньої політики та схвально ставився до американських цінностей, дискутуючи лише з приводу того, що не всім вони підходять. «Наша ціль зробити концепції свободи та поваги до людської гідності значущими для нових націй», – писав Г. Кіссінджер у своїй роботі. «Необхідність вибору» – економічне суперництво між нами та комуністами не буде мати ніякого сенсу» [110, р. 219]. Іншими словами ліберально-демократичні цінності важливі апріорі та не потребують доказів у вигляді матеріальних успіхів капіталізму. До цих тез Г. Кіссінджер неодноразово повертався під час передвиборчих кампаній, коли працював на Н. Рокфеллера, якого Г. Кіссінджер підтримував. Так, це могли бути дипломатичні або агітаційні важелі, але серйозне відношення та повага цінностей прослідковується протягом усієї кар'єри вченого. Інша справа у тому, що нав'язування цих цінностей суперечило політичному розрахунку та було відверто шкідливим. Науковець постійно повертався до думки, що ідеалістична американська традиція, головним для якої є пошук моральної досконалості та неприйняття непрозорих домовленостей, завжди буде тримати країну між інтервенціонізмом та ізоляціонізмом.

Один з найвідоміших істориків «холодної війни» Дж. Л. Геддіс теж зазначав, що дипломатія Г. Кіссінджера демонструвала чітку прихильність до європейської реальної політики. Дж. Л. Геддіс стверджував, що стратегія Г. Кіссінджера є стратегією наполягання на важливості встановлення узгоджених зв'язків між цілями, що виходили за рамки часу та обставин, і це було, на його думку, головним показником приналежності дипломата до школи реалістів [336].

В. Мід вважав Г. Кіссінджера представником саме європейського, континентального реалізму, який надає перевагу військовій складовій над економічною. Континентальний реалізм ґрунтується на базовій вірі в те, що країни швидше керуються інтересами та прагненням влади в міжнародних відносинах, ніж ідеалами та доброзичливістю. Реалізм такого формату суперечив тому, що вкладали у цю теорію її засновники Дж. Кеннан та Г. Морґентау. Вони вважали, що політична стабільність та здорова економіка є однаково важливими складовими, як і військова. В. Мід нагадував, що до приходу у Білий дім Г. Кіссінджер ніколи не цікавився ані економікою, ані внутрішньою політикою. В. Мід пов'язував погляди Г. Кіссінджера з таким правилом континентальної реальної політики, згідно з яким державний діяч вважає зовнішню політику продуктом одного великого майстра, який іноді може працювати як помічник іншого великого майстра зовнішньої політики, але частіше творить на самоті та при цьому протистоїть бюрократам, які чинять перешкоди або необізнаному начальникові. Проте В. Мід наголошував на тому, що Г. Кіссінджер значною мірою виключив ці важелі провадження зовнішньої політики зі свого арсеналу протягом перших років перебування при владі [374].

Ідею про те, що згідно зі стилем Г. Кіссінджера він дійсно відчував себе великим майстром-одинаком зовнішньої політики, який працював на іншого майстра Ніксона підтримав і італійський історик М. дель Перо. Але він писав, що реальна політика Г. Кіссінджера – реальна чи уявна — здавалося, пропонувала категорії та дискурсивні формули більше співзвучні настрою нації, ніж суворому дотриманню принципів континентального реалізму, внутрішньополітичні та економічні події, а також думка громадськості мали для них (Г. Кіссінджера та Р. Ніксона) колосальне значення, писав італійський науковець [317, р. 149]. Також він звертав увагу на те, що Г. Кіссінджер був одержимий внутрішніми наслідками та популярністю своєї політики. Це було ключовою причиною, чому він витратив стільки часу на просування свого іміджу в ЗМІ. М. Дель Перо

стверджував, що попередні історики сприймали не самого Г. Кіссінджера, а його ретельно сконструйований автопортрет – дипломата ХІХ ст., який мало уваги приділяв внутрішній політиці у своїх грандіозних стратегіях та маневрах. Вони занадто серйозно поставились до теми дисертації Г. Кіссінджера та першої книги і подумали, що він просто є сучасним К. Меттерніхом. Насправді М. Дель Перо стверджував, що Г. Кіссінджер був «маніакальним» у своїй увазі до засобів масової інформації та до того, як його зовнішню політику сприймали вдома. Історик констатував своє здивування стосовно того, скільки часу провів Г. Кіссінджер спілкуючись з журналістами та сенаторами. Ця увага до ЗМІ допомогла отримати значну популярність публіки у питаннях зовнішньої політики Ніксона-Кіссінджера та привела до тріумфу на виборах 1972 р. Тож М. Дель Перо стверджував, що зовнішньополітичний підхід Г. Кіссінджера був неоднозначним і на ряду з інструментами реальної політики, дипломат використовував і більш традиційні для американців важелі впливу. Як писав М. Дель Перо, Г. Кіссінджер приводив свій геополітичний товар до певних вимог, які задовільнили б американську публіку [317, р. 149]. Тому якщо і відносити науковця до якоїсь з гілок школи політичного реалізму, то це буде реалізм кіссінджеріанський, а не континентальний, як писав В. Мід.

Н. Фергюсон взагалі називав Г. Кіссінджера ідеалістом, проте у філософському сенсі присвятивши цій ідеї книгу майже на тисячу сторінок [324]. Мова звичайно ж не йшла про ідеалізм вільсонівського типу, який би прагнув домогтися миру шляхом міжнародного права та колективної безпеки. Дипломат вважав використання цих інструментів рецептом політичної бездіяльності. Г. Кіссінджер зазначав, що саме вимога чистої моралі сама по собі є аморальною, так як веде до бездіяльності. Так само й реалізм часто веде до бездіяльності. Г. Кіссінджер заплатив свою особисту ціну за помилки ідеалістичної політики В. Вільсона та прорахунки Версальсько-Вашингтонської системи. Для В. Вільсона та інших миротворців Версалью причину виникнення війни 1914-1918 рр. варто було шукати в

якомусь носієві абсолютного зла, який повинен бути покараним. Дипломати Версалю, які прагнули ослабити Німеччину фізично, зміцнили її геополітично. І після відмови від роззброєння, яка була лише питанням часу, Німеччина постала могутньою, як ніколи раніше [193, с. 162]. Критикуючи ідеаліста В. Вільсона, Г. Кіссінджер дуже часто нагадував, що головний умиротворювач А. Гітлера Н. Чемберлен вважав себе саме реалістом.

Завдяки захопленню І. Кантом Г. Кіссінджер був ідеалістом саме у філософському сенсі. Його неопублікована дипломна робота «Значення історії» [108] – це саме захоплення критика кантівської філософії історії. Головний аргумент Г. Кіссінджера полягав у тому, що свобода — це внутрішній досвід життя як процесу прийняття рішень за значними альтернативами. Тоді ж він прийшов до висновку, що високі державні посади споживають інтелектуальний капітал, а не створюють його. Як зазначалося раніше, Г. Кіссінджер один з небагатьох політичних діячів такого рангу, якщо не єдиний, що задавав це кантівське питання: чи має історія взагалі якусь мету? Вічний мир справді може бути кінцевою та невідвратною метою історії, стверджував І. Кант. І Кіссінджер погоджувався з ним. В цій роботі Г. Кіссінджер писав, яким би не було уявлення індивіда про необхідність подій у той час, коли вони відбуваються, їх неминучість не дає орієнтирів для дії, проте ми можемо пояснити дії у ретроспективі, зв'язавши їх з внутрішніми переконаннями, які й обумовили вибір» [110, р. 286]. Саме осмисленню та створенню цієї ідеальної системи міжнародних відносин, своєрідного кінця історії і присвятив свій інтелектуальний пошук Г. Кіссінджер. Знаходячись у зеніті своєї слави Г. Кіссінджер у відомому інтерв'ю 1972 р. журналістці О. Фаллачі казав, що для нього є дивним, що та називає його маківеліанцем, в той час як найбільший вплив на нього мали І. Кант та Б. Спіноза [323, р. 21]. До речі, як писав сам Г. Кіссінджер, О. фон Бісмарк теж завжди читав Б. Спінозу [127, р. 894]. П. Діксон писав, що персональна філософія Г. Кіссінджера полягала в тому, що людина сама має створити своє власне бачення та цінності [318, р. 76].

Підсумовуючи думки істориків, щодо належності ученого до якоїсь із шкіл міжнародних відносин все ж здається, що хитромудрий, як Одісей (так називав його знаний прихильник реалізму Г. Моргентау) Г. Кіссінджер не вибрав жодної та користався як інструментами реалізму, так і інструментами ідеалізму [324, р. 17]. Та і сам він казав, що чистий реалізм призводить до стагнації, а ідеалізм — до хрестових походів, результатом яких є розчарування [290, р. 102]. Тому США не мають вибирати, а мають об'єднати ці дві течії [110, р. 286]. У своїх працях про К. Меттерніха та О. фон Бісмарка науковець давав зрозуміти, що вважає чистий реалізм у міжнародній політиці неефективним. Суспільство, особливо американське, не здатне на мужність цинізму, писав Г. Кіссінджер в неопублікованій частині про німецького канцлера. Порівнювання людей з атомами, а суспільства з силами може перетворити силу на самоціль. Виходячи з тверджень, приведених вище, можна прослідкувати еволюцію поглядів науковця щодо використання реалізму у зовнішній політиці. У своїй статті 2011 р. Г. Кіссінджер відзначав, що О. фон Бісмарк був набагато більш складним політиком, аніж типовий представник континентального реалізму [90].

До речі, Г. Кіссінджер розділяв американську політичну думку на три гілки: «джексоніанців» (прихильників ізоляціоністської політики Е. Джексона), «вільсоніанців» (прихильників В. Вільсона та «хрестового прходу» в ім'я поширення американських ідей) та «гамільтонівців» (прихильників А. Гамільтона, зовнішньополітичні принципи яких були направлені на маніпулювання балансом сил у світі) [9, с. 274]. Сам Г. Кіссінджер був близьким до зовнішньополітичних ідей А. Гамільтона та його послідовника Т. Рузвельта.

Для розуміння обрисів ідеального світового порядку Г. Кіссінджера особливу увагу слід звернути на докторську дисертацію вченого «Відновлений світ» [128]. Ідеї, які були закладені у роботі, на думку більшості дослідників історії міжнародних відносин, залишилися незмінними або еволюціонували в незначній мірі. Дж. Ліска пов'язував ініціативи

Г. Кіссінджера щодо побудови світового порядку з консервативною традицією у політиці, представленою фігурами К. Меттерніха – головного творця «Віденського концерту», а також Н. Макіавеллі та О. фон Бісмарка. Через сукупність поглядів цих трьох політичних діячів Дж. Ліска інтерпретував еволюцію поглядів Г. Кіссінджера та його конкретні дії під час виконання дипломатичних обов'язків [370]. Також цей американський історик був одним з перших, хто вказав на протиріччя між поглядами Г. Кіссінджера в період його академічної кар'єри та зовнішньополітичної діяльності. С. Аппатов відзначав, що книга «Відновлений світ» добре документована та витримана в академічному стилі. Він відзначав, що більшість визначень із книги придатні для характеристики післявоєнних американських концепцій щодо європейської безпеки [370, с. 179].

Окрім того у «Відновленому світі» йшлося про роль політика-творця. Зокрема, що державний діяч може цілковито впливати на події, створити чи відновити світовий порядок, або ж привести його до катастрофи. Був описаний дипломат-творець, який неприязно ставився до бюрократії та вважав за краще діяти особисто не довіряючи нікому. Саме ці риси більшість істориків часів «холодної війни» приписували Г. Кіссінджеру та вважали «Відновлений світ» особистим документом Кіссінджера та діалогом з самим собою. Тому під час дипломатичної кар'єри Г. Кіссінджера часто порівнювали з самотнім ковбоєм [381, р. 51] та обвинувачували у створенні таємних каналів та зневазі до своїх помічників. Також під сумнівом була роль Г. Кіссінджера у створенні атмосфери, яка призвела до «Уотергейту». Він дійсно прослуховував деяких членів своєї команди починаючи вже буквально з перших днів перебування у Білому домі, а перший секретний канал був створений дипломатом у день інаугурації Р. Ніксона.

Та вже ж потрібно погодитися з Н. Фергюсоном, який наголошував на помилковості твердження, нібито Г. Кіссінджер намагався копіювати підхід К. Меттерніха чи О. фон Бісмарка до зовнішньої політики. Він писав, що звинувачувати у копіюванні вченим вищезгаданих діячів можуть лише ті

люди, які ніколи не читали ані Г. Кіссінджера, ані вище вказаних дипломатів минулого [324, р. 21]. Г. Кіссінджер все ж намагався аналізувати найбільш вдалі дипломатичні дії у той чи інший проміжок часу, хоча й справді до зовнішньополітичної практики вищезгаданих дипломатів науковець звертався дуже часто. У зв'язку з цим тільк помилок високопосадовців минулого, яких Г. Кіссінджер схвально згадував на сторінках своїх творів, часто падала на нього самого.

Наприклад, більшість дослідників небезпідставно вважали К. Меттерніха реакціонером, який був засліплений бажанням законсервувати існуючий у Європі порядок та перемогти прогресивні сили того часу, а Р. Каслрі був дипломатом, який не міг захистити свої погляди навіть у Британії. Ці риси високопосадовців, до досвіду яких найчастіше звертався науковець, проектувалися й на нього самого, як вже зазначалося вище. Проте критики забували важливий факт, що, не зважаючи на численні недоліки вищезгаданих державних діячів, вони зуміли створити світовий порядок, який протримався майже століття, тому звертатися до їх практик мало сенс хоча б через це.

Головною темою «Відновленого світу» є в першу чергу створення балансу сил у післянаполеонівській Європі. Завдяки цьому балансу континент не знав серйозних військових конфліктів, за виключенням Кримської війни, яка продовжувалась майже сто років. Систему міжнародних відносин, що була створена після перемоги над Наполеоном, та роботу дипломатів під час Віденського конгресу, Г. Кіссінджер вважав взірцевими. Події Відня мали напевне найбільший вплив на формування світогляду вченого щодо формування життєздатного світового порядку.

Разом з такою значущою подією для розуміння ідей Г. Кіссінджера, як Віденський конгрес, у творі проводиться критичний аналіз мирного договору, підписаного у Версалі (а особливо вільсоніанського ідеалізму). На ряду з цими подіями, які стали стрижневими для створення вченим власних концепцій світового порядку, у творі також досліджуються дії американської

дипломатії під час Другої світової війни та європейської у 30-ті рр. Науковець завжди наполягав, що великим плюсом мирного врегулювання має бути поміркованість переможців. Саме таку показову, на думку автора, поміркованість виявили дипломати під час Віденського конгресу. Переможці не стали підривати систему міжнародних відносин, нав'язуючи переможеній стороні каральний мир, як було зроблено століття потому у Версалі. На відміну від посередніх дипломатів, що здатні поступитися довгостроковими перевагами заради досягнення тимчасового покращення свого положення, засновники «Європейського концерту» зуміли частково принести в жертву інтереси переможців та створити довготривалий баланс сил [188, с. 177].

У «Відновленому світі» значне місце знову посідають питання історії. Роль історії у розумінні проблем національної безпеки є другою центральною темою твору. «Ніякі серйозні висновки дій держав, які виступають як одиниці, неможливо зробити без розуміння історичного контексту», – писав Г. Кіссінджер, «Пам'ять держав це перевірка істинності їх політики. Хто може сперечатися з інтерпретацією людей їх минулого? Адже це єдиний спосіб дивитися у майбутнє, а те, що реально сталося, менш важливе, ніж сприйняття цієї події» [128, р. 276].

Взагалі ж, за умови правильного трактування, ідеї Г. Кіссінджера, пропонують дуже важливі уроки у зовнішній політиці, які варто вивчати політикам сучасності. По-перше, те, що саме історія – це ключ для розуміння союзників та противників і нехтування цією наукою є неприпустимим на високому рівні. По-друге, високопосадовці мають розуміти, що багато зовнішньополітичних рішень є вибором меншого зла. Це твердження проходить через усі роботи науковця. Він завжди стверджував, що повне задоволення прагнень однієї зі сторін призводить до того, що сторона, за рахунок якої ці потреби були задоволені, буде жадати реваншу, перебуваючи в опозиції до існуючого світового порядку. І наостанок, Г. Кіссінджер застерігав американських лідерів з обережністю ставитися до реалізму, який не містить моралі. Остання теза суперечить прихильності науковця до

реалізму без сентиментів, який мав покладатися виключно на силу зброї. А це саме те поле, з якого Г. Кіссінджер отримував найбільше критики.

Іншою знаковою фігурою для розуміння світогляду Кіссінджера окрім К. Меттерніха був О. фон Бісмарк – людина, яка фактично зруйнувала Австрію, збережену зусиллями саме К. Меттерніха, копіювання якого часто закидали Г. Кіссінджеру. Тому стаття «Білий революціонер» [127] — це дійсно одна з найбільш важливих робіт для сприйняття філософії Г. Кіссінджера [186, с. 19]. Але навряд чи її можна назвати посібником для реалістів у політиці, як про це стверджував В. Айзексон. Це все ж аналіз дипломатичних підходів та й взагалі особи німецького канцлера. У статті дійсно багато написано про те, що лише успіх, а не мораль чи щось інше, варто розглядати як прийнятний критерій цінності у системі міжнародних відносин. Але все ж головним для Г. Кіссінджера був дипломатичний талант німецького канцлера у чистому вигляді. На думку науковця, головним критерієм успіху О. фон Бісмарка, до речі як і К. Меттерніха, було розуміння змін, які відбуваються під час їхнього життя. Він приводив приклад, як канцлер Німеччини боровся, маніпулюючи антагонізмами суперників та створював союзи поза спинами своїх союзників. Головне правило, яке виніс Г. Кіссінджер зі спадку свого німецького колеги, було те, що будуючи коаліцію потрібно постійно знаходитися у більшості. Г. Кіссінджер називав О. фон Бісмарка прикладом політичного діяча, який випередив свій час, тому що цілі Німеччини часів його канцлерства не уживалися з порядком, який існував у Європі [127, р. 921].

Науковець розумів та констатував той факт, що О. фон Бісмарк прийшов до влади швидше для вдоволення свого еґо, а не для встановлення історичної справедливості. В. Айзексон нагадував, що так само пізніше писали про самого Г. Кіссінджера. Науковця дійсно часто критикувався за фантастично сильне еґо. С. Хофман, що був його колегою в Гарварді, писав, що він ще ніколи не бачив таку марнославному та пихату людину, як Г. Кіссінджер [356, р. 108]. Ф. Кремер відзначав, що у роки своєї юності

Г. Кіссінджер зіткнувся зі знищенням світу, в якому він жив, та спостерігав за безпорадністю свого батька, якого він поважав. Це змусило його шукати світовий порядок, задля якого йому навіть прийшлося йти на поступки людям, яких він вважав інтелектуально нижчими. Можливо, саме це було причиною елементів пихатості у поведінці вченого, за яку його звинувачували колеги по адміністрації президента США. В. Айзексон пояснював це прагненням вченого до схвалення, яке завжди сприймали неправильно саме через його надмірну пиху. В цілому ж, на думку журналіста, фігура Г. Кіссінджера була зібраною з безліччі протиріч, які переслідували його усе життя.

Повертаючись до О. фон Бісмарка, Г. Кіссінджер згадував лист німецького канцлера до свого друга. Німецький канцлер писав: «що до влади його привели амбіції та бажання командувати» [127, р. 893]. Г. Кіссінджер констатував, що О. фон Бісмарк був нездатним досягнути ніяких моральних стандартів окрім своїх жадань та амбіцій. Сам же науковець не погоджувався, коли його порівнювали з О. фон Бісмарком й казав, що був лише його учнем, а не послідовником. Г. Кіссінджер писав, що зовнішня політика О. фон Бісмарка базувалася на оцінці силового потенціалу, а не на сентиментах. Іншою сильною стороною німецького канцлера було почуття моменту, завдяки чому він зумів випередити свій час та об'єднати Німеччину. Саме почуття моменту Г. Кіссінджер завжди ставив вище за базові поняття різноманітних шкіл з теорії міжнародних відносин.

Велике значення на формування історико-філософських поглядів Г. Кіссінджера мало знайомство з Ф. Кремером, якого біографи науковця вважають першим з трьох його наставників. Після отримання американського громадянства Г. Кіссінджер був призваний до американської армії та направлений до тренувального табору у Луїзіані. Там він і познайомився з Ф. Кремером, німцем неєврейського походження, який покинув нацистську Німеччину та емігрував до США. Наставник заохочував Г. Кіссінджера до консерватизму та саме він познайомив його з роботами

І. Канта й О. Шпенглера. Вони постійно спілкувалися німецькою мовою, й Ф. Кремер описував майбутньому дипломату основні постулати та цінності німецького консерватизму. Як писав Б. Мазліш, «без Ф. Кремера Г. Кіссінджер став би більше американцем і менше німцем, але сталося навпаки [373, р. 95]. Великий вплив на майбутнього дипломата також мала точка зору його наставника, спрямована проти комунізму, який Ф. Кремер ототожнював з фашизмом. І дійсно протягом усього свого життя Г. Кіссінджер вважав і тих, і інших варварами. Він неодноразово наголошував, що відсутність порядку призводить до росту тоталітаризму, не важливо лівого чи правого [356, р. 46].

Звичайно життя у нацистській Німеччині, яку сім'я Г. Кіссінджера покинула за три місяці до «Кришталевої ночі», наклала серйозний відбиток на його світогляд. Враження від пережитого та наступні роздуми науковця про причини та наслідки приходу нацистів до влади мали вплив на все його подальше життя. Він познайомився з природою людського зла у період свого зростання. Можна провести аналогію з Т. Гоббсом, автором «Левіафана», який жив під час громадянської війни в Англії та вважав, що зло є невід'ємною частиною людини. Ці враження, як писав В. Айзексон, визначили направленість його інтелектуального розвитку як дослідника міжнародних відносин. Саме роки юності змусили його вірити в те, що світ це нескінченна війна сил хаосу проти сил порядку. Та незважаючи на це Г. Кіссінджер не погоджувався з теорією О. Шпенглера про невідворотність занепаду цивілізацій.

Р. Каплан стверджував, що Г. Кіссінджер один з дипломатів, які найбільше постраждали від нацизму [360]. Проте Р. Каплан, як і сам Г. Кіссінджер, заперечував, що травми, які він зазнав в дитинстві, якимось впливали на його особистість чи політику, яку він проводив. Але фактом залишається те, що Г. Кіссінджер був свідком того, як зміна політичного режиму докорінно змінила життя його сім'ї та зруйнувала все, що вона мала. Ф. Кремер був впенений у протилежному. Він казав, що можна поранити

душу не зачепивши тіла і на формування ідей Г. Кіссінджера фашизм та Мюнхенська змова наклали величезний відбиток.

Такої ж думки був і Б. Мазліш. Він вважав, що досвід життя у гітлерівській Німеччині лише поглибив політичний консерватизм Кіссінджера, який вже був закладений ортодоксальним іудаїзмом [373, р. 46]. Це також зробило його ворогом будь-яких революційних змін, які несуть за собою докорінну зміну людських життів та ведуть до приниження цілих груп людей за тією чи іншою ознакою.

Окреме місце варто присвятити єврейському походженню Г. Кіссінджера. Зрештою він став першим державним секретарем США єврейського походження, й попри те, що він був далеким від іудаїзму, протягом усієї своєї політичної кар'єри його часто ототожнювали з релігією батьків.

Г. Кіссінджер дистанціювався від общини емігрантів та після повернення з армії більше не практикував іудаїзм. Він стверджував, що армія відкрила для нього новий світ. Коли Г. Кіссінджер повернувся до Німеччини у складі армії США, він вважав себе американським визволителем, а не німецьким біженцем, який повернувся додому.

Ставши у 1945 р. комендантом контррозвідки у Бензгеймі, Г. Кіссінджер проводив денацифікацію місцевого населення. Він виконував свою роботу професійно без жодного натяку на реваншизм. Незважаючи на повну владу над містечком, він ніколи не перевищував своїх службових повноважень. А коли дехто з євреїв дозволяв собі антинімецькі дії, він запитував чи пам'ятають вони як з них знущалися нацисти і чи дійсно вони хочуть так само знущатися з людей [356, р. 53].

Пізніше під час навчання в університеті він зазначав, що наголошення на своїй належності до іудаїзму буде приваблювати антисемітів. У розмові з однокурсником з Гарварду він взагалі сказав, що був проти створення держави Ізраїль, тому, що це об'єднає арабів та вдарить по інтересах США у регіоні [316, р. 50, 324, р. 106, 356, р. 60]. В. Айзексон стверджував, що

однією причиною того, що Г. Кіссінджер тримався осторонь від іудаїзму та євреїв було те, що він ненавидів слабкість. Євреї ж були жертвами протягом століть, а не лише Другої світової війни. Він не хотів асоціюватися зі слабкістю, а хотів бути частиною сильного. Науковець завжди відкидав ознаки слабкості та оточував себе такими сильними та впевненими в собі людьми, як Р. Ніксон та Н. Рокфеллер. На думку В. Айзексона, Г. Кіссінджер соромився бути євреєм, дистанціювався від іудаїзму та хотів, щоб його сприймали як звичайного американця [356, р. 60]. Та й сам Г. Кіссінджер завжди нагадував про недоречність пригадування релігії його предків у зв'язку з його діями. Він, звичайно, не міг заперечувати своє походження, але завжди наголошував на тому, що в першу чергу він американець, а той, хто шукає відповіді на його дії у його дитинстві, марнує час [324, р. 36].

Коли Г. Кіссінджера запросили до Білого дому, Р. Ніксон навмисне тримав його осторонь від близькосхідної політики, через побоювання, що єврейське коріння поставить його радника з питань національної безпеки у вразливу позицію. Тому коли Г. Кіссінджер був призначений на пост державного секретаря США він не мав практичного досвіду у близькосхідній політиці. В зв'язку з цим він дуже часто приймав рішення покладаючись на інтуїцію та академічні концепції. Не дивлячись на неоднозначне відношення до свого єврейського походження Г. Кіссінджер відчував дуже сильну відповідальність щодо захисту Ізраїлю, коли безпека цієї країни була поставлена на карту [357, р. 188].

Тому стосовно сприйняття науковцем його походження та відношення до держави Ізраїль можна зробити висновок, що Г. Кіссінджер дійсно вважав себе американцем, а не євреєм. В дитинстві він був вигнаним з країни, де його родина жила протягом поколінь, і очевидним є те, що науковець отримав психологічні травми у результаті цього. Але ми не маємо у наявності джерел, які б відповіли на питання чи дійсно ці травми вплинули на нього настільки сильно, що це зачіпало зовнішньополітичні рішення, які він

приймав. У підсумку він діяв по відношенню до держави Ізраїль дотримуючись етики дипломата США стосовно свого основного союзника.

Від самого початку своєї кар'єри Г. Кіссінджер був однаково вороже ставився як до капіталістичних форм економічного детермінізму, так і до марксизму-ленінізму. Він відзначав, що недопустимо перетворення доказів на користь демократії у суто матеріальну сферу. Демократія дає набагато більше ніж ефективні економічні системи. Внутрішня інтуїція свободи не сприйматиме тоталітаризм навіть, якщо він буде більш ефективним в економічному плані. Тому Г. Кіссінджер не погоджувався зі своїм сучасником У. Ростоу, який вважав сильнішу економіку гарантією перемоги у «холодній війні». Але беручи до уваги те, з яким натхненням Г. Кіссінджер пізніше захищав торгову угоду з СРСР, можна зробити висновок, що економіка хоч і не була визначальним важелем дипломатії, проте залишалась дуже важливою.

Зрештою ж головною особливістю Г. Кіссінджера є те, що він перебуває у перманентному пошуку єдиного вірного формату світового порядку майбутнього. Таким чином науковець розглядав та схвалював у теорії і застосовував на практиці найбільш вдалі схеми, використані деякими політичними діячами минулого, не обов'язково вважаючи їх зразковими. Тому навряд чи вдасться підігнати вченого під стандарти якоїсь із шкіл у політичній науці. Г. Кіссінджер був і залишається прихильником балансу у всьому та є незалежний від доктринальних партійних та інших рамок.

У своїй останній на сьогодні монографії «Світовий порядок» [8] науковець писав, що стиль, в якому Р. Ніксон проводив свій курс, був важливий для повернення мобільності дипломатії «холодної війни»; тоді, як стиль Р. Рейгана був необхідний для дипломатії часів припинення «холодної війни» [8, р. 404]. Науковець погоджувався з кардинально різними стратегіями обох президентів щодо вирішення однієї проблеми. Але зауважував, що обидві стратегії були використані у вдалий час.

Г. Кіссінджер випрацював антипатію до революційних змін та вважав стабільність створену на основі балансу сил найкращою базою для конструктивної системи міжнародних відносин. Обираючи між порядком та справедливістю Г. Кіссінджер вибирав все ж порядок. Ставлення до побудови світового порядку, сформоване під час академічної діяльності, зміцнилося коли він прийшов до влади. Зрештою справедливо вважати Г. Кіссінджера консерватором у політичному, інтелектуальному та філософському сенсах.

Та чи могла людина, яка так добре знала історію та покинула рідну країну рятуючись від Голокосту, не бути консерватором та історичним песимістом? Дипломат запитував чи може покоління Бухенвальду та сибірських робітничих таборів бути таким же оптимістичним, як його батьки [342, р. 8].

Прийшовши до влади, Г. Кіссінджер між іншим, користувався багатьма інструментами європейської реальної політики. Але, перебуваючи у зовнішньополітичному відомстві, він зрозумів наскільки насправді громадська думка впливає на зовнішню політику в США і тому прийняв важливість американського місіонерського підходу та все ж залишився найбільш контраверсійним дипломатом в американській історії.

Отож можна зробити висновок, що на світогляд Г. Кіссінджера мали вплив декілька факторів: життя у нацистській Німеччині та еміграція, філософія Б. Спінози та І. Канта, історичні постаті минулого, такі як А. Рішельє, К. Меттерніх, Р. Каслрі, О. фон Бісмарк та Т. Рузвельт. Також слід виділити людей, що впливали на самого Г. Кіссінджера. Це Ф. Кремер, з яким він зустрівся в армії США, Я. Еліот – науковий керівник Г. Кіссінджера в університеті та Н. Рокфелер, передвиборчі кампанії якого Г. Кіссінджер очолював.

Великий вплив на Г. Кіссінджера мала школа політичного реалізму Г. Моргентгау та Дж. Кенана, сформувавши бачення найбільш загальних принципів функціонування міжнародних систем. Переважна більшість

науковців вважає Г. Кіссінджера представником школи реалізму у зовнішній політиці й багато в чому вони мають рацію, але важко включати цього політика, дипломата та державного посадовця, який до того ж відрізнявся глибоким історико-філософським підходом до усіх без виключення політичних питань, у рамки якоїсь зі шкіл теорії міжнародних відносин.

Загалом же Г. Кіссінджер мав власну інтерпретацію зовнішньої політики США. Та попри те, що він не розділяв та не схвалював більшості американських традиційних підходів у період своєї політичної діяльності, але він погоджувався з тим, що американські цінності відіграли головну роль у розвитку світового порядку ХХ ст. Більше того, Г. Кіссінджер твердо переконаний, що США мають прагнути до того, щоб поширити свої цінності якомога далі у ХХІ ст.

Г. Кіссінджера жорстко критикували протягом усієї його політичної кар'єри за те, що він приносив в американську ідеалістичну політику традиції європейської кабінетної дипломатії та жорсткого, а часом і жорстокого реалізму. Та незважаючи на це, він завжди діяв в інтересах США та бажав розповсюдження американських ідей та принципів по всьому світу. Але на відміну від представників американської ліберальної демократії він розумів, що у дипломатії та зовнішній політиці принципи іноді доводиться приносити у жертву суворим обставинам.

2.2. Становлення Г. Кіссінджера як науковця історії міжнародних відносин

Г. Кіссінджер потрапив до Гарварду використавши квоту ветерана Другої світової війни. Враховуючи його інтерес до історії, здавалося б більш логічним, якби Г. Кіссінджер вибрав курс одного з сузір'я гарвардських істориків: П. Бак, К. Брінтона, Дж. Фаербанка чи А. Шлезінгера. Але користуючись порадою Ф. Кремера, як вважає Н. Фергюсон, Г. Кіссінджер вибрав курс політології [324, р. 228]. Вибір куратора на цьому курсі теж вражав. Або К. Фрідріх, також біженець з Німеччини, який був учнем

А. Вебера – брата М. Вебера, або В. Еліот – радник Ф. Рузвельта та ще п'ятьох американських президентів. Враховуючи більш академічну спрямованість К. Фрідріха, Г. Кіссінджер вибрав В. Еліота, сказавши пізніше К. Фрідріху майже словами К. Меттерніха: «я зацікавлений у практичній політиці, а ви у філософії та викладанні» [324, р. 229]. Пізніше студентом К. Фрідріха, до речі, став З. Бжезинський.

Повернувшись з Європи після війни Г. Кіссінджер відзначав, що він почувався так само невпевнено, як і тоді коли емігрував з нацистської Німеччини та вперше потрапив до США [399, р. 109]. Його однокурсники зазначали, що він годинами сидів і читав, не звертаючи уваги на інші студентські розваги й не цікавився товариствами та спільнотами традиційними для американського студентського середовища [308, р. 82].

Перша серйозна наукова робота Г. Кіссінджера на ступінь бакалавра, який він здобув у 1949 р., називалася саме «Значення історії» [108]. Твір, в якому майбутній дипломат критикував О. Шпенглера, А. Тойнбі та І. Канта є найбільшою бакалаврською роботою в історії Гарвардського університету та містить 366 сторінок. В. Еліот зрештою відзначав, що спілкування з Г. Кіссінджером завжди було спілкуванням двох колег, а не вчителя та учня. В свою чергу К. Фрідріх дочитав роботу Г. Кіссінджера до 150 сторінки, саме такий об'єм вимагали рекомендації Гарварду. Взагалі ж він був набагато менше вражений інтелектом Г. Кіссінджера за свого колегу» [324, р. 229]. Таким чином можна стверджувати, що Г. Кіссінджер зробив правильний вибір. Зрештою В. Еліота, який відзначався своєю надзвичайно радикальною антирадянською позицією, вважають другим наставником Г. Кіссінджера після Ф. Кремера.

Саме завдяки В. Еліоту Г. Кіссінджер став головою Гарвардського міжнародного семінару, який був започаткований саме другим наставником науковця. Семінар мав чітку антикомуністичну та антирадянську направленість та був створений для студентів та молодих інтелектуалів з усього світу задля пошуку свіжих підходів розвитку ліберальної демократії

та запобіганню розповсюдження комунізму. На нього було запрошено безліч молодих науковців та політиків, багато з яких пізніше стали світовими лідерами (прем'єр-міністр Японії Я. Накасонє, президент Франції В. Жескар Д'Естен, міністр закордонних справ Ізраїлю І. Алон) та інші майбутні політичні діячі найвищого ешелону.

Саме в ході підготовки Міжнародного семінару проявилось вміння Г. Кіссінджера вести переговори, а добрі відносини з двома ворогуючими професорами В. Еліотом та К. Фрідріхом можна вважати прикладом його одержимості умиротворенням. Американський історик Х. Старр називав таку жагу Г. Кіссінджера до умиротворення та пошук стабільності його нав'язливою ідеєю, яка переслідує його з дитинства [396, р. 178]. А звичку казати неправду та намагатися задовольнити обидві сторони конфлікту — результатом моральних травм, завданих знов таки у дитинстві. Але чи не є це задоволення обох конфліктуючих сторін найвищою майстерністю дипломата? Тим більше, що Г. Кіссінджер не був противником не те що конфліктів, а навіть воєн, якщо ті ведуться для захисту легітимного світового порядку.

В цей же час Г. Кіссінджер очолив журнал «Confluence», де співпрацював з Х. Арєндт, Д. К. Голбрейтом, М. Банді, Г. Моргентау, А. Шлезінгером та іншими дуже відомими людьми. Як писав сам Г. Кіссінджер, коли його зустрічали деякі дописувачі журналу, вони не могли повірити, що очільник такого серйозного журналу є наскільки молодою людиною [356, р. 72]. Загалом же журнал «Confluence», так само, як і міжнародний семінар, дозволив Г. Кіссінджеру познайомитися з дуже відомими людьми, з якими зустрітися не мав шансу звичайний студент Гарварду.

Після вище перерахованих подій про молодого політолога дізналися у колах інтелектуалів-міжнародників. Це дозволило йому у березні 1955 року отримати запрошення до Ради з зовнішніх відносин – одного з провідних центрів, який вів політологічні розробки для американської правлячої еліти.

Там Г. Кіссінджер підготував монографію «Ядерна зброя та зовнішня політика» [12], яка принесла йому вже всеамериканську відомість.

Після закінчення Другої світової війни, користуючись монополією на ядерну зброю, американські дипломати та високопосадовці дискутували про можливість використання ядерної зброї у військовому конфлікті, або ж як зовнішньополітичного важеля. Доктрина масованої помсти Д. Ейзенхауера, що прийшла на зміну доктрині стримування часів Г. Трумена, передбачала збільшення стратегічної зброї, зокрема авіації з ядерною зброєю на борту для удару по містах можливого ворога. Основні її принципи були викладені у виступі 12 січня 1954 р. державного секретаря США Дж. Ф. Даллеса та повторені віцепрезидентом Р. Ніксоном у березні того ж року. У виступах йшлося про те, що США має велику перевагу в ядерній зброї і не повинні виснажувати себе локальними війнами та утримувати надвеликі військові контингенти на периферійних районах, перенапружуючи власну економіку й позбавляючи себе можливості використати такий серйозний важіль як ядерна зброя. США має не допустити будь-яку агресію взагалі за допомогою погроз тотальної війни, як відповіді на цю агресію [193, с. 212].

Зовнішньополітична доктрина США розділяла світ на райони. У пріоритетних районах, як, наприклад, Західна Європа, війна мала б вестися в традиційний спосіб, в решті ж районів, які були названі «сірими», схвалювався будь-який вид війни, в тому числі й атомні бомбардування. Після екологічного колапсу, що супроводжував одиночні бомбардування японських міст – Хіросіми та Нагасакі, масований ядерний удар супроводжувався б значними геополітичними ризиками та панікою серед союзників, не кажучи вже про моральний бік такої дії. До речі, під час Корейської війни у Пентагоні обговорювався ядерний удар по позиціях КНДР.

Тож враховуючи недосконалість попередніх стратегій використання ядерної зброї та появу такої зброї в СРСР в 1956–1957 рр., зрештою була визначена концепція «дозованого застосування сили», або лімітованих воєн.

Спочатку був сформований Спеціальний комітет на кошти фонду Рокфеллерів. До цього комітету ввійшли провідні американські військові науковці та експерти. Головою комітету було призначено Г. Діна, який і доручив Г. Кіссінджеру письмово оформити результати роботи комітету. У передмові до книги Г. Дін відзначав, що незважаючи на те, що вона не є останнім словом в області ядерних озброєнь, але Г. Кіссінджер, який був ознайомлений з думкою кожного члена комітету, повністю виправдав очікування своїх колег щодо змісту твору [12, с. 35]. Однак, як виявилось, не всіх. Після виходу книги Пол Нітце, який працював у восьми президентських адміністраціях та отримав прізвисько «архітектор «холодної війни»», критикував Г. Кіссінджера за те, що він сам не може пояснити, як лімітована війна працює і як їй не дати перерости в нелімітовану. Г. Кіссінджер парирував, що П. Нітце сам бажав опублікувати таку книгу і тому не є об'єктивним [356, р. 323].

Метою Спеціального комітету було проаналізувати основні проблеми та можливості, з якими США зіштовхнеться у наступні 10-15 років. Було розглянуто ряд важливих питань зовнішньої політики та військової стратегії США. Комітет зробив наступні висновки: військова стратегія США має ґрунтуватися на готовності як до локальних, так і до тотальних воєн. А у локальних війнах майже безальтернативно буде застосовуватись ядерна зброя [192, с. 3].

Г. Кіссінджер відзначав відсутність гнучкості притаманне військовим доктринам США, які завжди базувалися на відбитті раптового нападу ворога, та не передбачали ударів на випередження. Таку стратегію Г. Кіссінджер пояснював впевненістю США в тому, що війна почнеться саме з раптового нападу СРСР, а СРСР ще довго буде не в змозі це зробити з причин відсутності серйозної кількості ядерної зброї. [12, с. 80]. Іншою проблемою було те, що суспільна думка США розглядала можливість застосування ядерної зброї лише як відповідь у війні до повного знищення. «Агресія завжди розглядалася нами, як аморальний акт і спротив був частиною

покарання агресора. Але ж для стримання агресора необов'язково знищувати його, важливо лише завадити досягненню його цілей» [12, с. 332].

Проаналізувавши роботу Спеціального комітету, Г. Кіссінджер прийшов до висновку, що ефективність американської військової сили та дипломатії буде більш значною у випадку можливості використання в американських інтересах локальних воєн із застосуванням ядерної зброї. Він наводив приклади війн в Кореї та Суецькому каналі, коли «малі» країни поводитись так, неначе ядерної зброї не існує, перебуваючи впевненими в тому, що вона ніколи не буде застосована з моральних міркувань [12, с. 192]. Г. Кіссінджер звертав увагу на те, що застосування шрапнелі та куль «дум-дум» продовжуються попри заборону різними міжнародними конвенціями, тому, на його думку, не варто ігнорувати таку перевагу прогресу, як ядерна зброя. «Ядерна техніка вперше відкриває можливість зміни рівноваги сил лише за рахунок технічного прогресу однієї суверенної держави. Так, наприклад, ніяка окупація, навіть усієї Західної Європи, не могла б накласти такий відбиток на стратегічну рівновагу, як успіх СРСР у ліквідації нашої атомної монополії» [12, с. 112]. І тому, якою б значною мірою США не переважала б СРСР у кількості та якості ядерної зброї, обидві країни мають остерігатися її застосування. Таким чином, вперше в історії незважаючи на абсолютну перевагу в озброєнні однієї з країн, виникла патова ситуація. «Кілька років тому, хто мав більше ресурсів був сильнішим, а зараз коли один літак може знищити ціле місто, країна, якій належить величезна кількість таких літаків, не отримає від них користі, якщо і її супротивник може завдати нищівного удару» [12, с. 112]. Тому тотальна ядерна війна це шлях в нікуди, на відміну від локальної, яка в епоху наукового прогресу диктується здоровим глуздом.

Крім того для означення локальної ядерної війни науковець використовував назву «тактика прогресивного залякування». За її допомогою американці мали б довести супротивнику серйозність своїх намірів. Мали б бути створені загони спеціального призначення, які б діяли окремо один від

одного не заходячи далеко за лінію фронту. Сам науковець порівнював їх роботу з морськими битвами коли не має мети захопити певну територію, а лише знищити бойову техніку ворога.

Г. Кіссінджер відзначав, що державна політика не має базуватися на беззмістовних погрозах. І тому, на думку вченого, поведінка і риторика американських державців має бути такою, щоб у СРСР не залишалось сумнівів у тому, що США використає ядерну зброю у разі порушення своїх життєвих інтересів. Г. Кіссінджер писав, що мають бути використаними бомби малої та середньої потужності (не більше ніж 500 кілоттон) та бомби, що дозволяли обмежити поширення радіації. Для прикладу на японські міста Хіросіму й Нагасакі скинули бомби по 20 кілотон, які вбили та скалічили більш ніж чотириста тисяч людей. Іншою умовою «локальної ядерної війни» було ядерне бомбардування певних, попередньо узгоджених територій, а не всієї лінії фронту. Г. Кіссінджер зазначав, що можливість такої війни відіб'є бажання у ворога добиватися вирішальної перемоги, як це відбувалося у доядерні часи [12, с. 244].

Г. Кіссінджер не сумнівався, що звичайний воєнний конфлікт залишає більше місця для масштабного застосування ядерної зброї, аніж локальні ядерні удари, використані як упередження. Науковець вважав, що локальна ядерна атака чи навіть обмін локальними ядерними ударами не перейде в тотальну ядерну війну, тому що сторони будуть розуміти можливі наслідки війни на виживання. Перемога ж у конфлікті буде на боці того, хто продемонструє свою безкомпромісність. Таким чином можна зробити висновок, що це мав бути своєрідний ядерний блеф. Також науковець відзначав, що сторона конфлікту, яка буде на межі краху, здатна на тотальну ядерну атаку і тому мудрі державці не мають допустити повний розгром країни чи блоку країн, які мають ядерну зброю. Він відзначав можливість і навіть доцільність локального ядерного удару під час Корейської війни, після повної перемоги потрібно було налагоджувати дипломатичні відносини з

КНР і тим самим продемонструвати відсутність гегемоністських намірів [12, с. 347].

Чільне місце у локальному ядерному конфлікті мало б належати переговорникам, вважав Г. Кіссінджер. Він наголошував, що локальна ядерна війна мала б початися саме з ядерного удару, а не як звичайний конфлікт. Сторона, проти якої направлена агресія, мала б бути попередженою стосовно вимог, за умов виконання яких удари припиняться. Саме тому дипломати сторін мали б продовжувати стосунки, а не припинити їх одразу після початку бомбардувань, як це відбувається зазвичай [41, р. 566]. Окрім того науковець вважав можливим застосування локальних ядерних ударів по території країни, що не має власного ядерного потенціалу, проте має значну кількість населення. То ж Г. Кіссінджер вбачав ядерну зброю як інструмент досягнення паритету у живій силі з основними потенційними суперниками СРСР та КНР. У своїй роботі він виключав застосування ядерної зброї проти країн, що не є геополітичними центрами як варіант примушення до миру. Враховуючи те, що він відзначав Корейську війну, як потенційний приклад для локального ядерного удару, важко зрозуміти як науковець розділяв жертв потенційної атаки. Мабуть, він розглядав Корейську війну впершу чергу як суперництво великих країн США, СРСР та КНР, а вже у другу чергу звертав увагу власне на країни Корейського півострову.

Не дивлячись на різку риторику роботи стосовно великих комуністичних країн, Г. Кіссінджер був впевненим у тому, що дві системи можуть жити мирно. Науковець звертав увагу на те, що навіть одноосібно володіючи ядерною зброєю американці не намагалися використати її як інструмент для глобального панування. Він завжди відзначав, що американське суспільство ніколи б не сприйняло ядерне бомбардування країни, яка пліч-о-пліч з ними перемогла гітлерівську Німеччину. Тому особливо в повоєнний час ядерний шантаж був немислимим.

Також Г. Кіссінджер відзначав роль союзників США, які втратили свою геополітичну роль, і що навіть Великобританія перетворилась на

другорядну державу після Другої світової війни. Отож партнери США по НАТО є повністю залежними від Вашингтону і мають покладатися на свого «старшого партнера» не лише в стосунках з Москвою, а й з іншими країнами. Він приводив приклади французьких та англійських операцій в Індокитаї та Єгипті відповідно. Тому основні союзники США, на думку вченого, могли б, з причини зниження власної ролі у світі, потрапити під радянський вплив. Науковець наполягав на тому, що США мали б надати основним європейським союзникам незначну кількість ядерної зброї. Це мали б бути своєрідні американські ядерні бази у Західній Європі, якими б керували військові країн-союзників.

І взагалі у цій роботі значна порція критики була спрямована у бік НАТО та доктринальне наповнення цієї організації. Г. Кіссінджер критикував, наприклад, ініціативи Великобританії щодо коштовного створення стратегічної авіації замість того, щоб прикласти сили та матеріальні ресурси для захисту Європи від радянської загрози. Саме для того щоб так само як Великобританія, не розпорошувала свої кошти Франція, Г. Кіссінджер наполягав на тому, що Вашингтон має підтримати французьких партнерів та надати їм ядерну зброю про що йшлося раніше. Європейські країни-партнери мали б відповідати лише за незначні частини європейського континенту. Крім того науковець стверджував, що доктрина НАТО має базуватися на тверезому сприйнятті усіма членами блоку їхніх можливостей, що і будуть визначати їхню роль. Іншими словами, позиції та право прийняття рішень Вашингтону та європейських партнерів не можуть бути однаковими у НАТО в силу того, що внесок не є однаковим [12, с. 271]. Г. Кіссінджер продовжив тему європейських партнерів у книзі «Проблемне партнерство» [113].

Робота «Ядерна зброя та зовнішня політика» була опозиційною до офіційної стратегії «масованої помсти» та особисто державному секретареві Дж. Ф Даллесу, тому не дивно, що рецензія адміністрації президента Д. Ейзенхауера була незадовільною. Тим не менш «Ядерна зброя та зовнішня

політика» здобула престижну національну премію з політичних політології – премію В. Вільсона.

Сама ж робота чітко відображає радикальну, антикомуністичну позицію автора на той час. Також звичайно можна звернути увагу на нехтування Г. Кіссінджером міжнародних конвенцій, які забороняли використання певних видів озброєнь, та легковажному ставленні до можливості використання такої зброї. Незважаючи на те, що ідеї локальних ядерних ударів зазнавали гострої критики, і, як пізніше зізнався сам Г. Кіссінджер, ніхто чітко не міг зрозуміти чим локальна війна відрізняється від глобальної [193, с. 214]. З 1967 р. стратегія «гнучкого реагування», яка базувалася саме на локальних ядерних ударах, стала офіційною доктриною НАТО [193, с. 220].

У роботі «Відновлений світ», змальовуючи обриси світового порядку, Г. Кіссінджер відзначав, що фундаментом має бути легітимність і країна, або ж ряд країн, які не сприймають засади такого порядку, є революційними щодо нього. На час виходу твору «Ядерна зброя та зовнішня політика» науковець вважав СРСР та КНР саме революційними державами.

На кінець 50-х рр. Г. Кіссінджер також сформував ідею, яку він назвав проблемою гіпотез у зовнішній політиці. Ця ідея набула особливого забарвлення у ядерну епоху та остаточно сформувалась у роботі «Необхідність вибору» [110]. Прийняття рішень державним діячем потребує мислення, яке виходить за рамки відомого та не може ґрунтуватися на історичному досвіді. Тому у такому разі лише особисті переконання допоможуть політикові зробити правильний вибір. Г. Кіссінджер стверджував, що кожен політичний діяч у певні моменти має робити вибір: чи він буде прагнути повної ясності ситуації, чи покладатиметься на власну інтуїцію, і якщо він не зробить останнього, то втратить контроль над ситуацією.

Як приклад Г. Кіссінджер наводив нацизм. Якби демократи виступили проти нацистів у 1936 році, ми б не знали, чи А. Гітлер був націоналістом,

якого неправильно зрозуміли, чи був борцем за сильну Німеччину, чи справді був маніяком. Демократи не стали покладатися на власну інтуїцію й чітко виявили те, що А. Гітлер дійсно був маніяком, щоправда заплативши за це мільйонами життів [330, р. 138].

Науковець наполягав, що особливо важливою ця ідея є у ядерний час, коли війна між ядерними державами може коштувати існування нашої планети. Найширше дилема прийняття рішень була описана Г. Кіссінджером у вищезгаданій роботі «Ядерна зброя та зовнішня політика», де науковець описував превентивні ядерні удари. Незважаючи на те, що на сьогодні Г. Кіссінджер є членом організації «Глобальний нуль» та виступає за ліквідацію усієї існуючої ядерної зброї, саме можлива реакція державного діяча у вирішальний момент про використання ядерної зброї є показовою для розуміння теорії вченого. Отже, коли політик, оцінивши ситуацію, поклався на історичний досвід і програв, йому треба буде заплатити високу ціну за поразку. Проте, коли він використає інтуїцію та вийде за рамки наявного історичного досвіду, він не зможе пізніше довести, що його рішення послужило порятунком від катастрофи. Наприклад, якщо завдати локального ядерного удару можна урятуватися від катастрофи, але ніколи не дізнатися, що це було необхідним. Таким чином, якщо пасивно чекати, то може пощастити, а може й ні.

У разі успіху превентивного удару та уникненню можливої катастрофи наступні покоління, з великою вірогідністю, забудуть інший можливий сценарій. Політика ж, який пішов на такий крок, будуть засуджувати за прямі людські або іміджеві втрати, а не ставити в приклад. Натомість намагання виграти час, законсервувавши ситуацію, зовсім не обов'язково призведуть до катастрофи. Таким чином ігнорування умиротворення та вибір меншого зла викликає менший супротив, а вихід за межі історичного досвіду – це вибір значного політичного діяча [12, с. 491]. Г. Кіссінджер зазначав, що в демократичну добу люди надають перевагу харизматичним особистостям на противагу талановитим державним діячам. Особливо ця проблема характерна

для американського підходу до зовнішньої політики, який базується на низькій зацікавленості в історії.

У роботі «Ядерна зброя та зовнішня політика» Г. Кіссінджер був упевненим, що такий вибір треба буде робити: «Безумовно ми зіштовхнемося з екстраординарними подіями і, якщо вони стануться, маємо знайти в собі волю, щоб взяти на себе ризики коли треба буде зробити вибір між більшим та меншим злом. Ми не маємо відступати від наших принципів, але треба давати собі звіт у тому, що коли ми загинемо, принципи загинуть разом з нами» [12, с. 212].

Філософський же сенс книги «Ядерна зброя та зовнішня політика» полягав у тому, що яким безмежним злом не здавалася б локальна ядерна війна, вона є більш прийнятною аніж повне знищення людства. Він писав, що американцям було б зручно обмежити свої дії ситуаціями, в яких моральні, правові та воєнні позиції Вашингтону знаходилися б у повній гармонії, а легітимність максимально співпадала б з вимогами виживання, але США, втративши монополію на ядерну зброю, ніколи знову не матимуть такого шансу. Тому вирішення проблем такого характеру це перш за все моральний акт та рецепт проти бездіяльності.

Влітку 1957 р. Г. Кіссінджер повернувся на кафедру Гарвардського університету та за сумісництвом працював у фонді братів Рокфеллерів на посаді директора Проекту спеціальних досліджень. Ця співпраця породила безліч чуток різноманітного характеру. Зокрема Г. Кіссінджера звинувачували у належності до таємного масонського ордену, очільниками якого були саме Рокфеллери. Слід нагадати, що ім'я Г. Кіссінджера пов'язують з таємними та закритими товариствами протягом усього його життя, найвідомішим з яких є Більдербергський клуб. Під час співпраці з Н. Рокфеллером Г. Кіссінджер мав нагоду спілкуватись з дипломатами, урядовцями, вченими та підприємцями найвищого рангу. За плідну співпрацю, а також на знак дружби та вдячності Н. Рокфеллер надав вченому грошову винагороду у розмірі 50000 долларів. Біографи Г. Кіссінджера

вважають Н. Рокфеллера третім та останнім його наставником. Пізніше, приймаючи пропозицію Р. Ніксона приєднатись до його команди, Г. Кіссінджер радився з Н. Рокфеллером та отримав його благословення.

Взагалі ж усі три передвиборчі кампанії Н. Рокфеллера запам'яталися критикою політики, яку проводили адміністрації Д. Ейзенхауера та Дж. Кеннеді. В цей час Г. Кіссінджер опублікував чимало статей з питань внутрішньої та зовнішньої політики США в різноманітних виданнях як американських, так і європейських. У своїх публікаціях Г. Кіссінджер критикував надмірну ідеологізацію політики Білого дому, що, на думку автора, було суттєвою перепоною для побудови взаємовигідних стосунків з рядом країн. Мова йшла в тому числі про теоретичну можливість зв'язків з країнами, які сповідують ідеологію протилежну американській. Зокрема, він пропонував Н. Рокфеллеру використати нову відкриту політику стосовно Китаю, як варіант одного з передвиборчих гасел, але той відхилив цю пропозицію.

Аналізуючи цю критику, більшість дослідників, зокрема С. Гробард [342] та Х. Старр [396], сходяться на думці, що у той час відбулася найбільша еволюція у поглядах Г. Кіссінджера стосовно основних засад системи міжнародних відносин у тому числі й щодо Китаю. Це підтверджують дослідження Х. Старра, який порівнював промови та інтерв'ю Г. Кіссінджера з промовами й виступами Дж. Даллеса. Цими дослідженнями були пояснені важливі зміни, які провела адміністрація Р. Ніксона стосовно покращення міжнародної обстановки [396, с. 190].

Науковець вважав саме період Д. Ейзенхауера та Дж. Кеннеді часом найбільшої стагнації для американської зовнішньополітичної думки. На його погляд США потребувала нового – якісного етапу та, як наслідок, створення нових схем для переходу на цей етап. Можна вказати на те, що ця критика припала саме на час коли Г. Кіссінджер очолював передвиборчі кампанії опозиційного кандидата у президенти США та була лише частиною передвиборчої боротьби, та й бажання науковця увійти у команду

Дж. Кеннеді загальновідоме, але еволюція його поглядів, яка відбулася у той час теж залишається фактом.

Відхід СРСР та комуністичного Китаю від революційних традицій у зовнішній політиці з міркувань безпеки, які диктують необхідність колективних зусиль з побудови стабільної структури світового порядку, на думку Г. Кіссінджера, цілком здатне заповнити собою відсутність єдиної для усіх держав концепції легітимності та загальних цінностей. Більш того ідеологія мала б відійти на другий план. У цей час він зробив два важливі висновки. Перший це те, що КНР та СРСР не були більше революційними державами і більше не становили небезпеку системі міжнародних відносин і Москву, так само як і Пекін, необхідно було залучати до творення нового глобального порядку. Іншим висновком Г. Кіссінджера було те, що держави, ідеологія яких була іншою, слід легітимізувати через економічну політику, результатом чого буде участь цих країн у системі світовідносин.

Зближення з Китаєм Г. Кіссінджер вважав необхідним та неминучим ще з кінця 1950-х рр. Неминучість процесу він пояснював величезною територією та ресурсами, які невдовзі призведуть до збільшення впливу цієї країни у світі. Також Г. Кіссінджер розглядав КНР, як протиположність СРСР.

Між двома президентськими кампаніями, в яких Г. Кіссінджер працював на Н. Рокфеллера, він опублікував книгу «Необхідність вибору» [110]. Ця праця містила саме вищезазначені бачення науковця у царині зовнішньої політики, випрацьовані ним на той час. Як писав В. Айзексон, книга була опублікована за кілька тижнів після перемоги Дж. Кеннеді на виборах та виглядала, за словами журналіста, як резюме для працевлаштування на роботу [356, р. 106]. Г. Кіссінджер дійсно хотів працювати в адміністрації Дж. Кеннеді, але на думку Ю. Ханхімакі, не підходив, тому що, на відміну від У. Ростова, М. Банді та Р. Макнамари, не цікавився економікою, Третім світом, Латинською Америкою, а був сфокусованим на американо-радянських відносинах, атлантичному партнерстві та традиційній дипломатії [344, р. 13]. На той час Г. Кіссінджер

не цікавився внутрішньою політикою та був зручним як для демократів, так і для республіканців. Г. Кіссінджер все ж був запрошений до адміністрації Дж. Кеннеді, як позаштатний консультант, проте М. Банді, який займав посаду радника з питань національної безпеки, не доручав своєму колезі з Гарварду важливих завдань, можливо через близькість до Н. Рокфеллера, або ж інших причин. Особливо багато Г. Кіссінджер критикував адміністрацію Дж. Кеннеді під час Берлінської кризи 1961 р. Науковець наполягав на тому, що США мають запобігти побудові стіни у центрі Берліну. Н. Фергюсон відзначав, що стосовно питання Берлінської стіни Г. Кіссінджер поводить себе як ідеаліст, а Дж. Кеннеді, як реаліст [324, р. 497]. Після вбивства Дж. Кеннеді Г. Кіссінджер казав, що той вів країну до катастрофи [400, р. 65; 373, р. 122], а вже знаходячись в адміністрації Р. Ніксона відзначав, що Дж. Кеннеді був «легковаговиком» порівняно з Мао Цзедунгом чи Ш. де Голлем [23].

В 1965 р. вийшла чергова книга Г. Кіссінджера «Проблемне партнерство – перегляд Атлантичного альянсу». Книга присвячена зміні ролі західноєвропейських країн в альянсі північно-атлантичного партнерства. На сторінках твору науковець закликав американський істеблішмент взяти до уваги той факт, що НАТО, яке півтора десятиліття було динамічною та креативною інституцією, вичерпало себе у цій ролі. Г. Кіссінджер зазначав, що кожна європейська країна, за виключенням Великобританії, знала, що таке окупація протягом Другої світової війни. Європа була зруйнована та потребувала відбудови, а європейські армії просили американської допомоги у різних частинах світу, пояснюючи це тим, що вони там захищають інтереси свободи. Але повернути славні дні часів плану Маршала, за словами Г. Кіссінджера, не вийде [110, р. 70]. Стратегія НАТО, яка диктувалася планами з Вашингтону, та довгий час не звертала уваги на європейських партнерів, призвела до корозії організації.

На думку Г. Кіссінджера, гегемонія США в НАТО завершилася наприкінці 50-х на початку 60-х років і на це вплинули такі фактори, як

відродження європейської економіки, європейська інтеграція, деколонізація і карибська ракетна криза та її наслідки. Коли американські керівники нагадують європейцям, що ті сильніші економічно, ніж раніше і мають більш активно відігравати роль в глобальній політиці. Проте він писав, що економічна можливість не є гарантією бажання цю глобальну роль відігравати і, незважаючи на те, що усі європейські партнери США хочуть миру, це не означає, що вони будуть його захищати, наприклад, у Південно-Східній Азії [110, р. 9].

Г. Кіссінджер звертав увагу на те, що кожна країна Європи має свій підхід до відносин з СРСР та Східною Європою, особливо він відзначав Італію та ФРН. А так як для США немає альтернативи єдності з європейцями та єдності самих європейців, то американські керівники не мають поводити себе так, немов вони краще знають проблеми європейців за них самих. Тому чим більше Вашингтон відстоюватиме свій жорсткий курс у стосунках з Москвою, тим більшої незалежності набуде європейська дипломатія. Науковець наголошував, що у найгіршому випадку існує загроза того, що зміцнення позицій СРСР в Європі призведе до розриву партнерства європейців з США.

Тому план партнерства має бути переглянутим, а не продовжувати використовувати суто американську концепцію. Науковець закликав створити такі форми співпраці з європейцями, які будувалися б на реальних двосторонніх інтересах, а не на хоч і легальних, проте зобов'язаннях. На його думку, у часи зниження міжнародної напруженості НАТО мало б бути переформатоване із захисного блоку в політичний інструмент. Взагалі ж на сторінках даного твору Г. Кіссінджер прогнозував повне об'єднання Європи в довгостроковій перспективі.

Сам Г. Кіссінджер найголовнішою своєю працею «гарвардського» періоду вважав розділ в колективній монографії Інституту Брукінгса «Американська зовнішня політика» [42, р. 9]. Ця робота є вступом до сформованої Г. Кіссінджером політики розрядки. Автор зауважував: «Зараз у

світі є лише дві держави, які володіють величезною військовою потужністю — США та СРСР. Протягом наступного десятиліття ні одна країна чи група країн не зможе кинути виклик цій перевазі. Різниця у військовій могутності між цими двома гігантськими ядерними країнами та рештою світу швидше за все буде збільшуватись аніж скорочуватись» [42, р. 57]. Він писав, що біполярність — ресурс жорсткості у світовій політиці, а «біполярний світ утратив перспективу нюансу, де виграш однієї сторони перетворюється на абсолютний програш іншої. Кожна проблема перетворюється на питання виживання» [42, р. 57]. Але на думку Г. Кіссінджера, ера супердержав добігає свого кінця, а воєнна біполярність породить політичну мультиполярність. Він вказував на те, що малі країни розриваються між бажанням бути захищеними та не потрапити під домінування супердержав. Науковець звертав увагу на те, що під захистом США та СРСР формуються альянси, які не розділяють ідеологію супердержав та переслідують власні цілі. Він наводив приклад організацій CENTO та SEATO, звертаючи увагу на те, що Пакистан вступив туди не для захисту від комуністів, а для укріплення у протистоянні з Індією, а араби CENTO озброюються за американський рахунок не проти СРСР, а проти Ізраїлю. В цілому Г. Кіссінджер назвав ці блоки мертвонародженими у питанні колективного захисту та односторонніми у питанні гарантій. Вони просто є базою для американської допомоги [42, р. 32].

Продовжуючи тему блоків колективного захисту, науковець повернувся до теми північноатлантичного партнерства, проблеми якого він піднімав у своїй попередній праці, зазначивши, що не зважаючи на деякі непорозуміння, в НАТО об'єднані країни зі спільними традиціями та схожою внутрішньополітичною структурою.

Окрему увагу Г. Кіссінджер звернув на вплив внутрішньої політики на зовнішню, зокрема американський ізоляціонізм, нагадуючи про те, що країна не може знаходитися у вакуумі. Суспільство має відповідати на вимоги навколишнього середовища, писав науковець, тому усі країни мають

знаходитися у контакті хоча б для того, щоб запобігти ядерному Голокосту [42, р. 44].

Г. Кіссінджер також відзначав, що у час таких серйозних змін багато що залежить від якостей державних діячів, які будуть приймати рішення. Він порівнював державного діяча та пророка, нагадуючи про здатність першого на компроміс та можливість досягнути «за» і «проти» своєї політики, тоді як другий впевнений у своїй правоті та у разі поразки приводить своїх прихильників до катастрофи. Діяч шукає рівноваги, а пророк — повної перемоги [128, р. 316]. Науковець писав, що друга та третя генерації у комуністичних країнах будуть більш вільними від догматів раннього революційного періоду та будуть покладатися на середовище, яке вони допомогли створити. Отож західний світ не має чекати, тому що це призведе до стагнації, а вже зараз включати ідеологічних супротивників в систему координат нового світового порядку.

Г. Кіссінджер зауважував, що вперше світовий порядок став глобальним. Раніше те, що відбувалося, наприклад, в Азії, мало впливало на політичні процеси у Європі і навіть коли європейці колонізували весь світ, рішення приймалися лише в кількох європейських столицях. Тому багато елементів стабільності, які були ефективними в ХІХ ст., не будуть працювати в ХХ ст.

Г. Кіссінджер вважав, що хоча військове домінування і надалі залишатиметься за двома наддержавами, плюралістичний світ буде довгостроковим інтересом США. Політична багатополлярність не обов'язково б гарантувала стабільність, але це зменшило б жорсткість і забезпечило б більше можливостей для розвитку узгодженої концепції порядку в міжнародній системі сучасності [42, р. 99]. Задля перебудування ресурсів США на нову міжнародну ситуацію, Г. Кіссінджер закликав до прагматичної концепції зовнішньої політики, а саме до переоцінки норм національних інтересів у військовому, політичному, економічному та психологічному плані, а також відзначав, що нова система міжнародних відносин неможлива

без значного внеску США. Проте побудова цієї системи потребує для початку створення концепції – писав Г. Кіссінджер [42, р. 99].

Отож свою власну концепцію системи міжнародних відносин Г. Кіссінджер створив саме під час перебування у Гарвардському університеті. Незважаючи на те, що загальнонаціональну відомість йому принесла книжка «Ядерна зброя та зовнішня політика», головною роботою гарвардського періоду, і однією з найголовніших у житті науковця, була його докторська дисертація «Відновлений світ». Саме у цьому творі були закладені механізми створення та принципи функціонування ідеальної для Г. Кіссінджера системи світового порядку. Тобто розуміння «Відновленого світу» є ключем до розуміння Г. Кіссінджера.

Незважаючи на те, що погляди Г. Кіссінджера відзначалися гнучкістю, багато з його базових переконань залишилися незмінними з часом та обставинами, свідком чи безпосереднім учасником яких він був. Показове його відношення до стабільності, яка може бути досягнута шляхом «правильної» силової рівноваги, та її збереження протягом певного часу. Ця ідея проходить через усі роботи Г. Кіссінджера гарвардського періоду, була мотивом, який стояв за усіма його дипломатичними рішеннями та формував його бачення світового порядку майбутнього.

2.3. Г. Кіссінджер про історичний досвід формування світового порядку

Стабільна система міжнародних відносин, побудована за спільною згодою світового співтовариства, є головною темою в інтелектуальних пошуках Г. Кіссінджера. Науковець заклав головні принципи свого бачення створення та функціонування світового порядку у докторській дисертації «Відновлений світ» [128]. У часи, коли світ дізнався про смертоносну міць ядерної зброї, вибір Г. Кіссінджером теми для дисертації викликав здивування у його колег по Гарварду. Проте на думку науковця, яка не

змінилася і сьогодні, кабінетна дипломатія ХІХ ст. могла навчити теперішніх та майбутніх дипломатів головному – створенню рівноваги сил.

Саме рівновагу сил, створену в післянаполеонівській Європі та тривалу майже століття, Г. Кіссінджер вважав прикладом для багатьох поколінь дипломатів. На думку науковця, якби європейські дипломати спиралися на довоєнну дипломатичну практику та не довірили б вирішення конфлікту генералам, Перша світова війна закінчилася б ще в 1915 р. [7, с. 212]. Проте лідери європейських держав не могли зупинитися у своїх претензіях до Німеччини, що зробило компроміс неможливим. Наслідком такої недалекоглядності стало знищення балансу сил в Європі, що й призвело до Другої світової війни.

Також Г. Кіссінджер виклав основні принципи побудови стабільної системи міжнародних відносин в есе «Білий революціонер» [127]. Цей твір також є одним з наріжних для розуміння філософії Г. Кіссінджера щодо функціонування системи міжнародних відносин. Цю філософію він захищає протягом життя. Г. Кіссінджер виділив два типи світового порядку – революційний та легітимний.

Стабільність, за Г. Кіссінджером, має базуватися не на звичайній рівновазі сил, а на концепції легітимності, яка поділяється усіма членами світового співтовариства. Держави, що створили міжнародну систему, мають почуватися у безпеці та вважати дану систему справедливою. Безпека передбачається співвідношенням сил, яке унеможливорює для будь-якої держави або групи держав нав'язати свою волю іншим [127, р. 899]. З цього виходить, що структура світового порядку задовольняє усі великі держави і що ні одна з них не перетвориться на революційну та не кине виклик світовому порядку, як Німеччина після Першої світової війни.

Легітимний порядок для Г. Кіссінджера не виключав саму можливість змін, але він виключав можливість будь-якої країни створити принципово нову структуру, яка базувалася б на відмінних принципах від існуючої системи. Такий порядок не виключає навіть воєн, але війни ведуться проти

агресора від імені існуючої структури світового порядку і мир, який настане після війни, буде прикладом досягнення консенсусу в рамках існуючої легітимної системи міжнародних відносин.

Г. Кіссінджер зауважував, що кожна держава, яка вважає світовий порядок або ж спосіб його досягнення нелегітимним, буде революційною стосовно цього порядку. Науковець виділяв два види рівноваги сил: перший, коли намагання держави чи групи держав нав'язати свою волю усім іншим є небезпечними і такими, що призводять до фатальних наслідків для обох сторін. Прикладом такої рівноваги були міжнародні відносини після Першої світової війни, коли країни-переможці нав'язали Німеччині не вигідний мирний договір, що поставив цю країну в позицію революційної держави. А це в свою чергу призвело до фатальних наслідків. Другим видом рівноваги є рівновага, за умов якої є можливою спокійна співпраця та відсутність серйозної конфронтації між країнами чи блоками країн. Прикладом такого світового порядку, на думку Г. Кіссінджера, була система міжнародних відносин, яка склалася після Віденського конгресу [7, с. 73-75].

На європейському континенті структура порядку завжди була дуже нестабільною. Г. Кіссінджер звертав увагу на те, що, наприклад, у Китаї, або ж на території ісламських країн боротьба відбувалася за збереження порядку, що існував, а от на території сучасної Європи ідентичність була відсутньою. Науковець стверджував, що Франкська імперія часів коронування Левом III Карла Великого була найближчою до єдності. Проте, на думку Г. Кіссінджера, це державне утворення не могло претендувати на роль об'єднувача в силу різних деструктивних причин [8, р. 26]. Отож саме час між 1815 та 1821 рр. був часом найбільшого європейського єднання, як стверджував Г. Кіссінджер [188, с. 177]. Він зауважував, що ситуація, яка склалася навколо Наполеона, довела те, що континентом не можна керувати покладаючись на саму лише силу однієї країни, а має бути створений баланс за участю всіх європейських держав.

Г. Кіссінджер звертав увагу на те, що загальної рівноваги вдалося досягти завдяки договороздатності переговорників, які зібралися у Відні. Він зауважував, що це стало можливим через те, що ідея національної ідентифікації ще не здобула достатньої популярності, дипломати Віденського конгресу не турбувалися долею держав, сформованих за етнічним принципом на територіях, що були захоплені Наполеоном. Тому Австрії вдалося посилити свої позиції в Італії, а Пруссії — на території Німеччини, Франція була змушена відкотитися до колишньої лінії розмежування, Росія прийняла участь у поділі Польщі. Саме раціональність переможців була головним плюсом мирного врегулювання. Науковець відзначав, що на відміну від дипломатів, які завжди жертвують довгостроковими перевагами заради досягнення тимчасового покращення свого положення, творці «Європейського концерту» проявили великодушність стосовно Франції, яка півтора століття намагалася домінувати над Європою. Переможці не стали підривати систему міжнародних відносин, нав'язуючи переможеній стороні каральний мир. Тому що, як зазначав Г. Кіссінджер, будь-яка ображена несправедливістю сторона легко стане союзником озлобленої переможеної сторони. Це явище згодом стане прокляттям Версальського договору [7, с. 74].

Після того, як Віденський конгрес закінчився, рівновага сил була закріплена створенням двох організацій: Чотирьохстороннього альянсу, куди входили Великобританія, Австрія, Пруссія та Росія і Священного союзу, членство в якому обмежувалось трьома, так званими, «східними дворами»: Пруссією, Австрією та Росією. Чотирьохсторонній альянс був створений на протипагу Франції, щоб за допомогою значної переваги в силі придушити будь-які агресивні дії останньої в зародку. Священний же союз був ініційований Олександром I і увійшов в історію європейських міжнародних відносин як клерикально-монархічна організація, створена з метою стримування націоналістичних та самостійницьких настроїв у поліглотських

європейських імперіях, тобто для захисту престолів, що вважали себе легітимними.

Для британської політичної традиції було надзвичайно складно сприйняти Священний союз, так як ця організація наділяла правом одні організації втручатися в справи інших. Р. Каслрі називав Священний союз містицизмом та нісенітницею [7, с. 76]. А от К. Меттерніх, наприклад, вважав, що саме завдяки Священному союзові навпаки вдалося схилити російського царя до підтримки легітимізму та змусити його діяти лише в рамках організації. К. Меттерніх послуговувався думкою, що демократія є небезпечною та вважав, що миру можна досягти лише завдяки легітимному правлінню. Після того як Віденський конгрес завершився, саме на К. Меттерніха була покладена роль головного уповноваженого з питань управління системою міжнародних відносин. Він не мав іншого вибору враховуючи те, що саме його країна була найслабшою країною коаліції та потребувала дотримання всіх норм. Саме завдяки дипломатичним талантам К. Меттерніха Австрійська імперія продовжила своє існування.

Всупереч національним та ліберальним тенденціям XIX ст. Австрія зуміла втримати слов'янське населення Балкан, та зберегла свої позиції в Німеччині, саме завдяки системі колективної безпеки, яку створили К. Меттерніх та Р. Каслрі. На думку Г. Кіссінджера, австрійський дипломат знав, що за умов переростання потенційної небезпеки в реальні випробування, Австрія виснажить себе, незважаючи на кінцевий результат будь-якого конфлікту. І тому дипломатія К. Меттерніха завжди була на боці слабкішої країни проти сильнішої. Вона виконувала функцію балансувальника, як висловився науковець. К. Меттерніху вдалося переконати своїх найближчих союзників, кожен з яких був значною геополітичною загрозою Австрії, в тому, що небезпека яку несе революція була б для них фатальною.

Г. Кіссінджер вважав, що у випадку експлуатації Прусією німецького націоналізму, вона могла б витіснити Австрію з німецьких земель

поколінням раніше О. фон Бісмарка, а російські царі, завдяки своїм геополітичним можливостям сповна скористалися б розпадом Османської імперії [128, р. 234, 7. с. 80]. Але обидві країни дотримувалися основних принципів політики балансу сил. Таким чином, система К. Меттерніха продовжила життя Австрійської імперії на ціле століття.

У статті «Білий революціонер», Г. Кіссінджер відзначив, що і О. фон Бісмарк, і К. Міттерніх були взірцевими дипломатами, але абсолютно різними. Єдина паралель, яку він проводив між ними, було те, що вони правильно розуміли історичні тенденції свого часу [127, р. 910].

Система конференцій, запропонована Р. Каслрі, отримала продовження в Аахені у 1818 р. І вже на цьому ж першому конгресі Великобританія, яка боялася навіть ідеї європейського уряду, вийшла з системи конгресів. Сам же Р. Каслрі, який був розкритикований у Великобританії за надмірну залученість у континентальні справи, не отримав дозволу від британського кабінету міністрів брати участь у наступних конгресах, що відповідно відбулися у 1820 р. в Троппау, у 1821р. в Лайбаху та у 1822 р. в Вероні. Великобританія відійшла від системи конгресів, яку задумав її власний міністр закордонних справ, а зі смертю Р. Каслрі у 1821 р. Великобританія взагалі втратила останній зв'язок з Європою.

Р. Каплан звертав увагу на те, що британська радикальна інтелігенція раділа смерті свого міністра закордонних справ, а Дж. Байрон взагалі назвав його холоднокривим негідником [359]. Р. Каслрі звинувачували на Батьківщині у сприянні реставрації Бурбонів, не нагородивши належним чином ліберальні сили, які винесли на собі тягар війни з Наполеоном, а в діях англійського міністра закордонних справ при цьому не було жодного натяку на нотки ідеалізму.

Але звичайно саме відсутність ідеалізму та лібералізму забезпечила об'єднання європейських монархів, що захищали аристократичний порядок. Саме завдяки цьому об'єднанню вдалося встановити мир на всьому континенті, а Великобританії стати домінуючою світовою державою до кінця

XIX ст., відзначав Р. Карлан [359]. Тому Г. Темпл, майбутній міністр закордонних справ Великобританії, більш відомий як лорд Палмерстон, і не радів смерті Р. Каслрі. «Більшої втрати для уряду не могло бути і більшої втрати для країни», – казав Палмерстон [359].

Саме Палмерстон незабаром приєднається до битви проти радикальних інтелектуалів Великобританії, які на початку 20-х рр. XIX ст. вимагали щоб Великобританія почала війну, щоб допомогти демократії вкоренитися в Іспанії, хоча жоден життєвий інтерес Великобританії не був під загрозою. Саме цей інтелектуальний клас раніше виявляв лише обмежений ентузіазм до війни проти Наполеона, під час якої, здавалося, постало під сумнів саме виживання Великобританії. За кар'єру, яка тривала понад два десятиліття в міністерстві закордонних справ, Палмерстону іноді судилося бути таким же ненависним, як Р. Каслрі. Як і Р. Каслрі, Палмерстон мав лише один незмінний принцип у зовнішній політиці: британський інтерес – синонім збереження світового балансу сил.

Так само як і Палмерстон, Г. Кіссінджер розумів Р. Каслрі. І так само як обидва британські дипломати, на яких він орієнтувався, підходив до зовнішньої політики США, прийшовши у Білий дім. Він вважав, що у важкі невизначені часи 1960-70-х рр. коли вразливість нації перевищувала її можливості, збереження статус-кво має становити найвищу цінність. Інші більш успішні політичні лідери пізніше можуть виявити можливості для заохочення лібералізму там, де раніше їх не було. Фокус у тому, щоб зберегти свою владу та свою країну до цього моменту.

Г. Кіссінджер завжди відзначав міністра закордонних справ Великобританії Р. Каслрі, як дипломата, який зумів піти проти історичного досвіду своєї країни. У «Відновленому світі» Г. Кіссінджер приділив значну увагу саме відносинам державного діяча з урядовцями власної країни, яких науковець називав бюрократією. Симпатії науковця були повністю на боці першого. Г. Кіссінджер зазначав, що сильний державний діяч має бути завжди готовим вийти за межі дипломатичної традиції своєї країни. Саме

завдяки наявності цієї сміливості у Р. Каслрі «Європейський концерт» взагалі відбувся. Мова йде про супротив британського дипломата царю Олександром I у польському питанні, не дивлячись на позицію незацікавленості, яку заняв британський уряд.

В 1823 р. іспанський король Фердинанд VII пропонував скликати новий конгрес з питання протидії латиноамериканській революції. Цей план був підтриманий К. Меттерніхом та Олександром I, але зіштовхнувся з супротивом Великобританії, яка визнала незалежність латиноамериканських країн. Таким чином, запропонований європейськими консерваторами новий конгрес Священного союзу не зміг відбутись, а подальшу перспективу конгресів звела нанівець смерть Олександра I.

Г. Кіссінджер відзначав, що багато істориків критикувало систему конференцій в післянаполеонівській Європі й особливо Священний союз. Зокрема видатний французький історик А. Дебидур вважав Священний союз головним органом європейської реакції проти ліберальних цінностей, а цілий ряд конгресів (Аахенський, Лайбахський, Веронський), на яких визрів принцип втручання у внутрішні справи держав з метою насильницького придушення національних та революційних рухів, оплотом європейського абсолютизму [188, с. 178]. Але Г. Кіссінджер нагадував, що метою Р. Каслрі та К. Міттерніха була стабільність, а не досконалість, й вони домоглися свого. Вперше в сучасній історії Європи європейські держави прийняли на себе загальну місію і створили систему колективної безпеки, яка працювала майже століття [128, р. 319]. Г. Кіссінджер окремо відзначив, що країни континенту були пов'язані відчуттям спільних цінностей. Мова йшла не лише про фізичну рівновагу сил, а й про моральну. Г. Кіссінджер хоч і нагадував, що гармонія не той фактор, заради якого народжується світовий порядок, але дипломатам, які зібралися у Відні, вдалося досягти системи, яка була в певною мірою гармонічною.

Світовий порядок, сформований у результаті Віденського конгресу, був та завжди залишається для Г. Кіссінджера позитивним прикладом. В свою

чергу, світ сформований після Першої світової війни у Версалі, навпаки завжди був прикладом кошмару для дипломата. У статті для Дер Шпигель, присвяченій дев'яностоліттю Версальського мирного договору, Г. Кіссінджер нагадав, що цей договір закріпив підсумки безпрецедентної по своєму кровопролиттю та спустошенню для тогочасної Європи війни. Але головне те, що було остаточно покінчено з традиційною для європейської політики системою міжнародних відносин, яка базувалася на балансі сил. Г. Кіссінджер звернув увагу на те, що світовий порядок, який виник в результаті Версальсько-Вашингтонської системи конференцій та увінчався створенням всесвітнього органу колективної безпеки Ліги Націй, повністю базувався на ідеалістичних американських цінностях [86].

Критикуючи протягом життя Версальсько-Вашингтонську систему міжнародних відносин, Г. Кіссінджер головними причинами невдачі називав не лише незрозумілий для Старого світу ідеалізм В. Вільсона, але й слабкість дипломатії та особливо реваншизм Франції. Як Г. Кіссінджер постійно нагадує, що світовий порядок та мирне співіснування цивілізацій можливі лише за умови балансу сил, а не гегемонії однієї чи декількох країн, чи ще гірше на базі приниження та звинувачення у всьому однієї країни, як це сталося з Німеччиною після Першої світової війни. Але та аксіома Г. Кіссінджера, як та, що баланс незадоволення учасників конфлікту, а не повне задоволення однієї сторони конфлікту за рахунок іншої веде до створення життєздатної системи міжнародних відносин, була невідомою дипломатам Версалю.

Г. Кіссінджер вважав, що є два необхідні чинники для того, щоб система міжнародних відносин була дієвою. Перший – це рівновага сил, яка змусить потенційного руйнівника понести значні, можливо й непоправні втрати. А другий – легітимність цієї системи для всіх її суб'єктів. Мова йде про те, що держави-засновники сприймають міжнародний порядок як більш-менш чесний та справедливий. На думку науковця, ці чинники не були на боці дипломатів Версалю. Версальсько-Вашингтонська система повністю

проігнорувала інтереси таких двох континентальних гігантів як Росія та Німеччина. Система, що склалася після Першої світової війни, була направлена на те, щоб захищати світ від бунтівників, проте не мала для цього достатньо сил. Також їй не вистачало законності, оскільки два традиційні центри сили були фактично виключені з міжнародних відносин та перетворені на об'єкти [195, с. 157].

Після Першої світової війни американський ідеалізм, представлений В. Вільсоном, зіштовхнувся з європейським реалізмом, який базувався, з поміж іншого, на праві сильного. У Версалі саме вільсоніанський ідеалізм, що виступив на боці Франції, зробив останню достатньо сильною, щоб нав'язати Німеччині умови важкої та коштовної капітуляції. В. Вільсон був справжнім антагоністом Т. Гоббса, вважаючи, що мир є нормальним станом між державами. Тому для забезпечення міцного й довготривалого світового порядку міжнародна система має бути організована на основі національних інститутів у всьому світі, які відображають волю народу і що воля народу завжди буде проти війни, чому за словами Г. Кіссінджера, на жаль, немає історичних доказів [86]. Зовнішня політика В. Вільсона відображала впевненість у тому, що її принципи є універсальними та самоочевидними, а їх застосування є корисним у всі часи та була протиставленням концепції національних інтересів концепції альтруїзму США. Для цього президента унікальність США була проявом Божої милості, яку країна не могла зберігати лише для себе. Тут можна відзначити, що погляди В. Вільсона йшли у розріз з настановами Дж. Вашингтона про те, що США не мають вступати у жодні альянси. В. Вільсон інтерпретував це як пересторогу від участі у досягненні чужих для США цілей, а цілі його дипломатії були універсальними та відповідали призначенню США.

Г. Кіссінджер звертав увагу на інший менталітет, сформований в США, поки європейці розглядали американський континент лише як місце для збагачення. Але в цей час у Новому світі була сформована нова нація, для якої саме свобода була найбільш величною цінністю, що має людина. На

європейському ж континенті моральні цінності та політична діяльність не йшли пліч-о-пліч, тому що всі добре пам'ятали війни, причиною яких було нав'язування релігії або моралі іншим народам. В першу чергу можна згадати Тридцятилітню війну, в результаті якої зникла значна частина населення Європи.

Але Г. Кіссінджер зауважував, що не лише американський ідеалізм був причиною невдалої спроби побудувати стабільний світовий порядок у рамках Версальсько-Вашингтонської системи. На думку науковця, чи не головною причиною краху був реваншизм Великобританії та особливо Франції, що намагалася перемістити усю вину за розв'язання війни на одну лише Німеччину. Демократичні уряди та громадськість Великобританії та Франції, на відміну від аристократів, що створили «Європейський концерт», не зуміли проаналізувати, що принесе у майбутньому нав'язаний Німеччині несправедливий договір.

У «Світовому порядку» Г. Кіссінджер писав, що якби на зміну Т. Рузвельту прийшов його учень, або він сам переміг на виборах в 1912 р., то ймовірно США опинилися б включеними в Вестфальську, або в якусь схожу на неї, систему світового порядку [8, с. 327]. При такому розвитку подій США майже напевно зробили б зусилля для більш раннього закінчення Першої світової війни, що підходить для європейського балансу сил – за аналогією з російсько-японським договором – в результаті чого Німеччина залишилася б переможеною, але зобов'язаною Америці за стриману позицію. Такий хід подій до того, як кровопролиття набуло неймовірного розмаху, запобіг би повній втраті Європою впевненості у власних силах, культурних і політичних.

Після війни громадськість демократичних Франції та Великобританії зажадала карального щодо Німеччини договору про мир, ігноруючи свій історичний досвід, який свідчить, що сталого порядку в Європі не можна досягти інакше, окрім як через остаточне примирення переможця і переможеного. Стриманість виявилася набагато більш властива

аристократам, які вели переговори на Віденському конгресі, нехай навіть лише тому, що вони поділяли загальні для свого класу цінності і мали схожий погляд на історичний досвід [8, с. 335].

Учасники Першої світової війни не бажали йти на компроміс, а добивалися цілковитої перемоги. В умовах відносної рівноваги, яка існувала на полі бою, американські війська, які втрутилися, зрештою визначили переможця. Це в свою чергу призвело до того, що система міжнародних відносин, створена на Віденському конгресі, перестала існувати. Система балансу сил, що існувала в Європі, була чужою та незрозумілою для американців. Американські дипломати на чолі з В. Вільсоном вважали аморальним континентальний реалізм, побудований на балансі сил. Наприклад, такий критерій як самовизначення народів ніколи не вважався на європейському континенті чимось таким, що мало б впливати на концепцію балансу сил.

Для представників США різниця між власним та континентальним підходами до творення світового порядку лише підкреслювала їх моральність та духовність порівняно з європейськими реалістами. В. Вільсон прагнув відійти від континентального досвіду і створити цілком нову систему міжнародних відносин, яка базувалася б на американській ідеалістичній вірі в людину як гармонійне та від природи добре створіння. Він вважав, що коли усі нації отримають власні країни, то не буде причин для воєн і наступить загальний мир, а усі народи почнуть будувати демократичне суспільство схоже на американське.

Американський президент закликав побудувати таку систему міжнародних відносин на базі колективної безпеки. У такому світі країни б захищали не свої національні інтереси, а міжнародне право, яке було б інструментом збереження миру. Для цього мав би бути створений відповідний орган, що займався б питаннями порушення міжнародного права. Саме завдяки ідеям та наполегливості американської делегації та особисто В. Вільсону була створена Ліга націй.

Г. Кіссінджер нагадував, що навіть незважаючи на свій власний ідеалізм, сам В. Вільсон не був переконаним, що його точка зору переможе в Європі лише внаслідок закладених в неї переваг. Він був готовий вдатися до тиску й саме за його допомогою підкріпити свої ідеалістичні аргументи. Незадовго після вступу США у війну, в квітні 1917 р. В. Вільсон писав полковникові Хаусу: «Коли війна закінчиться, ми зможемо змусити їх (європейців) мислити по-нашому, тому що на той час, вони будуть в наших руках у фінансовому відношенні, не кажучи про все інше» [195, с. 159]. І справді, континентальні держави не поспішали на захист ідей американського президента, але й не могли відкинути їх. Погляди американського президента йшли у розріз з континентальною дипломатичною традицією, проте американська військова сила була необхідною для вирішення повоєнного врегулювання в Європі на бажаних для переможців умовах.

Після закінчення Першої світової війни Німеччина, так як і Франція у 1815 р., залишалася найпотужнішою військовою силою на європейському континенті. Проте, на відміну від дипломатії «Європейського концерту», переможцям Першої світової війни не вдалося досягти єдності між собою та інтегрувати переможену країну у систему міжнародних відносин, як це сталося на сто років раніше. Стан справ був схожим, але єдність дипломатів у 1815 р. дозволила створити Чотирьохсторонній альянс, який контролював Францію, натомість дипломатам Версалю не вдалося створити чогось схожого. Через домашню поразку В. Вільсона США відійшли від європейських справ, новостворений СРСР був ізольованим та займався власною перебудовою і навіть співпраця Великобританії не була тісною. Таким чином лише Франція протистояла Німеччині на європейському континенті.

Тому Франція, яка була слабшою ніж Німеччина, намагалася поділити останню за зразком конфедерації XIX ст. І справді деякі регіони Німеччини намагалися відділитись, як, наприклад, Рейнланд. Але у XX ст. поділити

Німеччину виявилось не простим завданням. Творіння О. фон Бісмарка було не по зубах Франції. Та й звичайно теоретичний поділ Німеччини був абсолютно неприпустимим у контексті створення Ліги націй та декларованого самовизначення народів, в тому числі й німецького. «Чотирнадцять пунктів» В. Вільсона взагалі суперечили тій політиці, яка проводилася проти Німеччини. Та американській ідеалістичній дипломатії довелося піти на поступки французьким забаганкам щодо Німеччини. Заснування Ліги націй базувалося саме на компромісі з європейцями, який призвів до значної зміни програми «Чотирнадцяти пунктів». Натомість Франція значно зменшила вимоги до Німеччини. Та ситуацію в Європі не вдалося врегулювати. Франція не зуміла посилити свій вплив на континенті й убезпечити свої позиції. Німеччина була змушена виплатити значні кошти країнам-переможцям, стала жертвою інших санкцій, проте не залишилася революційною щодо порядку, який склався. США ж взагалі відійшли від європейських справ. Г. Кіссінджер писав, що миротворці замість того щоб ослабити Німеччину, зміцнили її геополітичне становище [7, с. 242].

Г. Кіссінджер наполягав на тому, що ситуація, яка склалася в нацистській Німеччині, не була чимось новим. В усі часи народжувалися персонажі, які намагалися захопити владу над світом та встановити порядок, який вони вважали єдино правильним. Тому політики та суспільство мають не допустити їхній прихід до влади та зберегти порядок, а в тому разі, якщо це все ж станеться, зуміти швидко нейтралізувати їх. Але недалекоглядність політиків, реваншизм та незгода у таборі переможців не дозволили зупинити прихід до влади нацистів.

Та незважаючи на те, що дипломатія Версальсько-Вашингтонської системи конференцій зазнала краху та багато в чому була причиною Другої світової війни, потрібно погодитися з Г. Кіссінджером, який писав, що ідеї президента В. Вільсона лягли в основу подальших концепцій з питань міжнародної безпеки. Саме на ідеалізмі В. Вільсона базуються зовнішньополітичні доктрини США, а НАТО багато в чому відображає

систему колективної безпеки, якою її бачив В. Вільсон. Зокрема НАТО значною мірою є продовженням зовнішньої політики США, яка базується на тому, що її принципи є апіорі універсальними і їх застосування є корисним на всі часи та для усіх народів. В цілому ж вільсоніанство стало основою не лише для американської, але й для усієї євроатлантичної політики у ХХ та ХХІ ст. В «Дипломатії» Г. Кіссінджер висловив точку зору, що завдяки ініціативам В. Вільсона США все ж вдалося затвердити свої ідеї та цінності – хай і в урізаному форматі – як принципи світового порядку [7, с. 47].

Підсумовуючи свої роздуми щодо Версальсько-Вашингтонського повоєнного врегулювання, Г. Кіссінджер зрештою прийшов до висновку, що головною причиною провалу цього врегулювання було те, що жодна з країн-учасниць не вірила у справедливість системи, що була створена. Зокрема зменшення німецької воєнної потужності пояснювалося початком повної демілітаризації Європи. А репарації, що були накладені на Німеччину, визначалися як розплата за початок війни. Але дипломати розуміли, що, по-перше, жодна з їх власних країн не буде роззброюватися, а, по-друге, вони не вірили, що Перша світова війна почалася лише через німецький мілітаризм, та й взагалі вважали війни частиною міжнародних відносин, викликаною конфліктом інтересів. Сам Г. Кіссінджер вважав, що міцна система міжнародних відносин не виключатиме воєн в принципі, проте ніколи не призведе до катастрофи.

Проте дипломати на чолі з В. Вільсоном, які займалися повоєнним врегулюванням, пояснювали причини Першої світової війни абсолютним злом, яке заслуговує на суворе покарання. Але коли пройшов певний час стало зрозуміло, що питання повоєнного врегулювання вимагає більш комплексного підходу. Тому на думку Г. Кіссінджера саме дипломатія Версальсько-Вашингтонської системи конференцій хоч і сприяла тимчасовому матеріальному занепадові Німеччини, але зробила цю країну сильнішою політично та морально. Тому саме ці дипломати мають нести історичну відповідальність за початок Другої світової війни.

Наступна система міжнародних відносин, яка була сформована у результаті Ялтинської та Постдамської конференцій, розділила світ на два ворогуючих табори. Колишні союзники Другої світової війни стали непримиренними ворогами. Офіційною доктриною США була доктрина «стримування» комунізму в усьому світі. СРСР та КНР у свої чергу мали чіткі наміри його поширювати. Г. Кіссінджер, який на той час починав свою академічну кар'єру, був прихильником офіційної американської політики «стримування» комунізму. КНР та СРСР він вважав класичними революційними державами, які налаштовані на здійснення перманентних змін, які мають на меті демонтаж існуючого світового порядку. Але у своїх більш пізніх роботах він писав, що лише одразу після Другої світової війни можна було створити стабільну систему міжнародних відносин за принципами США, тоді як в наступні роки це вже не видавалося можливим.

Вже на сторінках «Ядерної зброї» науковець серйозно критикував роботу американської дипломатії після 1945 р. Подальша критика офіційних доктрин американського уряду ставала дедалі гучнішою. Г. Кіссінджер відзначав, що американці є носіями «острівного менталітету» і будь-який вихід за межі не є комфортним для більшості з них. Така задоволеність США миром та ізольованим положенням, вказував науковець, була причиною того, «що ми рідко зверталися до проблеми природи стійкого світового порядку». Американцям він просто здавався природним. Більш того, самі міжнародні відносини не сприймалися ними, як взаємозалежна система. Причини війни приписувалися «оборудкам поганих людей». Наші військові акції таким чином перетворювалися на хрестові походи задля покарання агресора. Як тільки місія була завершеною, відновлювався «нормальний» зразок міжнародних відносин». На думку Г. Кіссінджера, наслідком цього була наступна фаза віддаленості США від подій світової політики. Коли ж після Другої світової війни США все ж прийняли на себе глобальну відповідальність за долю вільного світу, розуміння того, що війна та мир були послідовними стадіями політики, стало основою більшої частини

американської післявоєнної політики. Це розуміння знайшло відображення в домінуючій політиці Заходу післявоєнного періоду – «політиці стримування», так як її передумовою було переконання в необхідності створення переважаючої військової сили як умови переговорів з комуністичним світом, й відсталість цієї позиції була головною мішенню критики Г. Кіссінджера.

Острівна концепція зовнішньої політики, писав науковець, відповідальна за провали в політиці США після завершення Другої світової війни. Вона – причина «реагуючої й оборонної концепції зовнішньої політики», в якій домінують негативні, на думку вченого, цілі – стримування СРСР, запобігання змін у країнах, що розвиваються, відсутність чіткого бачення яким має бути світовий порядок, та за що мають боротися США.

Найважливішим джерелом нестабільності у світі Г. Кіссінджер, як і раніше, називав існування непримиримого ідеологічного конфлікту між комунізмом та «вільним світом». Науковець знову проводив паралелі з кабінетною дипломатією XVIII–XIX ст. Однорідні в ідеологічному плані міжнародні системи мають значно більший потенціал для вирішення конфліктів через наявність загальної системи цінностей, яка накладає певні обмеження та вимоги до сторін, та полегшує ведення переговорів.

Г. Кіссінджер також критикував іншу, на його думку, проблему Заходу – сприйняття миру як бажаного стану міжнародних відносин. Таке сприйняття, настільки характерне для США та країн західної цивілізації в цілому, приховує в собі небезпеку деморалізації вільного світу у революційний період. Г. Кіссінджер вважав, що мир не має бути самоціллю. Наприкінці 1950-х рр. він висловлювався щодо неприпустимості зайвих поступок комуністам. Лідери комуністів ніколи не відмовляться від перемоги своїх ідей у глобальному масштабі. При цьому, як будь-яка революційна держава, вони можуть представляти свої вимоги як обмежену ціль, яка сама по собі може здаватися правильною [12, 110, 128]. Усі інстинкти держави статус-кво спокушають її зв'язати свою політику з очікуванням

фундаментальних змін у поглядах її супротивника – в напрямку того, що здається природнім для неї. Безумовно, що Захід повинен давати відсіч таким намаганням: за ними Г. Кіссінджер безсумнівно відчував примаду комуністичних та авторитарних ідей.

Однак, не дивлячись на проблеми ядерної доби, Г. Кіссінджер все ж вбачав в чинній системі міжнародних відносин потенціал стабільності. В першу чергу це пов'язувалось з величезними арсеналами ядерної зброї, накопиченої США та СРСР. Це був перший тип рівноваги, який Г. Кіссінджер відзначав у роботі «Відновлений світ». Коли жодна з сторін не могла нав'язати свою волю іншій. На початку 1960-х рр. Г. Кіссінджер остаточно прийшов до висновку, що СРСР та КНР втратили більшість з ознак революційних держав. Основною причиною зміни поглядів Г. Кіссінджера на рахунок комуністичних гігантів була висунута ним теза про пріоритет міркувань безпеки та необхідності збереження миру над ідеологічними установками ворогуючих сторін. С. Аппатов писав, що у працях Г. Кіссінджера, так і в працях інших представників поміркованого крила школи політичного реалізму, з'являються більш стримані оцінки можливостей зовнішньої політики США в умовах нового співвідношення сил на світовій арені, в силу «уроків В'єтнаму», посилення протиріч з союзниками, росту антивоєнної опозиції в США і т.ін. Це позначилося на певному перегляді Г. Кіссінджером форм та методів забезпечення європейської безпеки [179, с. 179].

Прийшовши до адміністрації Р. Ніксона науковець був впенений у необхідності послаблення напруги у відносинах з КНР та СРСР та інкорпорації цих країн у систему міжнародних відносин.

Таким чином можна зробити висновок, що для Г. Кіссінджера революційність та несприйняття певними державами системи чинних міжнародних відносин – головна загроза світовому порядку. Саме досвід життя в нацистській Німеччині, посилений знанням історії, навчив Г. Кіссінджера боятися революційних ситуацій. Тому безлад та відсутність

порядку для нього гірша за несправедливість. Несправедливість просто означає, що світ недосконалий, але безлад означає, що ні для кого не існує справедливості і це робить ризикованим навіть буденне існування. Певна поведінка в тоталітарній країні загалом дає гарантії виживання, тоді як серед хаосу цих гарантій немає.

Іншим його принципом є не лише контроль над злом, а й контроль над праведністю та ідеалізмом. Так само як В. Вільсон; нацисти, китайські та радянські комуністи, яacobінці та іранські аятоли – всі вони були впевнені у моральній перевазі над ворогами. Це призводить до тиранії одних над іншими, що зрештою призводить до хаосу.

І нарешті справжнім завданням державних діячів є запобігання революціям, справжніми героями історії є просвітлені консерватори, такі як К. Меттерніх та Р. Каслрі. Державний діяч має запобігати швидким змінам у суспільстві та сприяти змінам у суспільстві, що не реформується. Слід погодитися з Р. Капланом, який писав, що Г. Кіссінджер з повагою ставився до Ден Сяопіна та його наступника Цзян Цземіня, тому що обидва китайські диктатори представляли просвітлений консерватизм у своїх культурних та історичних межах. Обидва сприяли поступовій, але безпомилковій реформі, яка покращила матеріальне життя десятків мільйонів людей. У той же час вони запобігли такому революційному потрясінню, яке могло б виникнути внаслідок встановлення демократії на величезному і географічно розірваному ландшафті, в якому менше 10 відсотків населення є середнім класом. Керівництво Китаю намагається вилікувати неприємні наслідки своєї багатовікової революції, подібно до того, як К. Меттерніх лікував післянаполеонівську Європу помірними дозами змін [360].

Отож аналізуючи різні системи міжнародних відносин в історичній ретроспективі, Г. Кіссінджер часто порівнював світовий порядок, що склався після наполеонівських воєн у 1815 р., та світовий порядок, що виник у результаті Першої світової війни. Ці дві системи світоустрою були для Г. Кіссінджера ілюстрацією найбільш вдалого світового порядку (Віденський

конгрес) та найбільш невдалого (Версальсько-Вашингтонська система конференцій). Також Г. Кіссінджер зазначав, що багато залежить від дипломатів, і що без політичних діячів належного рівня будь-яка структура світового порядку буде приречена на невдачу. Його дослідження таких представників Realpolitik, як О. фон Бісмарк та К. Міттерніх значно вплинули на ті інструменти, якими він користувався для досягнення мети у своїй політичній діяльності. Але все ж не варто ототожнювати Г. Кіссінджера з ними. Він дійсно захоплювався цими двома центральноевропейськими дипломатами, але головним досягненням як К. Міттерніха, так і О. фон Бісмарка науковець вважав їх розуміння часу, у якому вони живуть. І крах обох цих політичних діячів прийшовся саме на зміни настроїв у їхніх країнах, які вони не змогли відчутти. Тому головним для Г. Кіссінджера була все ж наявність конкретного інструменту для конкретного часу.

Таким чином підсумовуючи академічну спадщину Г. Кіссінджера можна зробити висновок, що сукупність принципів бачення науковця системи міжнародних відносин склалася під час його навчання та роботи в Гарвардському університеті. Він почав використовувати ці принципи з перших днів своєї дипломатичної кар'єри. Погляди Г. Кіссінджера на світовий порядок еволюціонують протягом усього його життя, але платформа була закладена саме в університетські роки. Взагалі ж саме пошук світового порядку, побудованому на балансі сил, — є магістральною темою інтелектуального пошуку Г. Кіссінджера.

Наукова концепція Г. Кіссінджера щодо світового порядку полягає в тому, що існують два типи країн – легітимні та революційні. Прикладом революційних країн були нацистська Німеччина, СРСР у 1930-ті рр., КНР та СРСР у 1950-ті рр., Іран та КНДР на початку XXI ст. Революційні країни не сприймають існуючий світовий порядок, не бажають у нього інтегруватися та прагнуть до його знищення. Таким чином країни, які відповідають за побудову та легітимізацію системи міжнародних відносин, мають робити все можливе, щоб якомога більше країн інтегрувалося у цю систему. Саме тому

жодна з країн не має домагатися повного задоволення своїх інтересів, як це, наприклад, сталося після Першої світової війни.

Для Г. Кіссінджера стабільність та баланс сил є категоричним імперативом, до якого потрібно прагнути та за який варто боротися. Науковець був ворогом саме революційних змін. Він не розділяв оптимістичного настрою, притаманного ідеалістичній традиції зовнішньої політики США та застерігав, що найсильніші світові імперії залишали лише слід в історії відмовляючись йти на компроміс.

РОЗДІЛ 3. ДИПЛОМАТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ Г. КІССІНДЖЕРА

3.1. Г. Кіссінджер та проблеми Індокитаю у зовнішній політиці США

Під час президентських виборів 1968 р. Г. Кіссінджер був одним з найвідоміших політологів в країні. Р. Аллен, який на той час працював у штабі Р. Ніксона як координатор з зовнішньої політики, запрошував Г. Кіссінджера приєднатися до їхньої команди, проте той відмовився. Але як пізніше писав С. Херш і сам Р. Аллен, Г. Кіссінджер телефонував Р. Аллену та Х. Халдеману, що був очільником штабу Р. Ніксона, та повідомляв інформацію з секретних переговорів в Парижі щодо В'єтнаму [356, р.130]. Також З. Бжезинський та С. Хантінгтон намагалися переманити Г. Кіссінджера у команду Г. Хамфрі, що був конкурентом Р. Ніксона. Пізніше сам Г. Хамфрі казав, що він би запросив Г. Кіссінджера у свою команду та навіть подякував йому за допомогу під час передвиборчої кампанії [356, р. 133]. Сам Г. Кіссінджер відзначав, що він є аполітичним, але зізнався, що голосував все ж за Р. Ніксона [356, р.133]. М. Банді та Ф. Кремер відмовляли його приєднуватись до команди Р. Ніксона. М. Банді, який сам працював радником з питань національної безпеки президентів Дж. Кеннеді та Л. Джонсона, казав, що для цієї роботи має бути повна довіра, а Г. Кіссінджер казав раніше, «що Р. Ніксон абсолютно не здатний бути президентом США і якщо цей чоловік виграє, то це буде нещастям для усієї країни» [356, р. 127]. Лише Н. Рокфеллер порадив йому прийняти пропозицію.

Зовнішньополітична ситуація для адміністрації Р. Ніксона була несприятливою. Головний антагоніст США – СРСР наростив свій ядерний потенціал, досягши за багатьма позиціями паритету з американським. Завдяки успіхам радянського ВПК багатьом експертам здавалося, що світова експансія комунізму буде продовжуватись і зрештою завершиться глобальною перемогою. КНР з її мільярдним населенням показала, що

комуністичний блок не є монолітним, проте залишалася ворожою до США. Після арабо-ізраїльської війни 1967 р. американський вплив на Близькому Сході теж зменшився, а радянський навпаки посилювався. Сирія та Єгипет майже повністю перетворилися на сферу впливу Москви, таким чином інтереси США у регіоні були під загрозою, як і існування єдиного американського союзника на Близькому Сході – Ізраїлю.

Проте головною проблемою, з якою зіткнулася нова президентська адміністрація США, звичайно ж був В'єтнам. У конструкції світового порядку, що склалася після Другої світової війни, США прийняли на себе роль головного відбудовника дощенту зруйнованого світового порядку. За допомогою плану Маршала була відновлена Західна Європа та Японія, а країни, які знаходилися під захистом американської військової могутності, продовжували розбудовувати свої економіки. Проте війна у В'єтнамі поставила дуже серйозні питання перед американською державою. Події, що сталися під час в'єтнамської військової кампанії, у середині країни стали найбільшим іспитом для єдності американського суспільства з часів громадянської війни 1861–1865 рр. [191, с. 51]. Г. Кебот-Лодж писав Р. Ніксону, що втрати американців сягають двохсот людей на тиждень і для того, щоб заспокоїти антивоєнні мітинги у США потрібно вжити заходів, які б зменшили цю цифру [135]. Взагалі ж американці втратили біля 33 000 людей на то час [148].

Причини створення ситуації, з якою зіткнулася адміністрація Р. Ніксона, стали результатом зовнішньополітичних ініціатив попередніх американських адміністрацій. Зокрема «теорії доміно» Д. Ейзенхауера. Ця теорія базувалася на тому, що перемога будь-якого комуністичного руху у будь-якій країні вела б за собою ланцюгову реакцію та падіння антикомуністичних урядів одного за одним. Отже першим серйозним випробуванням для Г. Кіссінджера у статусі радника з питань національної безпеки став Індокитай.

Він був добре знайомий з ситуацією у В'єтнамі: неодноразово відвідував Сайгон у статусі неофіційного радника американського посла у В'єтнамі Г. Кебота Лоджа, а також брав участь у переговорах з представниками ДРВ у Парижі. Г. Кіссінджер схвалював відправку військ у В'єтнам Л. Джонсоном враховуючи ситуацію, що склалася на той момент. Про це він писав у листі М. Банді. [356, р. 118]. Проте в цілому Г. Кіссінджер був скептично налаштованим стосовно ситуації навколо цієї країни. Він відзначав, що США не опиралися комунізації такої важливої у геополітичному сенсі країни як Китай. Американці дозволили завдати поразки націоналістичному урядові Чан Кайші та витіснити того з материка. США вдалися до серйозної матеріальної військової підтримки такій периферійній країні, як В'єтнам, де Франція вже зазнала поразки. У своїй «Дипломатії» Г. Кіссінджер писав, що «Що традиційна війна ведеться за територію з чітко визначеною лінією фронту, і зазвичай перемагає сторона, яка володіє більшою вогневою міццю. Натомість партизани самі вибирають поле бою та визначають масштаб сутички [7, с. 618]. Таким чином, якщо партизан повністю не розгромити, то фактично вони здобувають перемогу. Так само як і французи, американці не мали досвіду партизанської війни і, як показує історичний досвід, якби і мали, це б не гарантувало їм успіх, враховуючи масштаб в'єтнамського спротиву.

Г. Кіссінджер наголошував на тому, що як і в багатьох інших випадках, низька обізнаність та зацікавленість в історії не дозволила американським керівникам зрозуміти специфічну самоідентифікацію в'єтнамців, в якій сплелася сприйняття китайської культури, але не сприймалося воєнне та політичне домінування Піднебесної. Геополітичне становище та пов'язана з ним необхідність постійно опиратися натиску Китаю сприяло тому, що В'єтнам пишався своєю незалежністю та військовими звитягами. Прийняття ж конфуціанства та пов'язаної з ним культури, забезпечило В'єтнам елітою китайського зразка, яка також, як і сусід, страждала комплексом Серединного царства [10, с. 370]. Г. Кіссінджер був впевнений, що протистояти комунізму

у Південно-Східній Азії було потрібно, але не у В'єтнамі. Г. Кіссінджер погоджувався з В. Черчілем та вважав кордон Малайзії найкращою лінією стримування комунізму в регіоні [7, с. 622]. На момент приходу у Білий дім, Г. Кіссінджер був упевненим, що війну проти Північного В'єтнаму не можна виграти, як він підкреслив, прийнятними для американського суспільства засобами. Проте він наполягав на тому, що американські війська не можуть просто залишити В'єтнам, тому що це буде справжнім ударом по союзниках США не лише у регіоні, а й у світі. Про це він написав у січні 1969 р. для *Foreign Affairs* [116].

Президент Р. Ніксон розділяв думку свого радника щодо позицій США у В'єтнамі. Вони були впевненими, що досягнення воєнної перемоги у В'єтнамі майже нереальне завдання. Тому американські зусилля мають бути сконцентрованими на досягненні почесного миру. Ситуація, в якій опинилися П. Ніксон та Г. Кіссінджер, була нелегкою. Вони успадкували від президента Л. Джонсона ситуацію, в якій майже 550 тисяч американських військовослужбовців, як також і їхні південно-в'єтнамські союзники (щонайменше 1 мільйон солдатів), воювали з такою ж кількістю північно-в'єтнамських військ та партизанів. На внутрішньому фронті демонстранти, що були значною мірою залучені до економічної та освітньої еліти країни, вимагали від США практично негайно вивести всі американські війська. Як зазначав Р. Каплан, деякі видатні американські пацифісти навіть відвідували Північний В'єтнам, щоб публічно висловити солідарність з в'єтнамськими комуністами [359]. У свою чергу комуністи спокушали іноземних прихильників заспокійливими запевненнями у готовності Ханоя піти на компроміс. Також Р. Каплан нагадував, що коли Шарль де Голль вів переговори про виведення французьких військ з Алжиру наприкінці 1950-х на початку 1960-х рр., алжирці знали, що якщо вони не укладуть з ним угоди, його заміна, безумовно, буде більш жорсткою. Але північнов'єтнамці, мабуть, вважали протилежне – через зростання антивоєнної пропаганди особливо в Демократичній партії, а Р. Ніксон і Г. Кіссінджер стояли на заваді

американській капітуляції. Таким чином, переговорна позиція Р. Ніксона та Г. Кіссінджера була нескінченно складнішою, ніж у де Голя [359].

Таким чином Г. Кіссінджер опинився між лібералами, які, по суті, хотіли капітулювати, а не вести переговори, і консерваторами, які не мали ідей щодо закінчення війни у В'єтнамі, а лише вважали, що переговори з Китаєм та СРСР є зрадою національних інтересів. Позиції і тих, і інших були далекими від реальності, тому що виведення пів мільйона американських військових за кілька місяців, чи, як вимагали противники війни у В'єтнамі, днів, було далеким від реальності.

Зовнішньополітичне бачення Р. Ніксона та його радника виявилось дуже схожим. Взагалі Г. Кіссінджер дуже високо оцінював знання історії та розуміння міжнародних відносин Р. Ніксона. Р. Рівз взагалі вважав, що Г. Кіссінджер не міг існувати без Р. Ніксона, а Р. Ніксон робити те, що він хотів – будувати те, що він називав структурою світового порядку без Г. Кіссінджера [390, р. 178]. Взагалі ж сама технологія роботи була розділена наступним чином: Р. Ніксон забезпечував дорожню карту переговорів, а Г. Кіссінджер був виконавцем та стратегом.

Схожість цих двох політиків також виявлялася в схильності до секретності та непередбачуваних кроків. Вони посилювали один в одному параною та недовіру до інших. Така секретність обох політиків призвела до створення неймовірної кількості секретних каналів. Перші такі канали для Г. Кіссінджера було створено в день інаугурації Р. Ніксона 20 січня 1969 р., коли новий радник президента відправив листи до Ш. де Голя та Л. Брежнєва через посольства цих країн без інформування представників департаменту президента. Це не було незаконним, але було символічним [344, р. 18]. Г. Кіссінджер та Р. Ніксон не були друзями. Обидва скаржилися один на одного, але не могли допустити, щоб ці конфлікти чи непорозуміння стали між ними. Незважаючи на все це, вони прекрасно розуміли сильні сторони один одного й силу їхнього політичного дуету. Г. Кіссінджер, відзначав, що він має спеціальні відносини з президентом й усе, чого він досяг, було

зроблено завдяки підтримці президента [344, р. 212]. Навіть у розпал «Уотергейтського скандалу» Г. Кіссінджер завжди залишався лояльним до Р. Ніксона та ніколи не ставив під сумнів його легітимність.

Передвиборчі перегони 1968 р. пройшли під гаслами припинення війни у В'єтнамі. Після перемоги Р. Ніксон одразу отримав ультиматум від керівників ДРВ стосовного негайного виведення американського контингенту за межі В'єтнаму. На території США проходили демонстрації з аналогічними вимогами.

Р. Ніксон не міг погодитися на те, щоб стати першим президентом, який програє війну, і мав довести, що його секретний план виявиться дієвим. Натомість Г. Кіссінджера більше цікавили геополітичні наслідки в'єтнамської розв'язки, а саме вплив будь-якого рішення по Індокитаю на довіру до американців у світі. «Я не можу повірити, що така другорядна країна, як Північний В'єтнам не знає міри» – казав Г. Кіссінджер [344, р. 49]. У ситуації, яка склалася в Індокитаї на момент приходу Р. Ніксона до влади, Г. Кіссінджер цілком слушно звинувачував Л. Джонсона, який в односторонньому порядку призупинив бомбардування територій Північного В'єтнаму одразу після контрнаступу американських військ на свято Тет, результатом якого стала найбільша поразка збройних формувань Північного В'єтнаму та фактичне знищення армії НФВПВ. На думку Г. Кіссінджера, Л. Джонсон, який вже вирішив не балотуватися на наступних виборах, повинен був тиснути на Ханой якомога сильніше для того, щоб забезпечити наступникові більш вигідну переговорну позицію. Дипломат відзначав, що у ці дні понад 70% американців підтримували продовження бомбардувань північно-в'єтнамських позицій після порушення останніми перемир'я на загальнонаціональне свято. Він також відзначав, що американці мали найкращі позиції для переговорів після контратаки на свято Тет [7, с. 611].

В таких умовах адміністрації Р. Ніксона потрібно було завдати Ханую не лише воєнних втрат, а й зламати їх самовпевненість у кінцевій перемозі. Пізніше Г. Кіссінджер назвав північнов'єтнамського дипломата Ле Дик Тхо

одним з найважчих та безкомпромісніших переговорників у своїй кар'єрі. Ле Дік Тхо постійно повторював, що співвідношення сил на користь ДРВ і американці мають вийти з В'єтнаму, а усі їхні пропозиції є абсурдними [7, с. 672]. Також він казав, що в'єтнамський дипломат повчав його з позицій марксизму. Цікаво, що Р. Ніксон казав Г. Халдеману, коментуючи переговори Г. Кіссінджера саме з Ле Дік Тхо, що Генрі не вміє домовлятися, він дебатуює та повчає опонента [32, р. 70].

В'єтнам звичайно ж був тягарем для адміністрації Р. Ніксона, але позиції американської армії та її союзників там були непоганими. В меморандумі ЦРУ йшлося про те, що з 1968 р. військові тенденції ставали дедалі сприятливішими для союзних сил. Армія ДРВ зазнала значних втрат, а її боєздатність знизилася та підтримувалась лише завдяки великій кількості живої сили [147]. Такої ж думки притримувався і колишній очільник американської делегації на мирних переговорах в Парижі А. Гарріман. Він писав державному секретареві У. Роджерсу, що американці мають використати ситуацію та продовжити переговори про мирне врегулювання. В іншому випадку, на думку А. Гаррімана, відбудеться взаємна ескалація насильства [136].

На засіданнях Ради національної безпеки розглядали декілька сценаріїв подальшої в'єтнамської політики. Мова йшла про переговори, ескалацію та поєднання цих двох тактик [137, 138, 142]. Г. Кіссінджер бачив лише один шлях до перемоги над ДРВ – це відрізати її від забезпечення. Він вказував на те, що це єдина можливість перемогти партизанську армію та ставив у приклад Малайзію та Грецію, де спрацювала ця стратегія. Саме у перекритті «стежки Хо Ши Міна» дипломат бачив ключ до успіху. Його думка не змінилася і після того, як він залишив Білий дім. [7, с. 672]. Отож одразу почали розглядатися можливості бомбардування логістичних шляхів армії ДРВ на території Камбоджі та Лаосу [138]. Г. Кіссінджер провів зустріч з міністром оборони М. Лейрдом та Головою Об'єднаного комітету начальників штабів генералом Е. Віллером, на якій розглядалися можливі

шляхи посилення тиску на позиції армії ДРВ. Г. Кіссінджер цікавився наскільки можливо збільшити авіаційні удари по позиціях комуністів, як у самому В'єтнамі, так в Камбоджі та Лаосі. Окрім авіанальотів також йшлося й про застосування сльозогінного газу на зазначених територіях [140]. Г. Кіссінджер був очевидним прихильником посилення воєнного тиску, Р. Ніксон також бажав цього, але ескалація не мала бути наскільки потужною, щоб представники ДРВ відмовились від переговорів [141].

Переговори у Парижі знаходилися у глухому куті, а Г. Кіссінджер продовжував наполягати на бомбардуванні логістичних шляхів на території Камбоджі [144], та представив президентові план операції під кодовою назвою «Меню» [145]. Сама операція почалася 18 березня 1969 р.

Перший етап бомбардувань, який тривав з березня 1969 р. по травень 1970 р. відбувався у надзвичайній секретності. В. Айзексон відзначав страх Г. Кіссінджера, близький до параної, перед громадською думкою, який зрештою призвів до чотирнадцятимісячного таємного бомбардування Камбоджі і страшенного бомбардування Ханюю на Різдво (усього було здійснено 3630 вильотів, за часів правління Р. Ніксона США завдали найбільших збитків країнам Південно-Східної Азії) та створенню «сантехнічного підрозділу», який був на варті будь-якого поширення інформації з-за стін Білого дому [356, р. 467]. Натомість Р. Каплан стверджував, посилаючись на С. Хантінгтона, що факти бомбардувань були всім відомі, а офіційно це не розголошували для збереження репутації принца Камбоджі Сіанука та щоб не ускладнювати переговори з ДРВ [359].

Після того, як бомбардування Камбоджі від 9-го травня 1969 р. просочилися у пресу (НЙТаймс), Г. Кіссінджер наказав ФБР прослуховувати своїх найближчих помічників Г. Соненфельда, Ф. Девідсона та М. Гальперіна (останній пізніше успішно засудив Г. Кіссінджера). Читати прослухані матеріали було доручено помічникові Г. Кіссінджера А. Хейгу. До речі, ніхто з прослуховуваних не став причиною витоку інформації.

Пізніше антивоєнні критики звинувачували Г. Кіссінджера та Р. Ніксона у вторгненні на територію нейтральних країн. Результатом цього вторгнення вони називали появу режиму «червоних кхмерів» у Камбоджі. На це звинувачення Г. Кіссінджер відповідав, що пов'язувати бомбардування північно-в'єтнамських баз з появою цього режиму це теж саме, що пов'язувати бомбардування Гамбургу та Дрездена часів Другою світовою війною з появою Голокосту [7, с. 617]. Він зазначав, що кхмерська ідеологія була популярною в Парижі серед камбоджійських студентів задовго до приходу американців в Індокитай.

К. Хітченс у своїй книзі «Процес над Генрі Кіссінджером» [351] не лише звинувачував Г. Кіссінджера у вбивствах цивільних в'єтнамців, лаосців та камбоджійців під час військових операцій США. Він також вказував на пряму залученість дипломата у чилійський переворот, що закінчився вбивством діючого президента С. Альєнде та іншими злочинами хунти, що прийшла до влади. Крім того, на думку К. Хітченса, Г. Кіссінджер толерував зникнення нелояльних політиків, військових і навіть священників в країнах, які входили в сферу його відповідальності. Загалом же К. Хітченс характеризував роки Г. Кіссінджера на посаді радника президента США, як часи безоглядного насилля за кордоном та кричущого беззаконня всередині країни [351, с. 391]. Тут слід зробити ремарку на те, що К. Хітченс — журналіст з дуже складною репутацією, що критикував навіть матір Терезу.

Загалом же події часів війни у В'єтнамі були не єдиними, коли Г. Кіссінджеру закидали нехтування обов'язками морального характеру. Він дійсно у багатьох випадках був опозиційно налаштованим до прив'язки економічних питань до питань, наприклад, прав людини в СРСР, Китаї, Пакистані чи Ірані.

Під час свого виступу у 1975 р. щодо ваги моралі у міжнародних відносинах, Г. Кіссінджер, звертаючись до прибічників поправки Джексона-Веніка, доводив, що репресивні методи використовують більшість держав світу, але США не має іншого вибору аніж співпрацювати з ними в

глобальному світі. Дипломат не сумнівався, що Вашингтон повинен використовувати певні важелі впливу по відношенню до авторитарних режимів, але не варто також переоцінювати свої можливості. Тому можна зробити висновок, що мораль, на думку вченого, все ж відіграла лімітовану роль у міжнародній політиці [356, р. 658].

Також Г. Кіссінджеру докоряли за його спосіб роботи. Йшлося про те, що його стиль не сприяв гарній атмосфері серед членів його команди. Дуже часто його підлеглі не поділяли його точку зору та ставали в опозицію. Наприклад, бомбардування Камбоджі викликало різке обурення серед багатьох членів команди Г. Кіссінджера. Зокрема Т. Лейк та У. Лорд подали у відставку. Ці люди вважалися одними з найчесніших в американській політиці того часу. Та все ж перебільшенням слід вважати думки тих експертів, які вважали, що зневага дипломата до порад експертів та колег стали причинами краху його зовнішньополітичної стратегії. Проте варто погодитись, що такий стиль Г. Кіссінджера створив сприятливі умови для «Уотергейту».

Дипломатичні ініціативи Г. Кіссінджера часів в'єтнамської війни викликають багато запитань. Але враховуючи початок, перебіг та сприйняття цього конфлікту в США, роботу Г. Кіссінджера не можна назвати провальною, як це зокрема робив В. Айзексон. Завданням Г. Кіссінджера у В'єтнамі було збереження геополітичного статусу США шляхом досягнення почесного миру. Враховуючи ситуацію, в якій перебувала американська армія, адміністрації Р. Ніксона вдалося посадити делегацію Північного В'єтнаму за стіл переговорів та досягти поставлених цілей. Досягнення результату стало можливим в тому числі й завдяки створенню «геополітичного трикутника» США – СРСР – Китай. Така дипломатична комбінація призвела до завершення війни в Індокитаї, зведення нанівець радянського впливу на Близькому Сході, а також мирного врегулювання між Ізраїлем та арабськими країнами. Це був принцип «ув'язки», де кожна дія мала вплив на наступну. Вихід з глухого кута в Індокитаї став можливим

завдяки комплексу ініціатив. Це були як військові операції, так і дипломатичні домовленості. Наприклад, президентські адміністрації, що передували Р. Ніксону, довели кількість американських вояків у В'єтнамі до 500 тисяч солдатів, але не змогли посадити Північний В'єтнам навіть за стіл переговорів, отримуючи натомість лише ультиматуми щодо повного виведення військ та припинення будь-якої підтримки уряду в Сайгоні.

Загалом же, у політика Р. Ніксона у В'єтнамі, яка була озвученою у Конгресі, отримала назву «в'єтнамізації». Наріжними її принципами було збільшення матеріальної та технічної підтримки армії Південного В'єтнаму та призначення їй домінуючої бойової ролі, при цьому чисельність американських військ мала б стабільно зменшуватися. Особисто Г. Кіссінджер був проти політики «в'єтнамізації». Він не вірив, що «в'єтнамізація» зменшить антивоєнні виступи в США, а також сумнівався у можливостях армії Південного В'єтнаму самотужки боротися з армією ДРВ [146].

За два роки адміністрації Р. Ніксона вдалося скоротити кількість американських військ у В'єтнамі з 550 тисяч до 156 тисяч. Останні сухопутні бойові сили залишили країну через три з половиною роки після вступу на посаду Р. Ніксона. До прикладу, Ш. де Голлю знадобилося більше часу на виведення військ з Алжиру. Успішному виведенню військ сприяли бомбардування Лаосу та Камбоджі, як відзначає Р. Каплан, бомбардувалися райони де розташувалися партизанські склади і де кількість цивільного населення була невеликою. Також ці території не контролювалися урядом зокрема Камбоджі [359].

27 січня 1973 р. був підписаний Паризький мирний договір, у результаті якого американські війська мали бути виведені з території В'єтнаму, а Північний В'єтнам мав поважати право Південного В'єтнаму на самовизначення. Таким чином, за умов підтримки Південного В'єтнаму урядом США, ця країна отримала шанс на існування, а план адміністрації Р. Ніксона стосовно завершення війни у В'єтнамі було успішно виконано.

Вирішувати чи продовжувати політику у рамках стратегії стримування комунізму тепер мав конгрес. У творі «Світовий порядок» Г. Кіссінджер написав, що адміністрація Р. Ніксона була переконана, що Сайгон власними силами впорається з рядовими порушеннями мирного договору, і що Вашингтон допоможе військово-повітряними і військово-морськими силами у разі нападу Ханюю із залученням всіх ресурсів [8, с. 390]. Також Г. Кіссінджер вважав, що з часом уряд Південного В'єтнаму зуміє з американською економічною допомогою побудувати функціональне суспільство і еволюціонувати в бік більш прозорих владних інститутів, як відбувалося в Південній Кореї.

Але рішення конгресу виявилось негативним для Південного В'єтнаму. Через десять років суперечок і в дуже напруженій після «Уотергейтського скандалу» обстановці конгрес в 1973 р. серйозно обмежив надання допомоги Сайгону і повністю відмовив у ній в 1975 році. Фінансування цієї країни було зменшеним з 2 мільярдів у 1972 р. до 600 мільйонів у 1974 р. при зростанні цін у 4 рази. Зрештою ж у 1975 р. ДРВ завоювали Південний В'єтнам, відправивши через загальноновизнаний кордон майже всю свою армію. Міжнародне співтовариство мовчало, і конгрес наклав заборону на американську військову інтервенцію. Незабаром після комуністичних заколотів «впали» уряди Лаосу та Камбоджі, причому в Камбоджі «червоні кхмери» вдалися до неймовірної жорстокості. Як писав Г. Кіссінджер, це поклало край американським, але не індокитайським душевним мукам [7, с. 682]. Проте російський історик І. Гайдук писав, що на саміті в Москві у травні 1972 р. Г. Кіссінджер казав А. Громику, що доля Південного В'єтнаму його не хвилює і колапс цієї країни влаштує США; головне, щоб це не сталося одразу після того як американські військові залишать Індокитай [333, р. 240]. Це могла б бути як переговорницька стратегія, так і обіцянка залишити союзника напризволяще.

Натомість Дж. Ханхімакі писав, що Г. Кіссінджера не можна вважати реалістом, хоча б за те, що падіння Південного В'єтнаму він називав

трагедією, а не невдачею чи провалом. Проте це також було його провалом, він ніколи не покладався на локальних гравців (В'єтнам), нехтуючи ними на користь глобальних (СРСР, Китай), що не принесло результат у В'єтнамі. Ангольці, чилійці, європейці, індійці були для нього лише дрібною монетою у «Великій грі». Проте його логіка глобальних протистоянь превалювала у Вашингтоні в той час [344, р. 42].

Разом зі своїм північно-в'єтнамським опонентом Ле Дик Тхо, Г. Кіссінджер отримав Нобелівську премію миру за підсумками 1973 р. Рішення Нобелівського комітету про нагородження Г. Кіссінджера наштовхнулося на хвилю обурення, а два представники комітету навіть подали у відставку. Слід зауважити, що дипломат отримав премію саме за створення «геополітичного трикутника», а не лише за закінчення війни у В'єтнамі. У формулюванні Нобелівського комітету йшлося про переформатування міжнародних відносин.

Саме з адміністрації Р. Ніксона почалося подолання «в'єтнамського синдрому». Доречі російський історик В. Согрін на прикладі «в'єтнамського синдрому» аналізує конфлікт реалізму та інтервенціонізму у зовнішній політиці США. На його думку, саме реалізм, що знайшов відображення у «в'єтнамському синдромі» постійно відступає перед «американською винятковістю», що міцно укорінилась в американській ментальності та є архетипом американської імперії [261, с. 123].

Отож, можна стверджувати, що адміністрації Р. Ніксона вдалося досягти поставлених цілей у В'єтнамі. Американські війська були виведеними, а держава Південного В'єтнаму продовжувала існувати та володіла численною і добре оснащеною армією. І невідомо як би склалася доля Південного В'єтнаму, якби не відставка Р. Ніксона. В цілому ж американське суспільство не мало спільного знаменника щодо вирішення в'єтнамського питання. Ініціативи Г. Кіссінджера часів В'єтнамської війни критикувалися у більшій мірі не через результат, а через шлях, за допомогою

якого цей результат було досягнуто. В першу чергу мова йде про секретні бомбардування баз, що знаходилися на території Камбоджі та Лаосу.

3.2. Ініціативи Г. Кіссінджера щодо повернення КНР у світову політику

Зайнявши посаду в адміністрації президента Р. Ніксона, Г. Кіссінджер за повної підтримки останнього почав вибудовувати геополітичний трикутник. Ця конструкція мала базуватися за схемою, що була описана у творах Г. Кіссінджера, зокрема «Відновлений світ». На думку дипломата, відхід комуністичних гігантів – СРСР та Китаю від революційних традицій у зовнішній політиці ґрунтувалися в першу чергу на міркуваннях безпеки у ядерну епоху. Саме міркування безпеки, які диктували необхідність колективних зусиль з побудови стабільної структури світового порядку, на думку Г. Кіссінджера, були цілком здатні заповнити собою відсутність єдиної для усіх держав концепції легітимності та загальних цінностей. Більш того, ідеологія мала б відійти на другий план.

Адміністрація Р. Ніксона, на відміну від попередніх адміністрацій, не стала чекати на внутрішню трансформацію комуністичних країн [7, с. 696]. Так само, як В. Черчіль, Р. Ніксон закликав до переговорів з СРСР одразу після смерті Сталіна. Р. Ніксон не сприймав радянську політику як все або нічого. Він пропонував співробітництво у тих сферах, де це було можливим та використати це співробітництво у сферах, що вимагали покращень. Так, політику було названо linkage (ув'язка) [7, с. 696]. Цей принцип планувалося використати для зняття напруги у проблемних регіонах, зокрема у В'єтнамі. КНР також мала стати частиною «ув'язки».

У 50-ті роки відношення з боку адміністрації Д. Ейзенхауера до СРСР було набагато кращим, ніж до Китаю. Це пояснювалося спробами не допустити зближення Мао Цзедуна та М. Хрущова. Зокрема американське торгове ембарго щодо КНР було більш жорстким, аніж щодо СРСР. Американці могли відвідувати СРСР, але їм заборонялось відвідувати Китай,

а американські військові спеціалісти тренували повстанців Тибету задля супротиву китайській владі. Проте, як писала Г. Мінгазутдінова, американська підтримка почала здійснюватися вже після того, як Лхаса була змушена визнати сюзеренітет КНР, але Далай-лама відмовився від пропонованого політичного притулку в США оскільки Вашингтон все ще не проявляв себе як захисник Тибету – незалежної країни [236, с. 74]. Все це збільшувало негативний імідж Китаю серед американців. Загальноамериканські опитування показували, що 90% американців негативно сприймають Китай, а 70% взагалі бачать цю країну як головну небезпеку світові [10, с. 231].

Для цілого покоління американців КНР виглядала як більш войовнича країна порівняно з СРСР. Тому коли під час радянсько-китайських протиріч Р. Ніксон висунув тезу про те, що СРСР є більш небезпечною стороною, це стало серйозним поворотом у зовнішній політиці США. Президент зазначив, що знищення КНР у радянсько-китайській війні буде суперечити інтересам США. Пізніше Г. Кіссінджер писав, що питання про те, щоб стати на чийось сторону у протистоянні комуністичних гігантів ніколи не розглядалося, але політика, яку проводив новий господар Білого дому, була абсолютно новою [10, с. 231]. Дипломат пояснював, що відкриття КНР адміністрація Р. Ніксона розглядала з точки зору саме створення геополітичного трикутника, в якому США виконували б роль балансира та були б ближчими до КНР та СРСР, ніж ті були між собою. Він писав: «Це не була змова проти СРСР, а схема, яка давала нам врівноважувальну позицію, яку слід використовувати для конструктивних цілей. Така рівновага може забезпечити стабільність серед основних сил» [126, с. 54]. Саме такий геополітичний трикутник повністю відповідав концепції Г. Кіссінджера, щодо балансу сил та місця у ньому США.

Тим часом адміністрація Р. Ніксона розраховувала на те, що поглиблення розриву американо-китайських відносин зробить Москву більш відкритою для співробітництва на переговорах щодо контролю над

озброєнням. Також, враховуючи роль в'єтнамської кризи на американське суспільство, вони намагалися використовувати вплив КНР на Північний В'єтнам для просування переговорів, щодо посилення власних позицій в Індокитаї. Як Г. Кіссінджер, так і Р. Ніксон наголошували, що вони обидва виступали за встановлення відносин з Китаєм, але Р. Ніксон у своїх спогадах наполягав на тому, що це в першу чергу була саме його заслуга повернути КНР до міжнародної спільноти [157, р. 276]. В. Айзексон писав, що президент дуже заздрив Г. Кіссінджеру, коли той повернувся з таємної поїздки до Пекіна в липні 1971 р. у ранзі героя нації [356, р. 349].

Р. Ніксон передбачав, що відкриття КНР допоможе йому заробити міжнародний кредит миротворця і тим самим значно підвищить його внутрішньополітичну підтримку, а Г. Кіссінджер прагнув добитися міжнародного престижу та визнання свого статусу дипломата в епоху переговорів.

З ростом напруження відносин з СРСР лідери КНР також почали розмірковувати щодо встановлення відносин з країнами з протилежною ідеологією. Зокрема інтерв'ю Чжоу Еньлая Е. Сноу давало розуміння, що китайський політичний діяч знайомий з роботами та поглядами Г. Кіссінджера. Він навіть казав, що Г. Кіссінджер людина, яка розуміє мову двох світів – свого та нашого. Це перший американець на такій позиції, що має ці якості. З ним буде можливо розмовляти і т. ін. Але Г. Кіссінджер писав, що китайці переоцінили значення Е. Сноу для американців. Дипломат зокрема наводив приклад, що факт запрошення Р. Ніксона Мао Цзедуну в КНР через Е. Сноу так і не став відомим в Вашингтоні і що його взагалі сприймали лише як зброю в руках КНР та не особливо дослухалися до його слів [7, с. 708]. Пізніше, не зважаючи на ідеологічні суперечності, між дипломатами дійсно склалися гарні відносини. У своїй книзі «Про Китай» і не лише в ній Г. Кіссінджер відзначав, що за шістьдесят років у політиці він ніколи не зустрічав такої приємної людини як Чжоу Еньлай. У цьому ж творі науковець відзначав, що Мао Цзедун, обираючи курс на майбутнє КНР у

1969 р., загадував загадку своєму лікареві: «На півночі у нас Радянський Союз, на заході Індія, на сході Японія. Якщо наші вороги зуміють об'єднатися, напавши на нас з усіх боків, що нам варто робити? Й сам відповів, що потрібно дослухатися до порад предків та вести переговори з країнами, які далеко, ведучи боротьбу з тими, які близько». В оригінальних китайських трактатах йшлося про об'єднання з далекими варварами для протидії близьким варварам [10, с. 240].

Г. Кіссінджер постійно звертав увагу на те, що КНР проводить зовнішню політику залежно від свого унікального характеру і на це мають звертати увагу американські високопосадовці. Нехай КНР об'єктивно була слабшою за шкалою, якою інший світ вимірював силу, проте Мао наполягав на центральній ролі своєї країни, на психологічній та ідеологічній перевазі, яку слід було демонструвати конфронтацією, а не примиренням з тими, хто мав пріоритет у військовій могутності [8, с. 285]. Зокрема, ще задовго до погіршення відносин з СРСР, перебуваючи у Москві, він казав, що численний та трудолюбивий китайський народ не боїться навіть ядерної зброї, і вона суттєво не вплине на розстановку сил [191, с. 168]. Г. Кіссінджер писав, що у КНР не розділяли стратегічне бачення США на ядерну зброю і тим більше на доктрину національної безпеки; ця країна використовувала свій традиційний принцип використання варварів проти варварів, для того щоб отримати розділену периферію. Історичним кошмаром для КНР була б відмова варварів бути використаними, коли вони об'єднувались та нападали на них. З точки зору китайців ймовірність такого кошмару існувала, особливо враховуючи ворожі відносини КНР з СРСР та Індією, які могли об'єднати свої зусилля проти Піднебесної. Таким чином, навіть закликаючи до повного виходу США з Азії, у КНР розуміли, що це навряд чи сприятиме інтересам їхніх країни та неминуче створить вакуум, який швидше за все буде заповнений ворожими Пекіну силами.

У цілому ж китайський лідер розцінював зближення з США, як стратегічну необхідність перед обличчям потужного радянського сусіда,

який ще недавно був союзником, а Р. Ніксон — як можливість переглянути американський підхід до зовнішньої політики та вийти за рамки біполярного світу. Також він розраховував на те, що зближення з КНР відновить довіру до США у світовій політиці в короткий термін.

Взагалі ж протягом 20 років ізоляції КНР і незважаючи на публічну ворожість (Г. Трумен навіть відмовився тиснути руку Чжоу Еньлаю) Вашингтон та Пекін намагалися створити секретні канали на дипломатичному рівні, спершу в Женеві з 1955 р. по 1957 р., а потім у Варшаві з 1968 р. Проте такі переговори не мали політичної або ідеологічної забарвленості, а лише створювалися для запобігання серйозних загострень та криз через відсутність комунікацій. Також були спроби домовитися з КНР щодо торгівлі та туризму. Проте гнучкість адміністрації Л. Джонсона у регіоні була можливою лише за умов впливу на в'єтнамських комуністів. Але посилення напруги між КНР та СРСР і Індією, а також культурна революція, викликали суперечки у середовищі експертів чи взагалі варто здійснювати кроки у напрямку до КНР. Л. Джонсон казав, що довготривалий мир не прийде в Азію доти, доки 700 мільйонів людей будуть ізольованими своїми правителями від решти світу [366, р. 112].

Тому, наслідуючи попередників, чиновники адміністрації Р. Ніксона почали використовувати секретні канали для виходу на китайських дипломатів. Перебуваючи з візитом у США, президент Пакистану Я. Хан погодився передати послання китайським високопосадовцям. В посланні йшлося про теоретичну можливість співпраці з КНР. Окрім того зазначалося, що американці не братимуть участі в жодних спільних з СРСР акціях проти КНР. Також йшлося про те, що Вашингтон буде готовим направити свого представника у будь-який час і місце для організації контактів з КНР на найвищому рівні.

Г. Кіссінджер писав, що США рухається у бік КНР для створення глобальної рівноваги сил. А у вересні 1970 р. Мао Цзедун сказав в інтерв'ю

Е. Сноу, що буде радий бачити Р. Ніксона як у ролі президента, так і у ролі туриста [356, р. 336].

На початку грудня 1970 р. в канцелярію Г. Кіссінджера у Білому домі надійшло послання від Чжоу Еньлая [173]. Повертаючись до дипломатичної практики минулого, пакистанський посол привіз його з Ісламабаду, де він його отримав у вигляді письмового документу. Послання офіційно підтверджувало те, що Пекін отримав усі повідомлення з США через посередників та готовий до консультацій щодо налагодження дипломатичних зв'язків [356, р. 336].

На початку 1971 р. Чжоу Еньлай у розмові з румунськими дипломатами звернув увагу на те, що коли Р. Ніксон відвідав Бухарест та Белград, то чому б йому не відвідати й Пекін. Цей сигнал було передано у Вашингтон румунським послом у США К. Богданом [139]. Отож питання з візитом було практично вирішене. Г. Кіссінджер був лише одною з кількох альтернатив на роль ймовірного посланця в Пекін. Р. Ніксон роздумував чи не варто послати до КНР Г. Кебота-Лоджа, який був послом у Південному В'єтнамі, чи конгресмена, на той час Дж. Буша. Розглядалася навіть кандидатура Н. Рокфеллера. Але все ж президент вирішив відправити саме Г. Кіссінджера.

Планування та підготовка до поїздки в КНР відбувалися у суворій секретності. Г. Кіссінджер та Р. Ніксон передбачали історичне значення візиту до Пекіну і тому вважали виправданою таємність підготовки та самого візиту. Саме Р. Ніксон наголосив на необхідності секретності, оскільки, на його думку, це надавало б йому більшу свободу дій. Взагалі ж така секретність повністю відповідала уявленням Г. Кіссінджера про дипломатичний стиль. За кілька місяців до запрошення в адміністрацію президента, на одній з лекцій в університеті Каліфорнії в 1968 р. Г. Кіссінджер відзначав, що серйозні рішення мають прийматися малими групами людей, без залучення бюрократії, тому що це сповільнить процес прийняття рішень, а також поставить його під загрозу витоку у пресу. Раніше, у статті «Внутрішня структура та зовнішня політика» Г. Кіссінджер

відзначав, що бюрократи ефективно справляються з більшістю стандартних проблем, але коли потрібно діяти креативно, вони стають перешкодою на шляху до прийняття рішень [57, р. 507]. Ці тези розділяв і Р. Ніксон. Саме тому, як писав В. Айзексон, вони дуже швидко об'єдналися проти бюрократії та ворожого світу [356, р. 140].

Така секретність звичайно викликала здивування та обурення в апараті Білого дому. М. Гальперін, згадував зокрема, як Г. Кіссінджер «маніпулював» своїми підлеглими, доручав кільком людям одні і ті ж справи та ніколи не повідомляв їм для чого робиться та чи інша дія. Так, відсутність зв'язку між Білим домом та державним апаратом, на думку М. Гальперіна, збільшила розрив у сприйнятті нової політики щодо КНР [366, р. 181]. Натомість М. Банді та В. Айзексон вважали, що таємні ініціативи щодо КНР були необхідними і можуть бути виправданими через небезпеку відтоку інформації, а деякі тактичні поступки на переговорах могли б наштовхнутися на нерозуміння бюрократії та поставили б місію під загрозу [22, р. 68]. Щодо атмосфери в апараті Г. Кіссінджера цікавою є праця С. Херша – ополітичного оглядача та одного з найбільш відвертих критиків Г. Кіссінджера. С. Херш базував свою роботу на чисельних інтерв'ю з членами апарату Ради національної безпеки (РНБ), особливо з тими, хто з різних причин залишив його. Більшість з тих, з ким проводив інтерв'ю С. Херш, відзначали те, що Г. Кіссінджер дійсно часто нехтував порадами провідних експертів й тим самим сприяв нагнітання нервової атмосфери серед своїх підлеглих [350].

Під час планування візиту було вирішено акцентувати на тому, що у Китаї мають зробити висновок, що повний вихід США з Азії, до чого закликали китайські антиімперіалісти, навряд чи сприятиме інтересам їхньої країни та неминуче створить вакуум, який швидше за все буде заповнений ворожими Китаю силами. Тому планом Р. Ніксона було створення головного акценту на радянську загрозу. Зокрема вже під час переговорів Г. Кіссінджер звертав увагу на те, що на китайському кордоні було більше радянських військ, ніж на кордонах країн НАТО. Також йшлося про те, що китайським

керівникам слід нагадати про можливе воскресіння мілітаристської Японії. Окремо Р. Ніксон підкреслив, що діалог між США та КНР не може бути «продажем» Тайваню. Питання належності Тайваню до КНР не мало ставитися під сумнів, однак нинішня військова присутність на острові в першу чергу пов'язана з бойовими діями в Індокитаї та допомогою Південному В'єтнаму. Таким чином Р. Ніксон давав зрозуміти, що закінчення війни у В'єтнамі також один з ключів тайванського питання [24, 25].

По суті, Р. Ніксон та Г. Кіссінджер прагнули одразу нав'язати спрощену глобальну структуру стратегічного трикутника США – СРСР – КНР та прив'язати її до тонких регіональних питань, таких як майбутнє статусу Тайваню, майбутнє Японії та роль індо-пакистанського суперництва.

В липні 1971 р. Г. Кіссінджер таємно відвідав КНР та зустрівся з лідерами Піднебесної. Незважаючи на те що питання Тайваню стояло дуже гостро, Мао відзначав, що між двома великими народами є набагато більше важливих інтересів, ніж Тайвань, проблема якого не була вирішена за 20 років і може почекати ще 20 чи навіть 100 років, те саме казав і Чжоу Еньлай [356, р. 402]. Головне, що об'єднало дві країни, це можливість зменшити вплив СРСР у світі. Політика рішучого стримування СРСР, як стверджував Мао Цзедун, приречена на перемогу, оскільки радянські амбіції перевершували їхні можливості. Проте бажання КНР стати партнером США проти СРСР не зовсім входили в плани Г. Кіссінджера, який вибудовував геополітичний трикутник, а не шукав союзника у «холодній війні». Він казав, що США не має інтересу у ворожих стосунках з Москвою [356, р. 402]. Г. Кіссінджер та Чжоу Еньлай домовилися щодо офіційного візиту Р. Ніксона в КНР. Головною умовою співробітництва між країнами представники КНР все ж називали виведення американських військ з Тайваню та визнання останнього частиною КНР і це мало бути зазначено у спільному американо-китайському комюніке. Г. Кіссінджер згодився на це. Але вивід військ з Тайваню мав бути кінцевою метою США. Американські війська мали прогресивно зменшуватися в залежності від ситуації у В'єтнамі. Саме візит у

КНР затвердив Г. Кіссінджера у ролі найбільш успішного американського дипломата та перетворив його на справжню знаменитість.

За кілька днів після візиту Г. Кіссінджера Чжоу Еньлай відвідав Ханой та запевнив, що КНР не залишить в'єтнамців, але наполягав на компромісі В'єтнаму з США. Компроміс полягав у тому, що представники Ханой не мали б наполягати на демонтажі державності Південного В'єтнаму. Пізніше, коли В'єтнам розпочав війну проти КНР у 1979 р., в'єтнамці опублікували ці розмови як приклад зради з боку КНР [356, р. 353].

Вже у лютому 1972 р. сам Р. Ніксон відвідав КНР, також було опубліковане спільне комюніке КНР та США, яке ввійшло в історію під назвою Шанхайського. КНР отримав місце в ООН [165].

Пізніше Г. Кіссінджер писав, що твердження Мао Цзедуна відносно того, що КНР бажає лише рівноваги між країнами, ознаменувало собою, принаймні на словах, відхід від імперської традиції, в якій КНР ототожнював себе з Середнім царством. Це також було способом довести США, що КНР не являє собою загрози, яка потребує стримуючої сили. Це було прикладом того, що китайська поведінка на міжнародній арені базується на нормах, які не враховують силу закладену у конфуціанстві [10, р. 273].

Проте в адміністрації Р. Ніксона щирість китайських керівників викликала сумніви. Зокрема Г. Кіссінджер писав: «Ні Ніксон, який був скептиком по природі, ні я не забули про те, що китайська політика описана вище, проводилася з таким найсильнішим переконанням, як і нинішній курс й те, що лідери, які вітали нас так щиро й елегантно, ще зовсім недавно з такою самою переконаністю дотримувались діаметрально протилежного курсу. Не варто було покладатися на те, що Мао Цзедун та його наступники відмовляться від курсу, якого вони дотримувалися усе життя [10, р. 273].

Г. Кіссінджер звертав увагу на те, що міжнародна ситуація, яка склалася на момент приходу Р. Ніксона до влади, полягала у тому, що КНР займав позицію безкомпромісної конфронтації з США. Натомість метою адміністрації нового президента було створення міжнародної рівноваги сил.

Тому для досягнення цих цілей на початку переформатування міжнародних відносин, що склалися, підходив будь-який з комуністичних гігантів.

І дійсно, протягом кількох місяців підготовки секретної поїздки дипломати з команди Г. Кіссінджера паралельно вивчали можливість зустрічі між Р. Ніксоном та Л. Брежнєвим. Те що пекінський саміт відбувся першим сталося, по великому рахунку через те, що радянська сторона намагалася нав'язати американцям безліч різноманітних умов, від яких вони одразу ж відмовилися, дізнавшись про візит Р. Ніксона в Пекін.

Поворот США до КНР став ударом по Москві, якраз у цьому й полягав план дій адміністрації Р. Ніксона. Москва стала більш зацікавленою у політиці розрядки, аніж продовження американської агонії у В'єтнамі. Китайські керівники відпускали їдкі зауваження щодо політики розрядки, відзначаючи більшу близькість США до СРСР та КНР, ніж комуністичних гігантів між собою. Проте саме це і було метою адміністрації Р. Ніксона.

Одразу після вдалого візиту Р. Ніксона у Москву у травні 1972 р. Г. Кіссінджер відвідав Пекін, де переповів Чжоу Еньлаю перебіг зустрічі Р. Ніксона та Л. Брежнєва. Дипломат запевнив, що США не будуть приєднуватися до жодного договору в тій чи іншій мірі спрямованого проти КНР. У своєму звіті Р. Ніксону він написав, що глобальні амбіції СРСР є головною проблемою для КНР та стимулом рухатися на зближення з США [149]. Г. Кіссінджер писав, що китайці намагаються побудувати стіну навколо СРСР за допомогою Японії та Західної Європи, а також зв'язати Індію за допомогою Пакистану. Тому для них США, які це все збалансують, відіграють важливу роль. При цьому дипломат відзначав, що китайські лідери одні з небагатьох у світі, які планують свою політику на дуже багато років вперед і багато з їхніх інтересів є паралельними інтересам США.

У листопаді 1973 р. Г. Кіссінджер знову відвідав КНР, де разом з Чжоу Еньлаєм, створив нове комюніке, в якому йшлося про протистояння гегемонії у будь-якій частині світу [134, р. 697]. На зустрічі Г. Кіссінджера з Мао Цзедунем, китайський керівник казав дипломату про те, що весь Захід мав

намір підштовхнути СРСР на Схід. Ще раніше китайський керівник також зауважував, що США хочуть перемогти СРСР руками китайців [146]. Вже під час березневого візиту помічники Г. Кіссінджера почали констатувати зниження довіри до американського дипломата з боку китайських лідерів. Особливо це стосувалося питань тристоронньої дипломатії [366, р. 188].

Найбільш складним для Г. Кіссінджера став візит до Пекіну, що відбувся у листопаді 1974 р. одразу після зустрічі Дж. Форда з Л. Брежнєвим кількома днями раніше. Сама зустріч відбулася у Владивостоці та була дуже плідною для обох сторін. Зокрема вдалося домовитись щодо скорочення стратегічних озброєнь та по ряду економічних питань. Але, як писав пізніше Г. Кіссінджер, китайці були обурені як тим, що Дж. Форд відвідав СРСР раніше Піднебесної, так і місцем зустрічі. Владивосток, назва, якого є символом володіння Сходом для Москви, розташований на березі затоки, що колись була китайською та мала назву затоки Трепангів. Окрім цих звинувачень у бік Г. Кіссінджера віцепрем'єр-міністр Ден Сяопін розкритикував розрядку: він казав, що ніяка угода не зупинить СРСР. А Мао Цзедун казав Г. Кіссінджеру, що той стрибає до Москви через голову Китаю. Загалом же китайські керівники почали сумніватися у тому, що Вашингтон здатний відігравати таку роль, що завадила б Москві оточити КНР [151].

Отож можна констатувати, що, починаючи з початку 1973 р., США в цілому і особисто Г. Кіссінджер почали втрачати ініціативу у КНР. Видається що Пекін не хотів миритися з привілейованим місцем Вашингтону у геополітичному трикутнику. Пізніше Г. Кіссінджер писав, що в той час він прийшов до висновку, що китайське керівництво ніколи не буде сприймати американців як повноцінних союзників, а лише як «далеких варварів» на противагу «близьким варварам» (СРСР) [10, с. 315].

Наприкінці 1975 р Г. Кіссінджер двічі з'являвся у Пекіні, готуючи візит Дж. Форда. Зустрічі пройшли у прохолодній атмосфері. Це сприяло рішення американців обмежити візит президента лише трьома днями. Сам візит відбувся у грудні 1975 р. У процесі переговорів сторони продемонстрували

бажання повернутися до діалогу та до збереження рівня відносин. Однак, як і очікувалось, переговори не призвели до прориву в американо-китайських відносинах. Також не було підписано нових двосторонніх документів, лише підтверджене Шанхайське комюніке. Крім КНР Дж. Форд відвідав Філіппіни та Індонезію, окресливши цим свою присутність у регіоні. Незважаючи на те, що адміністрація Дж. Форда продовжила політику адміністрації Р. Ніксона щодо Китаю, відносини між країнами пішли на спад. Це поклало початок тривалому процесу прагматичного співіснування США з КНР: ні другом, ні ворогом.

Однак фактом залишається те, що протягом незначного часу китайсько-американські відносини перетворились з відверто ворожих у робочі. Пізніше КНР на заході почали називати «китайською картою». В січні 1972 р. Р. Ніксон став першим американським президентом, який ступив на китайську землю. Це поклало край міжнародній ізоляції цієї країни та дозволило Пекіну, як зазначав сам Г. Кіссінджер, звільнитися від СРСР та приєднатися до табору переможців «холодної війни». Відкриття КНР не стало вирішальним у питанні завершення В'єтнамської війни. Пекін мав обмежені можливості для впливу на північно-в'єтнамських комуністів, проте стало серйозним стимулом для СРСР для пришвидшення переговорів про контроль над стратегічними озброєннями. Саме завдяки встановленню відносин з КНР адміністрації Р. Ніксона вдалося витягнути Москву за межі біполярного протистояння у геополітичний трикутник, в якому США дійсно відігравали роль лідера. Таким чином КНР принесла стабільність та оздоровлення у міжнародну безпеку.

Між іншим, Г. Кіссінджер наголошує на тому, що встановлення дипломатичних відносин було вкрай позитивним для майбутнього КНР. Він наводив приклади масової відправки китайських студентів до США, та вивченню ними методів управління економікою за західним зразком, що в свою чергу, призвело до модернізації економіки КНР та заклало матеріальну основу для його політичного і економічного впливу сьогодні.

Сам Г. Кіссінджер є надзвичайно популярним у КНР, його називають не інакше як «другом Китаю». Взагалі ж китайська політична традиція склалася таким чином, що китайці дуже лояльно ставляться до своїх союзників, незважаючи на їхній статус у майбутньому. Наприклад, Р. Ніксон отримав запрошення до КНР відразу після того, як покинув пост президента США.

3.3. Розрядка міжнародної напруженості та позиція США

Як неодноразово зауважував сам Г. Кіссінджер, США без присутності в Європі це усього лише острів біля її берегів. Так дійсно, саме від успіху євроатлантичного партнерства залежать претензії США на глобальне лідерство. Тому цілком природним є те, що для будь-якої президентської адміністрації США, саме європейський континент є місцем підвищеної уваги. Вигравши президентські вибори у 1968 р., Р. Ніксон зіткнувся з великою кількістю завдань, які потребували негайного вирішення.

Слушною видається думка італійського історика М. Дель Перо, який порівняв ситуацію, яка склалася у США в 1968 р. з ситуацією перед виборами 2008 р., де змагалися Б. Обама та Д. Маккейн. Автор книги «Кіссінджер ексцентричний реаліст» [317], стверджував, що американські виборці втомилися від тягара непопулярної війни, яка виснажувала економічну життєздатність країни і хотіли нового підходу до питань зовнішньої політики, і перемога у 1968 р. Р. Ніксона була таким шансом.

Адміністрація Р. Ніксона теж була впевнена, що прийшов кінець післявоєнної доби та настав час знайти концепцію, яка б пасувала своєму часові – реальності 70-х. Р. Ніксон хотів не лише закінчити війну у В'єтнамі, а й переформатувати міжнародні відносини у бік від конфронтації. В першу чергу США прагнули переосмислення відносин зі своїм головним антагоністом СРСР. Проте відносини з союзниками США, особливо у Європі, також потребували нової стратегії. Нова американська адміністрація не мала за мету відмовляти у допомозі своїм партнерам, але це не включало в

себе створення усіх програм та прийняття усіх рішень, як це було раніше. Також США більше не брали на себе захист усіх націй вільного світу [317, р. 82].

Ідея оздоровлення відносин, зокрема з партнерами по НАТО, була описана Г. Кіссінджером у роботі «Проблемне партнерство» [113], яка вийшла ще за кілька років до його запрошення в адміністрацію президента. Особливо це стосувалося перспектив НАТО у розрізі американо-радянських відносин.

Р. Ніксон та Г. Кіссінджер погоджувалися у тому, що антагонізм з СРСР міг бути швидше вирішеним, ніж виграним: тому дві країни мають працювати разом для того, щоб добитися рівноваги. Незважаючи на комунізм Г. Кіссінджер вважав, що через розрядку СРСР де-факто прийняв би новий світовий порядок. СРСР поважав би систему міжнародних відносин, збудовану за його участю і завдяки цьому вона була б стабільною.

Окрім того США звичайно розраховували на допомогу СРСР у закінченні війни у В'єтнамі, тому головною метою Г. Кіссінджера було зменшення напруги і конфронтації, що несла з собою розрядка. Тут можна прослідкувати еволюцію погляду ініціатора локальних ядерних ударів. Він писав, що сила не дає більше права нав'язувати свою волю навіть стосовно країн, які не мають змоги на силову відповідь. Сила і досі є домінуючим фактором у зовнішній політиці, проте арсенали зброї масового знищення, накоплені США та СРСР, зобов'язують їх до дисципліни у питанні застосування цієї зброї [126, р. 66]. Найважливішою причиною, яка вплинула на перехід адміністрації Р. Ніксона від «ери конфронтації до ери переговорів», називається досягнення СРСР на рубежі 70-х р. паритету з США в області стратегічних озброєнь. Насправді Р. Ніксон та Г. Кіссінджер розуміли, що розрив ядерних потенціалів ліквідовано і тому потрібно було змиритися з новими умовами співіснування. Отже домовленості з Москвою послужили б досягненню порядку та стабільності, а саме пошук порядку і

стабільності Г. Кіссінджер ще з академічних років визначав пріоритетом у роботі державного діяча.

Пізніше Г. Кіссінджер писав, що втілення розрядки стало можливим через те, що стратегія стримування та руйнівний характер ядерної зброї дали СРСР те відчуття, до якого прагне революційна держава і якого вона не може досягти без перемоги над своїми суперниками – відчуття власної безпеки. Керівники СРСР розуміли, що знищення опонентів, які також володіють ядерною зброєю, не є фізично можливим. Тому Г. Кіссінджер вважав, що ідеологічні упередження мають відійти на другий план, щоб не затьмарювати більш важливі проблеми сучасності. Саме тому, на думку дипломата, СРСР може стати частиною стабільної структури світового порядку та однією зі сторін геополітичного трикутника, або ув'язки (linkage), який він планував [7, с. 697]. Г. Кіссінджер багато писав про особливе відчуття вразливості Росії та СРСР. Він вважав, що ця країна протягом усієї своєї історії має особливий комплекс, який змушує її існувати у «закритій фортеці» та проводити експансію у світі заради власної безпеки. Г. Кіссінджер зауважував, що для подолання ворожнечі, яка існувала в середині імперії, правителі Росії завжди вигадували міф про зовнішню загрозу, який перетворювався на пророцтво, що справджується [7, с. 134].

Р. Ніксон та Г. Кіссінджер не безпідставно припускали, що радянське керівництво також зацікавлене у переговорах про скорочення озброєнь. В своїх спогадах Г. Кіссінджер писав, що Л. Брежнев хотів отримувати західні технології не змінюючи внутрішню структуру СРСР. Також дипломат відзначав, що йому здавалося, що радянський лідер, який пережив часи сталінських репресій та Другу світову війну, не хотів йти на ризики та був ментально готовий до співіснування з капіталістичним світом [126, с. 1342].

Щодо союзників США Г. Кіссінджер писав, що політика стримування, яку проводили попередники Р. Ніксона, призвела до того, що Ш. де Голль розірвав єдиний фронт проти Москви, вивівши Францію з НАТО й на черзі був В. Брандт та Західна Німеччина. За словами дипломата, це стало б

справжнім кошмаром для Вашингтону. У «Проблемному партнерстві» [113] Г. Кіссінджер писав, що півтора десятиліття НАТО було креативною та динамічною інституцією, але з середини 60-х рр. деякі європейські країни, зокрема Франція та ФРН, почали проводити власну розрядку з Москвою. Попри те, що Г. Кіссінджер вважав необхідним оздоровлення НАТО, він критикував курс Ш. де Голля та особливо Східної політики В. Брандта ще до того як приєднався до команди Р. Ніксона. Це добре описано у статті А. Фурсенко «Місія Кіссінджера в Париж та Бонн в 1966 р.» [281]. Відсутність загальної стратегії призвела до серйозної корозії відносин США зі своїми головними союзниками. Основні західноєвропейські країни, а також Японія, прагнули більшої незалежності від США у питаннях зовнішньої політики. Відсутність загрози початку «холодної війни» значно знизили можливості США і для збереження своєї сфери впливу зовнішня політика Вашингтону мала бути наповнена новим змістом.

Стратегія, яку Г. Кіссінджер почав формувати у середині 60-х, мала три ключові компоненти: по-перше, відродження трансатлантичного альянсу з Західною Європою, по-друге, намагання наповнити змістом концепцію розрядки, знаходячи можливості співпраці між СРСР та США насамперед на базі контролю за стратегічним озброєнням, але при цьому не відступаючи від ідеї, що радянській експансії потрібен опір, а радянську військову міць потрібно стримувати. Взагалі ж військова біполярність в умовах наявності величезних арсеналів ядерної зброї розглядалася вченим, як головна проблема та корінь усіх невдач минулого. Тому політика Г. Кіссінджера та Р. Ніксона, особливо на піку розрядки, позиціонувалася як така, що була направлена на подолання жорсткості концепції стримування. По-третє, Г. Кіссінджер почав розуміти, що КНР можна залучити до творення балансу сил, а радянсько-китайський антагонізм використати, щоб США виявилися ближче до кожної з ворогуючих сторін, аніж вони були між собою.

У листопаді 1969 р. в Гельсінкі розпочалися радянсько-американські переговори по обмеженню стратегічних озброєнь, а в вересні 1971 р. між

Кремлем та Білим домом відкрили гарячу лінію. Проте секретний канал між А. Добриніним та Г. Кіссінджером існував ще з лютого 1969 р. [15, 62]. У своїх мемуарах Р. Ніксон називав Г. Кіссінджера ініціатором створення цього каналу [157, р. 456].

Першим великим досягненням розрядки став Московський договір між СРСР і ФРН від 12 серпня 1970 р., що підтверджував непорушність післявоєнних кордонів у Європі і декларував можливість мирного воз'єднання ФРН і НДР, але в невизначеному майбутньому. Проте візит В. Брандта в Москву неоднозначно сприймався на Заході. XXIV з'їзд КПРС, що проходив в лютому-березні 1971 р. проголосив мирне співіснування і розрядку офіційною зовнішньополітичною доктриною СРСР. Проте до більш широкого та конкретного за змістом договору справа не доходила.

Поворот США у бік КНР, був частиною стратегії «геополітичного трикутника», а не лише ударом по Москві. Проте радянські керівники стали більш зацікавленими у політиці розрядки, аніж продовженням американської агонії у В'єтнамі. Таким чином, відкриття КНР мало гарний, але короткостроковий ефект на радянсько-американські відносини. Китайська політика Вашингтону була успішною, та посприяла розколу між Пекіном та Москвою. Американська адміністрація вдало використала радянсько-китайські протиріччя. Мао Цзедун неодноразово зазначав, що політика мирного співіснування, яку проводив М. Хрущов є свідомством того, що СРСР втратив революційну рішучість. На думку Мао Цзедуна від ідеї поширення ідеології комунізму на всю планету, СРСР став на позиції соціал-імперіалізму, а конфлікт на радянсько-китайському кордоні поглибив ці протиріччя. Проте саме встановлення відносин з США зробили розрив відносин КНР з СРСР невідворотнім.

Візит Г. Кіссінджера в Пекін у липні 1971 р. став справжньою сенсацією у світі, і після нього ініціатива у радянсько-американських відносинах повністю перейшла на сторону США. Радянський посол у США А. Добринін кілька разів пропонував організувати візит Р. Ніксона в Москву

до того, як він поїде до КНР, але домовитися не вдалося. Готуючи приїзд Р. Ніксона, Г. Кіссінджер відвідав Москву у квітні 1972 р. Цікаво, що Г. Арбатов казав Л. Брежнєву: Американський дипломат справляє дуже гарне враження на людей, він буде обсипати вас лестощами, але він має дуже сильне его – ведіть себе з ним, як з рівним, а не як з помічником Р. Ніксона, це приверне його у ваш бік [356, р. 411].

Президентська поїздка Р. Ніксона до Москви тривала з 22 по 29 травня 1972 р. В останній момент вже узгоджений візит виявився під загрозою через масовані бомбардування Ханоя і Хайфону. Взагалі ж на саміті значна увага була приділена війні у В'єтнамі. Радянські керівники так само, як і Р.Ніксон на рахунок Тайваню, сказали, що не будуть «продавати» свого союзника, проте спробують вплинути на його позицію щодо уряду в Сайгоні.

В цілому, на відміну від візиту до КНР, який мав більше символічне значення, візит у СРСР був досить плідним, а підписані документи були наповнені конкретним змістом. Було укладено тимчасовий договір щодо обмеження стратегічних наступальних озброєнь ОСО 1 (SALT) та Договору про обмеження систем протиракетної оборони ПРО (АВМТ). Тимчасова угода щодо заходів у галузі обмеження стратегічних наступальних озброєнь (ОСО-1) передбачала відмову обох сторін протягом п'яти років від спорудження нових пускових установок міжконтинентальних балістичних ракет наземного базування і пускових установок ракет, розміщених на підводних човнах. На момент підписання договору за кількістю боєзарядів на стратегічних носіях США перевершували СРСР більш ніж в два рази (5700 проти 2500), тому Вашингтон пішов Москві на поступки, погодившись на перевагу СРСР по міжконтинентальним балістичним ракетам і по балістичним ракетам, розташованих на підводних човнах. СРСР і США створили постійну консультативну комісію для сприяння та контролю виконання угод щодо обмеження стратегічних озброєнь [163, 167].

Згідно з угодою ПРО, обидві держави взяли на себе зобов'язання не розгортати такі системи, які забезпечували б захист усієї території країни від

ракетного нападу. Заборонялося розгортати протиракетні системи морського, повітряного, космічного або мобільно-наземного базування. Кожному учаснику договору дозволялося прикрити системами ПРО по два райони (столицю і одну базу мобільно-наземного базування) з радіусом розміщення протиракет не більше 150 км і з їхньою кількістю в кожному районі не більше 100. Договір носив безстроковий характер, проте в 2002 р. США вийшли з нього в односторонньому порядку. Також була підписана декларація, яка називалася «Основи відносин США та СРСР», а також договори в області науки, медицини, космосу та інші.

Позитивним підсумком розвитку торгово-економічних зв'язків двох країн у ході московського саміту стала радянсько-американська угода про торгівлю. Г. Кіссінджер, якого звинувачували в незацікавленості економічними питаннями, розглядав торговельно-економічну дипломатію на Близькому Сході та в СРСР як важливий елемент переговорів. Г. Кіссінджер потрапив під обстріл опозиції за використання економічного стимулу на переговорах та кілька разів виступав у конгресі, захищаючи свою економічну політику. Взагалі ж залишається очевидним що американо-радянська торгівля енергетичними ресурсами та її складова у загальному переговорному процесі ще недостатньо вивчена і взагалі економічна дипломатія Г. Кіссінджера потребує дослідження у майбутньому.

Але вже у 1974 р. поправка Джексона-Веніка, яка прив'язувала торговельні преференції до питань прав людини, зокрема міграції євреїв з СРСР, призвела до того, що торговельну угоду між США і СРСР так і не було реалізовано на практиці. Г. Кіссінджер критикував поправку Джексона-Веніка та відзначав у розмовах з Р. Ніксоном, що доля радянських євреїв не є пріоритетом зовнішньої політики США [356, р. 656]. Тим не менш, за час перебування Р. Ніксона при владі 100 000 євреїв емігрувало з СРСР [93; 187, с. 6].

Р. Каплан зазначав, що під час розрядки еміграція різко зросла, але різко впала після прийняття поправки Джексона-Веніка. У СРСР почали

видавати меншу кількість виїзних віз. Іншими словами, політика Г. Кіссінджера була ефективнішою, ніж гуманітарна політика єврейських груп у вирішенні питань, пов'язаних з правами людини [359].

Після московського саміту Г. Кіссінджер в черговий раз підтвердив свою роль супердипломата. Фінський історик Дж. Ханхімікі писав, що власна глорифікація цікавила Г. Кіссінджера більше, аніж проведення зовнішньої політики США [344, р. 485]. Тут пригадується К. Меттерніх, який казав, що він народився творити історію, а не писати її. Також Дж. Ханхімакі писав, що радянські керівники звертали увагу на те, що американський президент симпатизував Г. Кіссінджеру, а зневага до держсекретаря В. Роджерса виходила за рамки пристойності. На думку історика, у секретній дипломатії саме Р. Ніксон був виключно відповідальним за мінімізацію ролі В. Роджерса [344, р. 486].

Успіхи адміністрації Р. Ніксона у питаннях зовнішньої політики призвели до його переобрання у листопаді 1972 р. Історик Р. Шульзінгер написав, що зараз навіть найлютіші критики Р. Ніксона та Г. Кіссінджера осоромлені, тому що вони переписали сценарій післявоєнної зовнішньої політики США [392, р. 101].

На саміті в Москві сторони досягли домовленості щодо візиту Л. Брежнєва у США. У своїх спогадах Г. Кіссінджер писав, що радянський генеральний секретар докладно обговорював деталі свого візиту в США, вимагаючи нескінченних запевнень, що його приймуть чемно, що не буде ворожих демонстрацій, і що він отримає можливість зустрітися з пересічними громадянами. Г. Кіссінджер писав, що щиро вірив в те, що Л. Брежнєв хоче стабільності [134, р. 300].

Делегація СРСР відвідала США у червні 1973 р. Було підписано угоду про запобігання ядерної війни, згідно з якою обидві наддержави зобов'язалися утримуватися від загрози силою або її застосування проти іншої сторони або її союзників. Особисті переговори Г. Кіссінджера та А. Громико призвели до другого візиту Р. Ніксона в Москву, де керівники

двох держав підписали протокол до договору по ПРО, згідно з яким тільки один район в кожній з держав міг бути захищений системою протиракетної оборони. СРСР вибрав в якості такого району Москву, а США базу для запуску своїх міжконтинентальних балістичних ракет у Північній Дакоті [29, р. 334].

Незважаючи на покращення відносин зі своїм головним суперником, адміністрація Р. Ніксона продовжувала відчувати проблеми зі європейськими партнерами. Розставляючи пріоритети на мітингу своєї команди у грудні 1973 р. Г. Кіссінджер зауважував, що європейські союзники часто шукають і знаходять причини для згуртування в опозиційних до США питаннях. Він звертав увагу на намагання об'єднати та уніфікувати Європу на антиамериканській основі, або хоча б критикувати США за організованим принципом [317, с. 86].

Г. Кіссінджер зауважував, що діяльність комуністичних партій у Західній Європі загрожує підірвати єдність Заходу. Виявилось, що розрядка не створила очікуваного ефекту самообмеження СРСР, щодо розповсюдження комунізму. Г. Кіссінджер зауважував, що радянське керівництво не відмовилося від ідеї перемоги комунізму у світовому масштабі, але зробило основну ставку на «третій світ», сподіваючись поступово встановити над ним свій контроль, а Захід «фінляндизувати» за допомогою сировинного зашморгу [317, с. 86].

Чергова зустріч лідерів держав США та СРСР відбулася вже після відставки Р. Ніксона. Л. Брежнєв зустрівся з новим американським президентом Дж. Фордом у Владивостоці в листопаді 1974 р. Одним з важливих питань, яке належало вирішити Москві і Вашингтону, стало укладення постійного договору про обмеження стратегічних наступальних озброєнь. У Владивостоці були визначені загальні принципи майбутньої угоди. Новий договір повинен був встановити однакові межі для загального числа носіїв стратегічних озброєнь (2400 одиниць з кожного боку). Переговори з цього питання тривали до кінця 1970-х рр. Тимчасова угода про

загальну кількість стратегічної ядерної зброї призвела до ряду торговельно-економічних угод, зокрема продажу зерна та передачі технологій, але ці угоди не можна було порівняти з угодою 1972 р.. Також СРСР та США досягли прогресу в рамках співпраці в політичній сфері, зокрема, це стосувалося проведення наради з безпеки і співробітництва в Європі та підписання заключного акту в Гельсінкі.

Проте вже з кінця 1974-1975 рр. розрядка у відносинах СРСР та США почала йти на спад. Політика Ніксона-Форда-Кіссінджера стала головною мішенню внутрішньої критики в США.

У той час як ліберали критикували політику США за ігнорування традиційних моральних цінностей та неадекватну увагу стосовно прав людини, що мали б підкреслювати зовнішню політику США, консерватори звинувачували адміністрації Р. Ніксона та Дж. Форда за те, що вони були м'якими щодо радянської глобальної загрози. Зокрема неоконсерватори підкреслили важливість тиску та конфронтації щодо СРСР з метою виснаження Москви економічно. С. Аппатов звертав увагу на те, що в антикіссінджерівському дусі атакують результати розрядки міжнародної напруженості та скорочення озброєнь та збройних сил у Європі політолог Ф. Шалфі [391] та колишній адмірал Ч. Уорд [401]. На думку С. Аппатова, це так само, як у випадку У. Наттера, атака правих сил на зовнішню політику США у 1969-1975 рр. Критики звертали увагу на односторонні поступки СРСР та зраду національних інтересів США. Мішенню персональної критики за односторонні поступки Москві та зраду національних інтересів США автори вибирають не лише Г. Кіссінджера, а й таких значних вчених, як А. Гарріман, У. Фулбрайт, а також президентів Р. Ніксона та Дж. Форда. На думку критиків, вищезгадані політики перетворилися в сліпу зброю в руках свого державного секретаря» – пише С. Аппатов [179, с. 147].

Дж. Ханхімікі наполягав на тому, що Г. Кіссінджер переоцінив економічні можливості СРСР щодо довготривалого протистояння з США, що і довела адміністрація Р. Рейгана. [344, с. 486].

Що стосується СРСР, то політика розрядки саботувалася на місцях з самого початку. Представники радянської військової еліти взагалі відмовлялися розкривати радянським дипломатам параметри озброєнь, про які ті вели переговори, і дипломати регулярно опинялися в безглуздому становищі, дізнаючись ці дані від американців, які отримували їх із супутників. Натиснути на військових міг тільки особисто генеральний секретар. Проте у другій половині 1970-х років здоров'я Л. Брежнєва різко погіршилося. Вже в інтерв'ю 2014 р. Г. Кіссінджер згадував про стан Л. Брежнєва на спільному саміті з Дж. Фордом у Владивостоку. Дипломат казав, що генсек СРСР був настільки слабким, що працював лише по дві години на день і коли після закінчення питань стосовно розрядки у нього запитували хто буде займатися питаннями Близького Сходу, він вказував на Г. Кіссінджера і казав: «хай Генрі займається» [347]. В зв'язку з цими обставинами керівництво зовнішньою політикою фактично взяла в свої руки консервативна «трійка»: Устинов-Андропов-Громико. Американські генерали і адмірали були налаштовані приблизно так само, але не мали такої колосальної влади. Окрім того з новою силою розгорілася суперечка щодо прав людини, а особливо щодо гуманітарного питання Гельсінського заключного акту, положення якого радянська влада і не думала серйозно виконувати.

Але головним яблуком розбрату став «третій світ». Незважаючи на розрядку, радянські керівники продовжили експорт соціалізму. СРСР надав військову допомогу лівим силам в Нікарагуа, Сальвадорі, Анголі, Мозамбіку та Ефіопії. Велике враження на них справив арабський нафтовий бойкот, оголошений Заходу в 1973 р., завдяки якому вони побачили слабе місце своїх геополітичних супротивників. А пізніше сталася революція в західній країні, Португалії, сфері впливу США. Не дивлячись на її невдачу СРСР розглядав це як можливий початок соціалістичних революцій, особливо звертаючи увагу на розквіт єврокомунізму. Не слід забувати також про революцію в Ірані, яка хоч і не була прорадянською, але явно була антиамериканська. Остаточо добило

вже напівмертву розрядку введення радянських військ в Афганістан. А пізніше давній опозиціонер розрядки Р. Рейган став президентом та пообіцяв залишити комунізм на звалищі історії.

Взагалі ж після досягнення СРСР ядерного статусу міжнародні відносини зайшли у глухий кут. Можливість побудови світового порядку за американським зразком була можливою лише у часи монопольного володіння ядерною зброєю. Тому головною метою Вашингтону на момент приходу до влади Р. Ніксона було збереження впливу на території, визначеній після Другої світової війни. Перебуваючи у скрутному становищі, до якого призвела війна у В'єтнамі Г. Кіссінджер та Р. Ніксон, як вважають більшість експертів, переоцінили потужність СРСР та пішли на безпрецедентний крок встановивши дипломатичні відносини з Китаєм. Ціною цього було скорочення підтримки Китайської республіки на Тайвані. Тайвань втратив своє місце в ООН поступившись ним комуністичній КНР. Це в значній мірі підірвало кредит довіри до США, проте адміністрації Р. Ніксона вдалося прискорити оздоровлення відносин з СРСР та успішно протистояти радянським амбіціям зокрема в КНР та Південно-Східній Азії.

На думку критиків Р. Ніксона та Г. Кіссінджера така тактика не стала успішною для США. Погодившись на скорочення озброєнь СРСР продовжив експортувати свою ідеологію. Вони звертали увагу на те, що такі країни, як Ангола, Мозамбик, Нікарагуа, Гренада, Афганістан потрапили в сферу впливу США вже після саміту в Москві. СРСР вдалося поширити свою експансію навіть на територію доктрини Монро, до Латинської Америки. Варто зауважити, що президент Нікарагуа Д. Ортега до сьогодні залишається союзником Росії. Війна ж в Афганістані взагалі поховала політику розрядки. Таким чином зовнішня політика США щодо СРСР часів Р. Ніксона та Г. Кіссінджера, особливо порівнюючи її з політикою Р. Рейгана, характеризується більшістю експертів як не вдала. В тому числі приводяться приклади вдалих та рішучих дій, як висадка американського десанту в Гренаді для знищення прокубинського режиму у цій країні.

Сам Г. Кіссінджер не погоджувався з такою думкою та вважав, як зовнішньополітичну діяльність адміністрацій Р. Ніксона та Дж. Форда, так і свою власну, вдалими. Він вказував на те, що Р. Рейган мав більш сприятливу політичну ситуацію, яка не була б можливою без ініціатив адміністрації Р. Ніксона. І навіть казав, що Р. Ніксон народився, щоб підштовхнути історію.

Погоджуються з Г. Кіссінджером стосовно успішності адміністрації Р. Ніксона щодо протидії Москві й інші фахівці. Наприклад Н. Фергюсон вважає, що СРСР був сильним та агресивним, а кількість ядерної зброї була паритетною. СРСР активно проводив комуністичну експансію в усі куточки світу, в той час коли США знаходилися на порозі воєнної поразки у В'єтнамі, і американське суспільство було розділене навпіл у питанні підтримки цієї війни. Британський історик вважав, що на момент приходу та протягом правління адміністрації Р. Ніксона американська позиція була дуже слабкою, і економіка США могла обвалитися набагато швидше, ніж радянська. Зокрема науковець нагадував нафтове ембарго 1973 р., яке вдалося подолати лише дипломатичному таланту Г. Кіссінджера. Тому, на думку Н. Фергюсона, основним завданням адміністрації Р. Ніксона було не допустити III світової та привести дві ворожі країни у систему міжнародних відносин, що цій адміністрації в повній мірі вдалося. І взагалі Н. Фергюсон поставив під сумнів перемогу США у «холодній війні» у разі відсутності гнучкості та багатополлярності запровадженої Р. Ніксоном та Г. Кіссінджером [325].

Як писав Г. Кіссінджер, спроба Р. Ніксона зробити американський ідеалізм практичним, а американському прагматизму надати довгостроковості, піддалася атакам з обох боків, що цілком відображає американську подвійність та метання між силою і принципом [8, с. 398]. Ідеалісти критикували Р. Ніксона за проведення зовнішньої політики, заснованої на геополітичних засадах. Консерватори оскаржували його дії на тій підставі, що ослаблення напруженості з Радянським Союзом означало в

тій чи іншій формі поступку комуністичному виклику, кинутому західній цивілізації. І ті, і інші критики ніби забували, що Р. Ніксон гарантував міцність оборони вздовж всієї радянської периферії, що він став першим американським президентом, який відвідав з візитом Східну Європу (Югославію, Польщу і Румунію), символічно поставивши під сумнів радянський контроль над нею, і що саме він очолював Сполучені Штати під час цілого ряду криз у відносинах з Радянським Союзом, причому в двох з них (в жовтні 1970-го і в жовтні 1973 р.), не здригнувшись, привів американські збройні сили в стан бойової готовності [8, с. 398].

Що ж, прослідковуючи реальні наслідки розрядки, незважаючи на її тимчасовість, вона дала нове життя світовій дипломатії, яка була фактично замороженою з початку «холодної війни». Наслідками «трикутної дипломатії», створеної адміністрацією Р. Ніксона по плану Г. Кіссінджера стали такі події, як закінчення війни у В'єтнамі, зменшення радянського впливу на Близькому Сході та початок арабо-ізраїльського мирного процесу. Кожна з цих подій впливала на інші. І, незважаючи на відставку Р. Ніксона та відхід Г. Кіссінджера з Білого дому, стратегічний трикутник між США, СРСР та КНР продовжував залишатися основним елементом в міжнародних відносинах протягом 1970-х та 1980-х рр.

3.4. Роль Г. Кіссінджера у процесі арабо-ізраїльського врегулювання

З початку візиту Г. Кіссінджера в КНР його популярність лише зростала. У цей час найвідоміший екзит-пол країни Gallup's показував підтримку Г. Кіссінджера на рівні 85% [256, р. 11]. Лідерство дипломата у зовнішній політиці США не залишало ніяких питань. Він більше не був головним радником з питань зовнішньої політики, він був її творцем.

Окрім того внутрішня ситуація у США, пов'язана з «уотергейтським скандалом» ще більше посилила роль Г. Кіссінджера та його вплив у

президентській адміністрації. Фактично він втілював легітимність офісу президента під час «Уотергейту». Р. Ніксон, віру в якого втратили більшість американців, змушений був повністю сконцентруватися на внутрішній політиці та на боротьбі з наслідками скандалу. Таким чином, під час арабо-ізраїльської війни Судного дня Г. Кіссінджер досяг найвищої точки у своїй дипломатичній кар'єрі. Він фактично став головним виконавцем зовнішньої політики США та отримав безпрецедентний для державного секретаря контроль над прийняттям зовнішньополітичних рішень.

Коли Г. Кіссінджер зайняв місце радника з національної безпеки Р. Ніксон навмисне тримав його осторонь від близькосхідної політики, бажаючи уникнути спекуляцій з приводу єврейського походження свого помічника. Президент побоювався, що єврейське коріння поставить дипломата у вразливу позицію.

Проте, як показав час, ані релігійна, ані етнічна складова не завадили Г. Кіссінджеру безпристрасно виконувати роль американського дипломата на Близькому Сході. Більше того, він часто навіть звинувачувався в антиізраїльській та антиєврейській позиціях, а іноді і дійсно стояв на них. Вже займаючи офіційні посади в офісі президента він казав Р. Ніксону, що пригнічення та заборона єврейської еміграції з СРСР не є об'єктом зовнішньої політики та не має впливати на відносини двох держав [356, р. 656].

Як зазначалося вище, Г. Кіссінджер не відігравав значної ролі у дипломатії Близького Сходу за часів першого президентського терміну Р. Ніксона, але війна яка почалася 6 жовтня 1973 р., за два тижні після того, як Г. Кіссінджер був призначений державним секретарем США, змусила його буквально поселитися у цьому регіоні. Як писали багато воєнних істориків, атака єгипетсько-сирійської армії була справжнім сюрпризом для Ізраїлю. Як ізраїльські, так і американські розвідники вважали можливу атаку арабської коаліції на Ізраїль справжнім самогубством. Саме суїцидом назвав можливу атаку арабів сам Г. Кіссінджер у своїх спогадах [134, р. 459].

Але радянський посол А. Добринін звертав увагу Г. Кіссінджера та Р. Ніксона на проблеми на Близькому Сході та необхідність радянсько-американського втручання у регіоні. Але Р. Ніксон, який був заклопотаний історією з плівками, сказав, що зможе запропонувати щось конкретне за декілька місяців. Коли вже розпочалася війна Г. Кіссінджер телефонував А. Добриніну і казав, що якщо ми зупинимо війну швидко — це буде гарною рекламою розрядці [53, р. 16]. На що радянський посол відповів, що вони будуть тиснути на арабів до певної міри, проте не зможуть заборонити їм звільняти свої землі [53, р. 68].

Довгий час вважалося, що початок війни Судного дня застав Ізраїль зненацька і блицкриг арабської коаліції був забезпечений провалом розвідок Ізраїлю та його союзників. Але документи свідчать про те, що і ізраїльтяни, і американці підозрювали можливість атаки. Наприклад, було повідомлення Г. Кіссінджеру від Г. Мейр, в якому йшлося про те, що Ізраїль отримує повідомлення про підготовку атаки Сирією та Єгиптом і що в такому разі ізраїльтяни готові вжити необхідних заходів [151]. Також у службовій записці В. Квандта до В. Шоукроса, окрім приготувань арабів, також йшлося про те, що Москва відкликала біля 1000 радянських громадян з Каїру. Це могло свідчити про обізнаність СРСР з планами арабів [150]. Тим не менше початок війни став справжнім шоком для Ізраїлю, який поніс дуже серйозні втрати в людській силі та техніці. Прем'єр-міністр Ізраїлю Г. Мейр одразу звернулася по допомогу до США.

В американському конгресі існувало три групи конгресменів. Першу групу склали конгресмени, які намагалися вирішити все мирним шляхом та якомога швидше посадити ворогуючі сторони за стіл переговорів не надаючи при цьому серйозної допомоги Ізраїлю. Представники другої групи ставили понад усе інтереси та безпеку США і відверто боялися виникнення «нового В'єтнаму». А конгресмени третьої групи, яка зрештою і перемогла, лобіювали значну допомогу та забезпечення кредитів Ізраїлю для оплати американської зброї [356, р. 514].

Р. Ніксон також зрештою підтримав проізраїльських конгресменів щодо надання Ізраїлю воєнної допомоги. Проте повітряний міст, для здійснення якого були задіяні не лише сили військової авіації, а й цивільної, був організований майже через тиждень після атаки арабів. Є багато версій, які пояснюють, чому були затримані поставки. Головним противником поставок був міністр оборони Дж. Шлезінгер. Він вважав, що на той час Ізраїль не мав потреби в додаткових поставках. Але багато журналістів та вчених вважали, що допомога ізраїльтянам затрималася за ініціативою Г. Кіссінджера для того, щоб посилити американські позиції як миротворця. Наприклад, В. Айзексон писав, що на переговорах з Г. Мейр Г. Кіссінджер звинувачував Пентагон, а на переговорах з радянськими та арабськими лідерами, навпаки, використовував затримку поставок як доказ того, що США бажає завершення війни, а не перемоги Ізраїля [356, р. 514]. Також Г. Кіссінджер намагався обміняти допомогу Ізраїлю на те, що ізраїльські лідери перестануть підтримувати сенатора Г. Джексона, який пов'язував американо-радянську торгову угоду з питанням єврейської еміграції з СРСР. Дипломат розмовляв про це зі своїм помічником А. Хейгом та послом Ізраїлю в США С. Дініцом [356, р. 514]. Взагалі ж Г. Кіссінджер був впевнений, що Ізраїль швидко розгромить армію арабської коаліції, що матиме негативні наслідки для США у регіоні. Такої ж думки був і Р. Ніксон. Отож, телефонуючи Г. Кіссінджеру він казав, що США не мають бути занадто проізраїльськими, тому що нейтральні арабські країни-постачальники нафти можуть приєднатися до війни. Також він сказав, що ізраїльтяни виграють і з ними буде навіть важче мати справу ніж раніше [356, р. 514].

Ще до початку воєнних дій на Близькому Сході США були стурбовані темою енергетичної безпеки [158, 159, 162]. Залежність країни від поставок нафти з близькосхідного регіону змушували розпочати пошук альтернативних джерел поставок нафти. Проблемою була проізраїльська позиція США, яка схиляла арабські країни до переходу в комуністичний

табір. Араби постійно погрожували використати нафту як зброю проти американців. Тому головним завданням зовнішньої політики США було урегулювання близькосхідного конфлікту. Вашингтон мав проводити збалансовану політику відносно країн, залучених у конфлікт. Очоливши дипломатичну місію на Близькому Сході, Г. Кіссінджер зазначав, що для США було вкрай важливо закінчити війну так, щоб після її завершення було можливо працювати з арабськими лідерами, а особливо з президентом Єгипту А. Садатом [356, р. 514].

Проте 9 жовтня стало зрозуміло, що Ізраїль дуже близький до поразки та готовий застосувати ядерну зброю. Проте ні Г. Кіссінджер, ні С. Дініц не підтверджували цю інформацію. Г. Мейр навіть мала намір прилетіти на одну годину в Вашингтон, щоб благати Р. Ніксона про допомогу. Проте Г. Кіссінджер відмовив її через ізраїльського посла. В. Квандт, що був експертом з команди Г. Кіссінджера по Близькому Сходу, писав йому, що якщо ізраїльтяни почнуть бомбардування Каїру та Дамаску, антиамериканські настрої у регіоні значно зростуть і це вплине на ситуацію стосовно нафтового питання [149]. Зрештою Ізраїль отримав масштабну допомогу тільки після втручання Р. Ніксона. Вже в перший день ізраїльська армія отримала більше, ніж армії арабської коаліції за усі попередні дні війни від СРСР і ця допомога виглядала лише як відповідь на допомогу арабам. Таким чином Г. Кіссінджер, добившись потенційно вигідної ситуації для дипломатії США, тримав ізраїльську армію на межі виживання. Дійсно, слід погодитися з більшістю вчених, що дипломат створив таку ситуацію, щоб показати Ізраїлю, що вони можуть сподіватися тільки на допомогу США.

Після невдалої атаки єгиптян шальки терезів остаточно схилилися на сторону ізраїльтян. 16 жовтня країни Перської затоки в знак протесту проти Ізраїлю заявили про підвищення цін на нафту на 70%, а потім оголосили про скорочення видобутку на 5%. Арабські шейхи продовжили нафтовий шантаж США, вимагаючи від американців натиснути на Ізраїль та зупинити розгром арабської коаліції. Цього ж дня О. Косигін прилетів до Єгипту та вів

переговори з А. Садатом. Остаточо вирішила результат війни танкова битва на Синаї, в якій ізраїльтяни здобули перемогу. Л. Брежнєв в телеграмі, надісланій президенту Р. Ніксону, прямо заявляв, що не допустить поразки Єгипту [152]. Також країни ОПЕК оголосили нафтове ембарго США та Нідерландам. Інші європейські союзники дистанціювалися від війни на Близькому Сході, боячись проблем з постачанням нафти. Нафтовий шантаж змусив США зробити новий розворот в міжнародній політиці та шукати компромісів з СРСР.

20 жовтня Г. Кіссінджер прилетів до Москви для обговорення процесу мирних переговорів. СРСР також були зацікавлені у запобіганні розгрому своїх союзників. Під час війни Судного дня Г. Кіссінджер одночасно перебував на посаді державного секретаря та радника з питань національної безпеки. Але обидві посади ставили перед ним різні завдання. Повноваження як радника з питань національної безпеки, так і державного секретаря визначав президент, тобто повноту влади Г. Кіссінджера визначав тільки Р. Ніксон. Тому стосовно переговорів президент повідомив Л. Брежнєва, що наділяє дипломата всією повнотою влади [154], а Г. Кіссінджеру нагадав, що вони мають вирішити проблему спільно з СРСР. Але метою Г. Кіссінджера було не спільне рішення, а витіснення Москви з Близького Сходу. Його метою було почергово домовитися з ізраїльтянами та арабами, залишивши радянських дипломатів осторонь від вирішення питання. Користуючись ситуацією, яка склалася у Вашингтоні, та ввійшла пізніше в історію під назвою «суботня різанина», коли Р. Ніксон звільнив генерального прокурора США Е. Річардсона та низку інших звільнень серед високопосадовців, Г. Кіссінджер почав ігнорувати Р. Ніксона. Радянські керівники розуміли, що незважаючи на ембарго вдача відвернулася від арабів і ініціатива знаходиться в руках американців. 21 жовтня А. Садат просив радянського посла В. Виноградова зробити все можливе для припинення вогню.

Результатом переговорів Г. Кіссінджера з вищим радянським керівництвом на чолі з Л. Брежнєвим стала резолюція №338 Ради Безпеки

ООН від 23 жовтня 1973 р.. Г. Кіссінджер, який затягував переговори як тільки міг, все ж домігся, що припинення вогню має відбутися протягом дванадцяти годин після ухвалення резолюції і мають відбутися прямі переговори між ворогуючими сторонами, чого ніколи не було в історії раніше. Проте для впевненості в тому, що з єгиптянами буде легко домовитись, Г. Кіссінджер був зацікавлений у більш переконливій перевазі Ізраїлю, ніж вона була на момент затвердження резолюції. Прибувши до Тель-Авіву, дипломат наштотхнувся на критику резолюції ізраїльтянами, особливо військових, які були близькими до того, щоб оточити двадцяти п'ятитисячну єгипетську армію. Проте в цьому і полягала фундаментальна різниця між інтересами ізраїльтян та американців. Коли у нього спитали, в який час призначено зупинення вогню і в який час воно має вступити в силу, дипломат сказав, що у В'єтнамі сторони домовилися між собою. Г. Кіссінджер також сказав Г. Мейр, що він не є її переговорником, малося на увазі, що воюючі сторони мали домовлятися самі. Але також він додав, що значних протестів з Вашингтону не буде, якщо вогонь не зупинять протягом ночі. У відповідь Г. Мейр сказала, що як вони (араби) не зупиняться, то й ми не зупинимось. Г. Кіссінджер відповів, що навіть якщо вони (араби) зупиняться. Малося на увазі, що Ізраїль міг продовжувати бойові дії поки Г. Кіссінджер знаходитиметься в літаку до США [344, р. 314]. Прибувши до Вашингтону, Г. Кіссінджер дізнався, що війна продовжується. Пізніше він писав, що, даючи час ізраїльтянам, він мав на увазі 2-3 години.

Третя єгипетська армія була оточена. Єгипет, який розірвав з США дипломатичні відносини у 1967 р., запросив американські війська на територію конфлікту для зупинення вогню. Г. Кіссінджер почав тиснути на ізраїльтян, а проізраїльські сенатори на чолі з Г. Джексоном почали звинувачувати Г. Кіссінджера у заграванні з арабами та СРСР за рахунок основного союзника у регіоні [344, р. 314].

Г. Кіссінджер отримав пряму телеграму від Л. Брежнєва, саме Г. Кіссінджер, а не Р. Ніксон. В телеграмі йшлося про те, що США мають

докласти всіх зусиль, щоб змусити Ізраїль виконувати постанову ООН, а радянські війська будуть відправлені в Єгипет, якщо США не хоче сприяти припиненню воєнних дій [153]. Коли йому зателефонував А. Добринін та заявив, що радянські війська з'являться на лінії розмежування та пропонував виконувати резолюцію ООН. Радянський посол пропонував американським військам також приєднатися до миротворчої місії. Г. Кіссінджер відповів, що Вашингтон з цим не погодиться [356, р. 529]. У СРСР була підвищена бойова готовність семи повітряно-десантних дивізій, які, ймовірно, мали бути відправлені рятувати 3-ю єгипетську армію.

Враховуючи те, що на початку конфлікту Р. Ніксон наполягав на тому, що після настання миру США мають провести жорсткий діалог з Ізраїлем, та, враховуючи поточну непокору союзника, цілком ймовірним було те, що президент погодився б на радянський десант в Єгипті. Але як писав сам Г. Кіссінджер, поспілкувавшись з президентом, який був, за його словами, абсолютно виснажений справами, пов'язаними з «Уотергейтом», дипломат вирішив діяти сам [134, р. 589]. Порадившись з А. Хейгом, Г. Кіссінджер також отримав пораду не турбувати президента і тому вирішив сам врегулювати проблему [172].

Відбулася нарада, на якій були присутні: А. Хейг, міністр оборони Дж. Шлезінгер, директор ЦРУ В. Колбі та інші чиновники. Г. Кіссінджер очолював цю нараду [143].

Було прийнято рішення оголосити ядерну тривогу. Постфактум Р. Ніксон схвалив таке рішення. Наступного ранку (а тривогу оголосили вночі) радянські дипломати запропонували повернутися до переговорів не згадуючи про висадку десанту. Лише А. Добринін сказав Г. Кіссінджеру, що дії США суперечили духові розрядки [344, р. 320]. Пізніше дипломат писав, що сприйняв ситуацію занадто серйозно, але більшість експертів вважають тривогу блефом дипломата. Що стосується подій на фронті, то особисто Г. Кіссінджер вів переговори з ізраїльтянами продовжуючи тиснути на них. Дипломат запевнив, що США не допустить знищення 3-ї Єгипетської армії і

в разі непогодження переглянуть відносини з Ізраїлем. Не дивлячись на бажання самим домовлятися з представниками арабської коаліції, ізраїльтянам довелося піти на значні поступки. Вони понесли великі військові втрати, виграли війну, але змушені були погодитися на пропозицію США. Вогонь було зупинено. А. Садат погодився на прями переговори з ізраїльтянами. Як пізніше писав сам Г. Кіссінджер: «Успіх нашої стратегії будувався на тому, що ми були єдиною країною, здатною добиватися поступок від Ізраїля, а в обстановці, що склалася це було надзвичайно важко і це ускладнювало наше завдання» [134, р. 599].

З кінця 1973 р. Г. Кіссінджер почав здійснювати поїздки в цей регіон, відомі під назвою «човникова дипломатія», інтенсивних двосторонніх переговорів. Саме він запропонував концепцію поетапного врегулювання близькосхідного конфлікту. Як і раніше, його метою було створення враження у опонента, що тільки Вашингтон може допомогти вирішити конфлікт. Дипломат вів постійні консультації та відвідував лідерів зацікавлених сторін (Ізраїль, Сирія, Саудівська Аравія, Єгипет та ін.) фактично живучи на Близькому Сході. Прем'єр-міністр Ізраїлю Г. Мейр так казала про його роль: «Зусилля, які він приклав, щоб досягти миру у регіоні слід назвати надлюдськими», а журналістка М. Голан була захоплена обізнаністю про позиції ворогуючих сторін та здатністю завжди випереджати дипломатичні місії опонентів [341, р. 115]. Надзвичайну працездатність та ефективність Г. Кіссінджера констатував також Г. Ніксон. І це стосувалося не лише подій на Близькому Сході. У своїх спогадах президент писав: «Тільки одна людина повинна була займатись найважливішими питаннями, де вимагається забезпечення секретності та досягнення результату: В'єтнамом, СРСР, Близьким Сходом, Китаєм. Це робив Генрі. Так це все робив один лише Генрі Кіссінджер» [157, р. 178]. Дійсно для Р. Ніксона Г. Кіссінджер був надзвичайно ефективним помічником. Його дипломатія поєднувала в собі небачену раніше інтенсивність міжнародних зустрічей як публічних між главами держав і зовнішньополітичних відомств, так і залаштункових

переговорів. Так, за деякими підрахунками, лише за 1969-1972 рр. він здійснив 29 поїздок у 26 країн світу та взяв участь у 140 зустрічах Р. Ніксона з лідерами іноземних держав. А на Близькому Сході щільність та частота зустрічей була вищою.

Та чи стала б ця частота візитів успішною багато в чому залежало від Єгипту. Г. Кіссінджер прекрасно розумів, що ключ до домінування на Близькому Сході знаходиться саме в Каїрі. Протягом усього конфлікту він вибудовував свою стратегію так, щоб ймовірна перемога ізраїльтян не була повною і залишилося місце для переговорів.

Виславши радянських військових експертів з Єгипту у 1972 р., А. Садат був готовий до діалогу з американцями, але зайнятість Ніксона, який в той час проводив глобальні переговори з КНР та СРСР не сприяли поновленню дипломатичних стосунків з Єгиптом [344, с. 304].

6 листопада Г. Кіссінджер вперше з'явився в Каїрі. Складності процесу переговорів надавало те, що в цей же день країни ЄС, які набагато більше ніж США залежали від нафти та потерпали від ембарго, ухвалили декларацію щодо виведення ізраїльських військ з території Єгипту.

Основним завданням дипломата було заслужити довіру єгипетського лідера. Він мав переконати А. Садата в тому, що змусить ізраїльтян домовитися з сусідами на не вигідних для них умовах. Другим завданням було маргіналізувати вплив СРСР. І нарешті, переконати очільника Єгипту сісти за стіл переговорів з непримиренним ворогом – Ізраїлем. А. Садату також належало зробити нелегкий вибір. Приставши на пропозиції американців, він втратив своє обличчя на Батьківщині, проте повернув територію. Тому враховуючи можливість єгипетського очільника звернутися за допомогою до нафтових країн регіону та СРСР і таким чином знову стати лідером пан-арабського руху, робили ставки Г. Кіссінджера не надто високими. Отож близькосхідна стратегія Г. Кіссінджера була міцно зав'язана на особі А. Садата. Г. Мейр навіть запитувала, що дипломат робитиме, якщо єгипетський очільник раптом помре? [341, с. 256].

Проте А. Садат одразу пристав на пропозицію американського дипломата. Є багато думок чому він зробив саме такий вибір. Наприклад, Дж. Ханхімакі пояснює це стресом, який пережив єгипетський лідер за час, що передувало зустрічі [344, с. 314]. А сам Г. Кіссінджер у своїй останній на сьогодні праці «Світовий порядок» писав про те, що створення регіонального порядку через насильницьке насадження своїх принципів можливе за умов приходу до влади лідерів з відповідним баченням [8, с. 223]. Віддаючи належне єгипетському очільникові вже очолюючи власне консалтингове агентство Г. Кіссінджер тримав на стіні портрет А. Садата.

Рішення єгипетського лідера значно полегшило наступні дипломатичні ініціативи Г. Кіссінджера на Близькому Сході та призвело до домінування США в регіоні на наступні сорок років. Після Каїру Г. Кіссінджер здійснив політ ще до шести арабських столиць, зокрема він літав до Йорданії, Лівану та Сирії, а 14 грудня 1973 р. він здійснив візит до Саудівської Аравії, де мав намір вирішити енергетичну проблему. Дипломату вдалося переконати саудівського короля Фейсала погодитися скасувати саудівське ембарго на поставки нафти в США. 18 січня 1974 р. було підписано мирний договір між Ізраїлем та Єгиптом.

21 грудня 1973 р. відкрилася Женевська мирна конференція, учасниками якої були США, СРСР, Єгипет, Ізраїль та Йорданія. Головував Генеральний секретар ООН К. Вальдхайм, співголовами конференції стали міністр закордонних справ СРСР А. Громико і держсекретар США Г. Кіссінджер. У конференції взяла участь і делегація Сирії.

Насправді конференція не досягла ніяких результатів через неможливість вирішити ізраїльсько-палестинський конфлікт. Можна погодитись з В. Кундтом, який зауважив, що повному сформуванню близькосхідної структури не вистачає лише вирішення палестинської проблеми [387, р. 550].

Але відзначений головний підсумок конференції був наступним – США підпорядкували своїм інтересам зовнішню політику держав у регіоні. Саме

американський вплив почав визначати політику протиборчих держав, СРСР навпаки втратив свою геополітичну вагу в регіоні. Єгиптяни побачили що американський держсекретар може впливати на позицію Ізраїлю повністю, що показало відведення ізраїльських військ з завойованої території, така ж схема була застосована і в Сирії. Арабські країни зрозуміли, що будь-які вимоги Ізраїлю треба передавати через США, які можуть натиснути на ізраїльтян. Тель-Авів хоча й переміг на полі бою, але втратив території, які контролював на початку конфлікту. Також Ізраїль отримав дипломатичне визнання, що само по собі стало тектонічним зсувом у регіональній політиці.

Головними переможцями у результаті виявилися президент Єгипту А. Садат і американці. А. Садат вислав із Єгипту радянських воєнних радників, а в результаті Кемп-Девідських угод, укладених за посередництва США, чий вплив у Єгипті став превалюючим, повернув собі Синай в обмін на дипломатичне визнання Ізраїлю і мирний договір з ним. За мирний договір з Ізраїлем він отримав Нобелівську премію миру разом із М. Бегіним.

На Близькому Сході була сформована конструкція, яка повністю влаштуувала США – примирені араби та ізраїльтяни перебували під впливом США. Американці стали головним арбітром в близькосхідному регіоні, для отримання контролю над яким не довелося зробити ні єдиного пострілу. Все це було досягнуто за допомогою багатоходових комбінацій Г. Кіссінджера.

Війна Судного дня та дипломатичні ініціативи, зокрема славнозвісна «човникова дипломатія», цілковито закріпила за Г. Кіссінджером репутацію супердипломата. На Батьківщині його називали Super K, порівнювали з суперменом та казали, що чарівний робітник зробив це знову. І Близький Схід дійсно, мабуть, найкраща сторінка Г. Кіссінджера за час його роботи в адміністрації президента США. Він здобув віру А. Садата, повагу уряду Сирії, скинув нафтове ембарго з Західного світу та встановив американське домінування в регіоні на багато років.

В 1974-1975 рр. Г. Кіссінджер провів блискучу дипломатичну кампанію на Близькому Сході та увійшов в історію, як один з найбільш успішніших дипломатів США. На відміну від побудови геополітичного трикутника, який базувався на стратегії балансу сил, виробленої Г. Кіссінджером ще в академічному середовищі, успіхи близькосхідної дипломатії базувалися виключно на його перемовницьких талантах. Фахівці часто сперечаються чи була б такою ж успішною дипломатія Г. Кіссінджера, яка трималася на секретних каналах та таємних переговорах за іншого президента. Візантійську атмосферу Білого дому Ніксона, яка призвела до найбільшої внутрішньополітичної кризи у США з часів громадянської війни, Г. Кіссінджер не створював, що довело розслідування «Уотергейтського скандалу», проте успішно використовував її на свою користь у кращих традиціях К. Меттерніха.

Таким чином, не зважаючи на розрядку, геополітична боротьба між США та СРСР продовжувалася як і раніше. Втративши Близький Схід, що суперечило, за словами радянських керівників, духу розрядки, в Африці СРСР навпаки намагався покращити свої позиції за рахунок Вашингтону. Що стосується Близького Сходу, то саме вдалі дипломатичні ініціативи Г. Кіссінджера дозволили США чотири десятиліття домінувати в регіоні.

Коментуючи останні події у регіоні, Г. Кіссінджер відзначав, що домінуюча роль Росії у врегулюванні сирійського конфлікту вказує на те, що США втратили здатність контролювати ситуацію на Близькому Сході, яку вони контролювали майже півстоліття. Він вказував на те, що країни Перської затоки вважають політику США пасивною. Вашингтон перебуває в опозиції до усіх сил в регіоні з різних причин. Г. Кіссінджер звертав увагу на те, що багато в чому саме від ролі США на Близькому Сході залежить і їх роль у світовому порядку XXI ст. [47, 48].

Отож, аналізуючи зовнішньополітичні ініціативи Г. Кіссінджера, слід зробити висновок, що він у дуєті з Р. Ніксоном змінив стратегію США. Замість військових інтервенцій та внутрішньополітичної розбудови – стовпів

політики США 50–60-х рр. XX ст. вони почали проводити креативну дипломатію стосовно Китаю та СРСР, шукаючи при цьому регіональних союзників. Це мало сенс на той час і було логічним. Вони використали можливості свого часу, особливо радянсько-китайські розбіжності. Трикутна дипломатія була їх стратегією у холодній війні коли Вашингтон почав втрачати ініціативу.

З першого дня співпраці Р. Ніксон покладався на Г. Кіссінджера і його роль у відносинах з Китаєм та СРСР була ключовою. Багато успіхів США базувалося у великій мірі на дипломатичних талантах Г. Кіссінджера.

Як результат, протягом вісімнадцяти місяців 1972–1973 рр. адміністрації Р. Ніксона вдалося: завершити війну у В'єтнамі, «відкрити» Китай, провести зустріч на вищому рівні з СРСР, посилюючи при цьому військовий тиск у відповідь на північно-в'єтнамський наступ, залучити Єгипет, колишнього союзника СРСР, до тісної співпраці з США, домогтися укладення двох мирних договорів на Близькому Сході: перший – між Ізраїлем та Єгиптом, другий – між Ізраїлем та Сирією, повністю витіснивши Москву з регіону.

Проте у довгостроковій перспективі зовнішня політика Г. Кіссінджера не мала свого продовження. Прекрасне знання історії не врятувало його від потрапляння в ту саму пастку, в яку потрапив один з головних дипломатів Віденського конгресу Р. Каслрі, який намагався затвердити нову зовнішньополітичну філософію для своєї країни. Проте, як і у випадку Р. Каслрі, політика, яку проводив Г. Кіссінджер, не сприймалася на Батьківщині, особливо це стосується політики розрядки.

РОЗДІЛ 4

ПОСТЫПОЛЯРНИЙ СВІТОВИЙ ПОРЯДОК У БАЧЕННІ Г. КІССІНДЖЕРА

4.1 Шляхи розвитку світової системи в публіцистиці Г. Кіссінджера

Тема світового порядку та його побудова є центральною у інтелектуальному пошуку Г. Кіссінджера. Отже видається цілком логічним визначити напрямок пошуків науковця у рамках дослідження історії міжнародних відносин та стратегічного планування їх майбутнього. Кожного десятиліття після закінчення «холодної війни» виходила книга, в якій Г. Кіссінджер, тією чи іншою мірою, аналізував та прогнозував розвиток світової системи держав. Це «Дипломатія» [7] у 1994 р., «Чи потрібна Америці зовнішня політика?» [9] у 2001 р. та «Світовий порядок» [8] у 2014 р. Можна стверджувати, що певні передбачення науковця справдилися на момент написання цієї роботи.

Навіть займаючи високі посади у Білому домі, Г. Кіссінджер більш ніж будь-який інший американський чиновник такого рангу судив про власні дії і вимірював власні досягнення у контексті створення стабільного світового порядку. Концепція системи міжнародних відносин була сформована ним ще під час перебування в академічному середовищі та дещо еволюціонувала, проте її основи залишилися незмінними. Зокрема, значно зменшився силовий ухил у його концепціях щодо зовнішньої політики. Також він почав більше користуватися категоріями моральності, характерними для американської політичної думки. Основні принципи світового порядку та важелі його встановлення були викладені у докторській дисертації Г. Кіссінджера «Відновлений світ» у 1957 р.

Роздуми про американську дипломатію кінця XX ст. та початку XXI ст. можуть слугувати ілюстрацією підходу Г. Кіссінджера до питань імплементації його бачення світового порядку. Він писав, що політичного реалізму недостатньо, потрібні переконання. Щоб зовнішня політика була

успішною, вона має спиратися на певну кількість моральних принципів, без цього усе буде марним. Державний діяч має знайти компроміс між реалістичним підходом та чистим ідеалізмом, компроміс, який би відповідав історичному моменту. Є певні аналогії із діяльністю К. Меттерніха та О. фон Бісмарка, про яких багато писав Г. Кіссінджер і які при всій своїй несхожості були подібні саме у тому, що прекрасно розуміли історичний момент, або, як часто писав науковець, почуття нюансу [128, р. 12, 169, 186, 215, 314].

Г. Кіссінджер звертав увагу на те, що у кожному столітті на світовій арені з'являється могутня та амбітна держава, що своїм впливом змінює систему яка володіла могутністю, волею, а головне, інтелектуальними та моральними стимулами, щоб привести систему міжнародних відносин у відповідність до своїх принципів та цінностей. На думку науковця, у XVII ст. це була Франція кардинала Рішельє, у XVIII ст. – Великобританія, в XIX ст. – Австрійська імперія К. Меттерніха та об'єднана Німеччина О. фон Бісмарка. В XX ж ст. саме США були країною, що сформувала обриси світового порядку. Саме цінності США, на думку Г. Кіссінджера, стали основою створення Ліги націй, Уставу ООН та Гельсінського акту і досі домінують у світі [7, с. 9]. Незважаючи на те, що Г. Кіссінджер вважав політику В. Вільсона однією з вагомих причин початку Другої світової війни, він ніколи не змінював думку з приводу того, що ідеалістичний світогляд цього президента наклав найбільший відбиток на зовнішньополітичний підхід США у XX ст. та на початку XXI ст.

У роботі «Світовий порядок» [8]. Г. Кіссінджер відзначав, що США і досі залишаються найсильнішою та єдиною супердержавою у світі, але нагадував, що вже далеко не гегемоном. Економічна криза 2008 р., до якої в тому числі призвели і спекуляції на американському фондовому ринку, підйом Китаю та міжнародний тероризм завдали суттєвої шкоди світовому лідерству США. Тому світовий порядок, який здавався сталим багатьом

сучасникам Г. Кіссінджера, на початку століття не виглядає так само п'ятнадцять років по тому.

У перші роки після закінчення «холодної війни» Г. Кіссінджер відзначав, що комуністично-ідеологічний та радянсько-ідеологічний виклики були подолані, але був доволі стриманим щодо довготривалої світової гегемонії США та здатності побудувати світовий порядок за зразком Pax Americana. Коли науковці та політики такі як Ф. Фукуяма [280] чи З. Бжезинський [1] пророкували експорт ліберальної демократії по всій планеті, Г. Кіссінджер був впевнений, що світовий порядок перебуває на етапі свого визрівання й остаточно його форми будуть помітними лише в межах ХХІ ст. [7, с. 784].

Взагалі ж аналізуючи роботи Г. Кіссінджера та його дипломатичну діяльність, можна зробити висновок, що він взагалі не вірить у те, що світовий порядок можна побудувати, спираючись на якусь одну цивілізаційну систему [64]. Короткий період, після закінчення Другої світової війни, на думку Г. Кіссінджера, був часом коли можна було прогнозувати довготривалий світовий порядок, до якого через деякий час з полону комуністичної ілюзії повернеться СРСР [8, с. 469]. Цей порядок базувався на американському ідеалізмі та традиційному балансі сил. Але чверть століття політичних та економічних криз, які сталися за прямої чи опосередкованої участі західних країн, тероризм, екстремізм, війни, які не досягли результату, все це поставило під сумнів те, що принципи демократії та ринкова економіка створюють безпечну систему міжнародних відносин, яка всіх влаштовує. В багатьох регіонах планети виникли рухи, які вважають, що політика, глобалізація та економічні правила західних країн, а особливо США, є коренем усіх негараздів.

Г. Кіссінджер зауважував, що неможливо побудувати порядок, який не буде мати жодних захисників статус-кво, або ж жодних реформаторів. Спроба так зробити призведе до безумства тоталітарної держави чи до застою. Тому здорова система міжнародних відносин має бути гнучкою та

своєчасно проводити переналаштування між силами змін та силами збереження [8, с 469].

Науковець писав, що світовий порядок буде сформований протягом XXI ст. і яким буде його структура, залежить від багатьох факторів. Хто буде лідером чи групою лідерів у цій системі також постає для нього питанням. Г. Кіссінджер звертав увагу на те, що крах СРСР довів, що політична та військова потужність не є запорукою довготривалого лідерства. Вперше в історії стало можливим, що надпотужна у воєнному плані країна, розвалилася, на його думку, в першу чергу через економічну стагнацію. Тому воєнна складова у формуванні нової системи міжнародних відносин і далі буде залишатися надважливою, проте навряд чи буде вирішальною.

Отже, Г. Кіссінджер, як і раніше, впевнений в тому, що міжнародна система має бути побудована кількома країнами, або групами країн на основі балансу сил та досягнення компромісів. Проте ці сили будуть вимірюватися не лише військовою потужністю, а також і економічною. Тому що лише така структура буде служити запорукою проти встановлення гегемонії якимось із членів світового товариства. Окремим важливим елементом світового порядку має бути легітимність, тобто його прийняття всіма або більшістю країн, що сприятиме підтримці рішень та сприяє поміркованій політиці [8, с. 271].

Тому, аналізуючи роботи науковця, можна стверджувати, що нова система міжнародних відносин, на його думку, буде побудована на вестфальських принципах. Її наріжним каменем буде невторчання представників одних культур у внутрішні справи інших, що зробить таку систему легітимною в очах більшості учасників. Науковець писав, що ключове питання при побудові світового порядку неминуче зачіпає сутність принципів, що об'єднують його учасників. Як будуть поєднуватися кардинально відмінні принципи західних і незахідних підходів до світового порядку. Конфуціанство впорядковує світ сходами підпорядкованості, ієрархія визначається у суворій відповідності китайській культурі. Для ісламу

світовий порядок розділений на «територію миру» – власне світ ісламу і на «територію війни» – населену невірними [8, с. 471]. Отже, КНР не відчуває потреби виходити за свої межі – навіщо відкривати світ, який він вважає впорядкованим або краще організованим духовно завдяки моральній досконалості? Водночас іслам здатний досягти теоретичного здійснення світового порядку тільки через завоювання або глобальне звернення в свою віру, для чого об'єктивних умов не існує. Індуїзм, який оперує циклами історії та метафізичної реальності, які виходять за межі «тлінного досвіду», розглядає свій світ віри як цілісну систему, яка непідвладна завойовникам та перетворенням. Проте з урахуванням накопиченої зброї масового знищення все ж здається, що сенсом нової системи міжнародних відносин має бути самозбереження, незважаючи на культурні, релігійні та політичні протиріччя. Саме заради самозбереження різні культури мають об'єднатися на принципах невторчання у справи одна одної. Дж. Ханхімакі називав Г. Кіссінджера людиною, яка залишилася в парадигмі «холодної війни» [344, р. 492]. Цілком можливо, що дипломат, який на початку кар'єри захищав локальні ядерні удари, зрозумів, яким може бути кінець історії.

Г. Кіссінджер зауважував, що ХХІ ст. ставить перед світом нові виклики, яким не було місця кількома десятиліттями і навіть кількома роками раніше. Головними темами до яких він звертався в цей час було поширення ядерної зброї [49, 54, 55, 71, 72, 84, 86, 88, 92, 98, 111, 122] та міжнародний тероризм [40, 51, 103, 118, 120, 131] Також він відзначав вплив науково-технічного прогресу та важливість такого явища, як кібербезпека [68, 106].

Він підкреслював, що ситуація, яка склалася в роки «холодної війни» і була відносно стабільною, на початку ХХІ ст. стає куди менш прогнозованою. Ядерні країни, які продемонструють здатність до прийняття апокаліптичних рішень, таких як. Наприклад, масована ядерна атака, забезпечать собі перевагу над противником. Г. Кіссінджер наполягав на недопущенні створення ядерної зброї Іраном, який поряд з Північною

Кореєю здатний на вищезгадані апокаліптичні рішення. Взагалі ж у питанні Ірану науковець демонстрував перманентну жорсткість вважаючи, що США мають не допустити створення ядерної зброї цією країною за будь-яку ціну [74, 77, 81, 109, 114, 125]. Він вбачав в ідеології, яку проповідують керівники Ірану, виклик, який є абсолютно ворожим системі міжнародних відносин XXI ст. Г. Кіссінджер писав, що небезпека іранського режиму, в першу чергу, психологічна. Можна погодитися з Г. Кіссінджером, що Іран – це революційна держава стосовно країн, які поділяють ліберально-демократичні цінності, а особливо до США та Ізраїлю. Тому, наприклад, ізраїльтянам доведеться захищати саме своє право на існування, як це було у роки Другої світової війни, коли нацисти відмовляли їм навіть у праві на існування. У разі набуття Іраном ядерної зброї, вони навряд чи будуть вести перемовини в дусі доброї волі і в рамках існуючого порядку, щоб прийти до розумного рішення. Також Г. Кіссінджер не виключав можливості того, що Іран зможе постачати ядерну зброю терористам. Він також критикував європейських та особливо американських високопосадовців, які пов'язували денуклеаризацію Ірану та Північної Кореї зі зміною режимів у цих країнах, вважаючи, що потрібно тиснути на існуючі уряди [38].

Серйозний дисбаланс науковець вбачав у тому випадку, якщо ще якась країна, крім США і Росії, доб'ється наступального ядерного потенціалу. А КНР і Індія можуть домогтися його в найближчі роки, якщо вже не домоглися. Г. Кіссінджер писав, що особливо важливим є порозуміння між ядерними державами, інакше світовий порядок загине у вогні ядерної війни. У випадку, якщо цього не станеться, цілком ймовірним є те, що поширення ядерної зброї призведе до системи союзів, які можна порівняти за ступенем міцності з союзами, які склалися перед Першою світовою війною, але набагато переважаючих останні за глобальністю масштабів і руйнівною силою [8, с. 442].

Незважаючи на те, що Г. Кіссінджер є одним із засновників громадської організації «Глобальний нуль», метою якої є знищення всієї

ядерної зброї до 2030 р., він все ж наполягає на тому, що США зобов'язані утримувати лідерство у сфері ядерних технологій, незалежно від ведення переговорів про неможливість застосування цього виду зброї. Незважаючи на скептичне ставлення до чинних міжнародних договорів, науковець звертав увагу на те, що договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) все ж відіграє позитивну роль. Зокрема ПАР, Україна, Бразилія та Аргентина відмовились як від створення, так і від вже існуючої ядерної зброї [8, с. 440].

Світовий тероризм, на думку дипломата, є іншою глобальною проблемою, яка може стати на заваді світового порядку. Взагалі ж після терористичної атаки на башти-близнюки Г. Кіссінджер почав більш позитивно ставитися до американських військових акцій за кордоном. Проте він закликав планувати такі акції більш ретельно. Досвід вторгнення до Іраку в 2003 р. у пошуках зброї масового знищення, науковець назвав гірким [8, с. 191]. Незважаючи на те, що іракська операція була помилкою, в наступні роки Г. Кіссінджер заперечував виведення американських військ з цієї країни, приводячи за приклад колапс Південного В'єтнаму [67, 75, 83, 91].

Г. Кіссінджер наголошував, що Ірак став потенційною базою для міжнародного тероризму, який окрім розрухи та паніки призводить до міграцій, які можуть бути використані як дестабілізуючий фактор щодо сусідніх країн. Особливо небезпечний тероризм у поєднанні з ядерною загрозою. Науковець писав, що поширення ядерної зброї має бути зупиненим через можливість заволодіння нею терористами. Основні ядерні держави мають досягти консенсусу, щодо нерозповсюдження інакше міжнародний порядок загине у вогнищі ядерної війни [8, с. 444].

Кібербезпека – інший виклик XXI ст., до якого звертався Г. Кіссінджер. Абсолютно новими та не вивченими є питання, пов'язані з науково-технічним прогресом. Адже навіть незважаючи на ті катастрофічні наслідки, до яких призведе використання ядерної зброї, все ж є можливість ці наслідки проаналізувати. У той же час комп'ютерні технології відкривають зовсім

інші перспективи. Г. Кіссінджер нагадував про віруси. Вірус «Стакнет» — приклад кібератаки, яку підтримував уряд Ізраїлю, призвів до призупинення іранської ядерної програми, а за завданими збитками був пропорційним обмеженому ядерного удару. А інший вірус, відомий як «Русский бот», залишив Естонію на кілька днів без електроенергії [8, с. 449].

У статті Г. Кіссінджера «Як закінчується епоха просвітництва» [68] йшлося про штучний інтелект та японські шахи го або вейци, як їх ще називають. Науковець раніше багато писав про цю гру та її вплив на стратегічне мислення китайців. Майстри шахів го стверджують, що ця гра є більш важкою для штучного інтелекту, ніж звичайні шахи, тому що окрім інтуїції вимагає використання творчого та стратегічного мислення. Проте в 2016 р. алгоритм Alpha Go переграв чемпіона світу Лі Седоля. У статті науковець розмірковував, як і ким може бути використана така могутність у майбутньому. І це є дуже важливим викликом для глобальної рівноваги. Але як встановити цю рівновагу, коли досягненнями науково технічного прогресу будуть користуватися недержавні організації, які не ставлять своїм завданням захист будь-якої конкретної території та які відкидають усталені принципи законності [8, с. 412].

Науковець підкреслював, що сьогодні людина зі смартфоном володіє інформацією та аналітичною міццю, яка була недоступною для більшості спецслужб всього одне покоління назад. Ця сила зростає з важко прогнозованою швидкістю. Відсутність стратегії поведінки і уявлення якою вона повинна бути може привести до світового хаосу, а не до порядку [8, с. 446].

Корпорації збирають і моніторять дані, якими обмінюються власники смартфонів, і в результаті отримують вплив та можливості, що перевершують можливості багатьох сучасних держав і більш «традиційних» компаній. Уряди, побоюючись поступитися суперникам, змушені теж йти у кіберпростір, знаходячись апріорі позаду певних корпорацій. Як і у випадку з будь-якою іншою технологічною інновацією, великою є спокуса побачити в

цьому новому світі свою стратегічну перевагу. Новий світ теорії стримування і стратегічної доктрини в даний час знаходиться на самому початку і вимагає найпильнішої уваги. Тому Г. Кіссінджер наполягав на тому, що у відносинах між державами та і в багатьох інших областях, інформацію, щоб вона виявилася дійсно корисною, потрібно розглядати в широкому контексті історії і досвіду, щоб вона перетворилася в фактичні відомості.

Повідомлялося, що якимось чином, у виборчій кампанії 2012 р. партійні штаби в США володіли даними на десятки мільйонів потенційно незалежних виборців. Отримані в результаті аналізу соціальних мереж, публічних відомостей і медичних записів, ці дані дозволили скласти профілі на кожного виборця, ймовірно, більш точні, ніж якби людина спиралася виключно на пам'ять.

Окрім проблеми хакерства Г. Кіссінджер також звертав увагу на те, що президентські кампанії поступово стають таким собі медіа суперництвом між провідними операторами Інтернету. Основна роль кандидатів – це збір коштів, а не обговорення ідеології [8, с. 458]. Дж. Даймонд у своїй останній книзі «Переворот» писав, що навіть після обрання американські конгресмени більшу частину своїх каденцій займаються збором коштів, а не безпосередніми обов'язками [213, с. 323].

Г. Кіссінджер також згадував, що Захід вітав використання «Фейсбуку» та «Твіттеру» для організації революцій в ході «арабської весни». Проте, застосування цих технологій зовсім не гарантує, що цінності, які встановляться в суспільстві, будуть співпадати з цінностями творців Інтернету, чи навіть з цінностями більшості населення конкретної країни. Згідно з висновками недавнього дослідження, «Інтернет зробив стеження простішим, дешевшим і зручнішим», — зазначав науковець [8, с. 463].

Іншою проблемою «Інтернету» є те, що спілкування у мережі ведеться заради схвалення, а не обміну ідеями. Спокуса потурати вимогам «цифрової більшості» може витіснити практику ухвалення рішень, необхідних для прокладки комплексного курсу в гармонії з довгостроковими цілями. Г.

Кіссінджер зауважував, що інформація, знання і мудрість зникають [8, с. 463]. Порядок не повинен мати пріоритету перед свободою. Але утвердження свободи слід здійснювати в рамках стратегії. Мова йде в першу чергу про популізм, який став феноменом останніх років, коли завдяки інтернет-платформам до влади прийшли люди, які не розуміють, що таке довготривала стратегія і взагалі політична культура. За умови правильно проведеної інтернет-кампанії взагалі можна винести будь-яке рішення на суд громадськості та навіть на референдум [190, с. 125].

Г. Кіссінджер нагадував про те, що попередні покоління західних лідерів виконували свої обов'язки, визнаючи, що керівництво не є просто виконанням передвиборчих побажань у повсякденному режимі. Нове покоління лідерів, можливо, не захоче керувати, не вдаючись до інформаційних технологій; адже володіння інформаційним середовищем цілком здатне забезпечити переобрання завдяки цільовій, але короткостроковій по перспективам політиці [8, с. 465].

Ізраїльський історик Н. Харарі стверджував, що епідемії залишилися в історії людства та ніколи не повернуться [189, с. 63]. Проте пандемія вірусу COVID-19, яку світ переживає сьогодні, доводить протилежне. У своїй статті Г. Кіссінджер стверджував, що пандемії, на зразок нинішньої, будуть новим викликом для світу та повторюватимуться [100]. Тому це випробування для країн, яке дозволить зрозуміти, наскільки світ готовий до таких викликів. І що світ має об'єднатися перед ними. Г. Кіссінджер звертав увагу на те, що можливість створювати хімічну та бактеріологічну зброю залишиться назавжди пересторогою для світового порядку. Також він зауважував, що у результаті кризи багато країн потрапить у серйозну економічну яму, з якої вони не зможуть вийти без допомоги. Тому Г. Кіссінджер наполягає на створенні проекту, подібного до плану Маршала, який допоможе таким країнам вийти з цієї кризи та запобігти хаосу, який без зовнішньої допомоги неодмінно наступить. Серед правлячої еліти багатьох країн існує думка, що КНР є винуватицею пандемії COVID-19 і має компенсувати збитки багатьом

країнам та неурядовим організаціям. Проте, на думку вченого, саме боротьба усього світового співтовариства разом забезпечить позитивний результат.

Розглядаючи ідеї Г. Кіссінджера щодо нових глобальних викликів XXI ст., здається, що дипломату було набагато простіше розуміти та прогнозувати події міжнародної політики, коли він займав місце в адміністрації президента США. І дійсно смертельні ядерні потенціали контролювалися глобальними країнами. Режими, які були відверто революційними щодо Заходу, Г. Кіссінджеру вдалося втягнути у гру на своєму полі та зрештою завдати поразки більш потужному на той час геополітичному гіганту. Проте навіть на боці ідеологічних ворогів політику творили професіонали, які мали стратегічне мислення та спиралися на політичну традицію своїх країн, що робило стабільність осяжною у перспективі.

Таким чином, за умови контролю над усіма вищезазначеними викликами, світовий порядок у XXI ст. буде створений кількома країнами чи блоками країн. У своїх пізніх творах, зокрема книзі «Про Китай» Г. Кіссінджер прийшов до висновку, що найбільш фундаментальною зміною у структурі світового порядку сьогодення є зміна центру тяжіння з Атлантичного регіону у Тихоокеанський. Тому Г. Кіссінджер погоджувався з З. Бжежинським, що система міжнародних відносин буде сформована на геополітичній шахівниці Євразії. Проте, на відміну від свого наступника в Білому домі, дипломат не був упевненим у провідній ролі США. Г. Кіссінджер стверджував, що зсув із Заходу на Схід може докорінним чином змінити розстановку сил у світі.

Виникає очевидне запитання: чому в цих умовах Азіатсько-Тихоокеанський регіон залишався відносно стабільним? Р. Хаас відзначав наступні причини. Перша причина стабільності – економіка. Багато місцевих урядів зосередилися на економічному розвитку, який забезпечував зовнішню стабільність для торгівлі з сусідами, а не нестримне витрачання ресурсів на підготовку або ведення воєн. Настільки висока ступінь економічної взаємодії

обумовлювала певну взаємозалежність, де конфлікти здатні поставити під загрозу ситуацію, від якої вигравали всі [283, с. 210].

Другою причиною стабільності була структурність. На відміну від, наприклад, Близького Сходу, де надзвичайно важлива племінна і релігійна спорідненість, а кордони не завжди відповідні, в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні більшість країн мають сильну ідентичність та міцні уряди. І дійсно КНР, Японія, Південна Корея – всі ці країни спираються на традиції, будучи при цьому державами з високим ступенем демографічної та мовної однорідності.

А третю причину стабільності у регіоні на думку Р. Хааса втілював Вашингтон. Р. Хаас зауважував, що після того, як США безславно залишили Південний В'єтнам у 1975 р., вони все ж не залишили Азію та Тихоокеанський регіон. Вони навпаки посилили військову, політичну та дипломатичну присутність в таких країнах як Японія, Південна Корея, Філіппіни, Таїланд, Австралія і Нова Зеландія. Таким чином дружні відносини і фактична присутність в регіоні разом сприяли стримуванню потенційних авантюристів і агресорів та послаблювали прагнення місцевих урядів до самодостатності в сфері безпеки (а таке прагнення загрожує частішими конфліктами, наявністю численної регулярної армії і бажанням навіть створити власну ядерну зброю) [283, с. 210].

Таким чином, спираючись на думку Р. Хааса, можна зробити висновок, що баланс сил у регіоні без присутності США буде зламаний, що загрожує нестабільністю, а можливо й хаосом.

Натомість С. Хантінгтон, ще наприкінці ХХ ст., не виключав можливості того, що США взагалі доведеться покинути регіон. Він відзначав, що китайці і японці не тільки знайшли нові цінності в своїх власних культурах, але і взяли участь в більш широкому затвердженні цінностей азіатської культури в порівнянні з культурою західною. Індустріалізація та економічне зростання призвело до того, що наприкінці ХХ ст. у Східній Азії було явно виражено те, що можна назвати терміном «азіатське

самоствердження [285, с. 157]. Загалом же азіати вважають, що в Східній Азії буде і далі продовжуватися бурхливе економічне зростання і незабаром вона пережене Захід з економічного продукту.

Також С. Хантінгтон звертав увагу на те, що азіати вважають, що цей економічний успіх багато в чому пояснюється азіатською культурою, яка перевершує культуру Заходу, де має місце культурний і соціальний занепад. А визнаючи відмінності між азіатськими країнами і цивілізаціями, жителі Східної Азії стверджують, що є також істотна подібність. Центральною спільною рисою, писав С. Хантінгтон, цитуючи одного з китайських дисидентів, є «конфуціанська система цінностей» – її шанує історія і розділяє більшість країн регіону» [285, с. 158]. Особливе місце в цій системі цінностей відводиться ощадливості, родині, роботі та дисципліні. Не меншу важливість має відкидання індивідуалізму і панування «м'якого» авторитаризму або дуже обмежених форм демократії. І нарешті, жителі Східної Азії стверджують, що азіатський розвиток і азіатські цінності – це моделі, яким повинні слідувати інші не західні суспільства в своїх спробах наздогнати Захід і які слід прийняти Заходу для того, щоб оновитися [285, с. 161]. Книгу присвячену тому, що англосаксонська модель розвитку, перед якою всі схилилися останні чотири століття, працює лише на Заході і не працює в інших регіонах планети, також написав перуанський економіст Е. Де Сото [214].

Г. Рахман у творі «Істернізація» [254] на питання чи варто американцям протистояти КНР в АТР визначив два варіанти: реалістичний і прагматичний. Представники першого підходу відзначають той факт, що розміри китайської економіки та потужність збройних сил рано чи пізно призведуть до того, що Пекін буде господарювати в регіоні. Підсумком протистояння була б або катастрофічна війна, або ганебне падіння, яке підірвало б світове лідерство Вашингтону. Натомість представники другого підходу звертали увагу на те, що якби США знаходились в регіоні лише заради світового панування, то вступити у війну було б безвідповідальним. Але інші країни регіону також не

поділяють перспективу панування КНР в АТФ. Таким чином, США має значну підтримку в регіоні і їх присутність морально виправдана та стратегічно здійснена. Отже, на думку Г. Рахмана, у АТФ можливий найгірший сценарій [254, с. 367].

Натомість український сінолог М. Таран вважає КНР «кооперативним гегемоном» – регіональним гравцем, потужним економічно, проте з обмеженим військовим потенціалом. Тому основний інтерес Пекіну полягає у можливості доступу на ринки інших країн. Науковець зазначає, що передбачення майбутнього є спекуляцією. Він вважає, що тема «китайської загрози» подразнює, в першу чергу, США стосовно утримання світового лідерства [272, с. 138].

Та й взагалі існують приклади того, що для збереження статус-кво США свідомо заважають КНР стати великою регіональною і світовою державою. Наприклад, Р. Хаас відзначав як в кінці 2013 р. голова КНР Сі Цзіньпін оголосив про плани створення Азіатського банку інфраструктурних інвестицій, то адміністрація Б. Обама умовляла союзників США не приєднуватись до китайського проекту [283, с. 117].

Г. Кіссінджер також згодний, що центр тяжіння міжнародних відносин зміщується в Азіатсько-Тихоокеанський регіон. Проте іншими центрами світового порядку, що складеться, науковець вважає США, КНР, ЄС та швидше за все Індію, Росію, Японію і можливо навіть Бразилію. Але кожен з можливих центрів має докласти значних зусиль, щоб стати центром сили, а не потрапити в сферу впливу, або і зовсім опинитися на периферії міжнародних відносин.

Стосовно Азії, у переважаючій більшості своїх робіт щодо цього континенту, Г. Кіссінджер не погоджувався з трактуванням С. Хантінгтона та нагадував, що тут, на відміну від європейського світу, немає такого поняття, як азіатська ідентичність. У 2001 р. він писав, що країни Азії розглядають одна одну, як стратегічних супротивників, навіть коли співпрацюють з тих чи інших економічних питань [9, с. 111]. Країни тут дуже різні і за

менталітетом, і за історичним досвідом. Тому в Азії навряд чи буде сформоване щось схоже до Європейського Союзу. Взагалі ж науковець погоджувався з тим, що нинішній підйом азійських країн – це повернення втраченого у колоніальну добу стану справ у світі. Та й взагалі декілька азійських країн претендують на те, щоб стати центрами світового порядку. [8, с. 225].

Разом з тим, на думку Г. Кіссінджера, в Азії, як здається, сформувалася політика дотримання національних інтересів, заснованих на наслідуванні вестфальських принципів. Він звертав увагу на те, що на відміну від Близького Сходу, де майже усі держави перебувають під загрозою насильницького спростування їхньої легітимності, на території решти континенту держава розглядається як одиниця міжнародної та внутрішньої політики. Різноманітні країни, які виникли після колоніального періоду, у цілому визнають суверенітети одна одної та не намагаються втручатися у внутрішні справи сусідів по регіону; вони дотримуються норм міжнародних організацій і створюють власні регіональні і міжрегіональні економічні і громадянські партнерства. Г. Кіссінджер цитував китайського військового чиновника, який займає посаду заступника начальника Генерального штабу китайської армії Ци Цзяньго, що зазначив в своєму політичному огляді в січні 2013 р., що одним з основних завдань сучасної епохи є дотримання базових принципів міжнародних відносин, чітко сформульованих Вестфальським договором 1648 р., перш за все принципів суверенітету і рівності [8, с. 228].

Г. Кіссінджер нагадував, що участь КНР в вестфальській структурі має на увазі якусь подвійність, що випливає з історичного досвіду. У Пекіні пам'ятають, що спочатку вступ КНР в міжнародну систему держав був вимушеним, що його фактично зобов'язали визнати міжнародний порядок, що суперечить ідентичності країни, причому способами, якщо вже на те пішло, що не узгоджуються з загальновизнаними принципами Вестфальської системи. І китайці очікують, і рано чи пізно вони почнуть реалізовувати ці

сподівання, що міжнародна система буде розвиватися таким чином, який дозволить КНР зайняти центральне місце в подальшій нормотворчості (з можливістю перегляду деяких чинних правил [8, с. 289]. КНР не має досвіду виконання ролі, на яку претендує в XXI ст. – ролі окремої великої держави серед рівних. Так само у США немає досвіду взаємодії на постійній основі з країною приблизно такого ж розміру і схожої економічної ефективності, але яка сповідує зовсім іншу модель внутрішнього порядку. КНР і США лише недавно, з історичної точки зору, стали повноправними учасниками міжнародної системи суверенних держав. КНР вважає себе унікальним утворенням і багато в чому перебуває у власній «реальності» [45, 52]. США також вважають себе унікальними, «винятковими», однак дотримуються морального зобов'язання поширювати свої цінності по всьому світу, часто забуваючи про *raison d'état*. Два великих суспільства з різними культурами та ідеологіями зазнають фундаментальні внутрішні коригування; потенційне суперництво або нова форма партнерства між ними сформуєть перспективи світового порядку XXI ст. [8, с. 290].

Потенційні тертя між існуючими і виникаючими центрами сили існують давно. Сила, що виникає, неминуче вривається в деякі сфери, що вважалися винятковою прерогативою існуючої сили. До того ж нова сила підозрює, що її суперник може спробувати їй перешкодити, поки не стало надто пізно. Дослідження Гарвардського університету показало, що в історії п'ятнадцяти випадків взаємодії виникаючої і існуючої сил десять закінчилися війною [8, с. 292].

Тому концепція партнерства повинна стати, як не парадоксально, основою сучасного балансу сил, особливо в Азії. Цей підхід, у разі вдалої реалізації, стане безпрецедентним і доленосним. Поєднання стратегії балансу сил і партнерської дипломатії не зможе усунути всі аспекти конкуренції, але дозволить пом'якшити їх ефект. Перш за все воно наділить китайських і американських лідерів досвідом конструктивного співробітництва і вкаже обом громадам дорогу до мирного майбутнього.

КНР ніколи не була місіонерським суспільством у західному розумінні цього слова. Китайці ніколи не намагались переінакшувати, а намагались вселити повагу до себе. КНР заперечує те, що світовий порядок має будуватися на поширенні ліберальної демократії і що міжнародне співтовариство має усім нав'язувати цю концепцію, особливо ідею прав людини. Від того, який аспект спадщини запанує в Піднебесній – маоїстський виклик світу або тиха рішучість, що сформувалася після трагедій Великого стрибка та культурної революції, багато в чому визначить відносини Китаю з світовим порядком XXI ст.

Іншим глобальним гравцем може стати Індія. Ця країна намагалася зберігати нейтралітет та триматися у когорті країн, які не приєднуються під час «олодної війни». Взагалі ж варто погодитися з З. Бжезинським, який казав, що постколоніальна Індія представлялася носієм моралізаторської думки стосовно світових проблем, яка не мала при цьому достатнього авторитету для їх вирішення [21, с. 28].

Але політика неприєднання Індії відрізнялася від політики, яку належить проводити типовому «балансувальнику» в системі балансу сил. Індія не виявляла готовності примикати до слабших (як зазвичай робить «балансувальник»). Вона не цікавилася активною участю в міжнародних справах. Її основний стимул зводився до того, щоб не опинитися формально в будь-якому з таборів, і вона вимірювала успіх здатністю не вступати у конфлікти, не пов'язані з власними національними інтересами [8, с. 260].

Нинішня Індія проводить зовнішню політику, багато в чому схожу з політикою часів британського панування: вона прагне будувати регіональний порядок на балансі сил, по дузі, що тягнеться через півсвіту: від Близького Сходу до Сінгапуру, а потім на північ, до Афганістану. Її відносини з КНР, Японією і Південно-Східною Азією йдуть за зразками, схожими з європейськими прикладами XIX ст.

Так само, як і КНР, вона не соромиться використовувати віддалених «варварів», на кшталт США, для досягнення своїх регіональних цілей (хоча в

публічних характеристиках обидві країни, звичайно, вдаються до більш елегантних формулювань). В адміністрації Дж. Буша-молодшого іноді йшлося про стратегічну співпрацю з Індією у глобальних масштабах, але поки, що все обмежується Південно-Східною Азією, оскільки індійська політика неприєднання перешкоджає глобальним домовленостям з США. Окрім того, Індія та США не готові прийняти конфронтацію з КНР у якості постійного принципу національної політики [8, с. 267]. Можна погодитися з Р. Хаасом, який відзначав, що Індія теж демократизувалася і не дуже стурбована геополітикою, не беручи до уваги, звичайно, протистояння з Пакистаном [283, с. 214].

Стосовно Японії Г. Кіссінджер звертає увагу на те, що її завзяте небажання перетворити свій економічний потенціал в політичний вимагає більш широкого дослідження. Ця країна знаходиться під воєнним захистом США і користується цим, розвиваючи економіку. Проте важко проаналізувати дії Японії у випадку розбіжностей із США, або ж витіснення американців з цього регіону [46]. Японія ж володіє достатнім потенціалом для можливості стати одним з основних центрів сили у світі. З. Бжезинський писав, що якщо Японія вирішить активізувати свою міжнародну роль, то буде більш потужним геополітичним гравцем аніж РФ [21, р. 26]. Залишається незрозумілим, якою буде роль Японії особливо у світлі китайської військової активності навкруги островів Сенкаку (Дяоюйдао). Та й взагалі, як зазначав Р. Хаас, що незважаючи на заяви японських політиків, які частково заспокоювали уражену китайську гордість, а лідери Японії наносили символічні візити в святині, які мали відношення до військових злочинів, в цей час в японських підручниках для шкіл писали зовсім інше [283, р. 212]. Г. Рахман також нагадував скандал, що був пов'язаний з візитом прем'єр-міністра С. Абе в Храм Ясукуні, який є символом мілітаристської Японії [254, р. 146]. Загалом можна констатувати, що остаточного примирення, як, наприклад, між Францією та Німеччиною, між

країнами не сталося і незрозуміло до яких наслідків це призведе в майбутньому.

Як у своїй роботі 2001 р., так і в роботі 2014 р. Г. Кіссінджер зазначав, що США мають відігравати в Азії таку роль, яку протягом чотирьох століть у Європі відіграла Велика Британія, а саме протистояти найагресивнішій та найвпливовішій державі на континенті [9, с. 113]. Сполучені Штати утримуються від втручання в нинішню «внутрішню» рівновагу в Південній Азії, перш за все військову. Але США доведеться проявляти активність на дипломатичній ниві, щоб відновити регіональний порядок, інакше виникне вакуум влади, який неминуче втягне усі азійські країни в регіональне протистояння [8, с. 272].

У роздумах щодо потенціалу Європейського Союзу Г. Кіссінджер відзначав, що на початку XXI ст. ЄС набував ознак унітарної держави. Він суттєво розширився за рахунок свого геополітичного ворога на Схід, та успішно включив до себе кілька східноєвропейських країн, які раніше перебували в орбіті Москви. Було досягнуто створення єдиної валюти, скасовано кордони всередині цього утворення, а європейські цінності поширювались в усьому світі.

Такого рівня єдності Європа не знала із часів Священної Римської Імперії. Основний партнер США сміливо претендував на статус автономного центру сили, а не групи розрізнених сателітів США. Але ці успіхи не мають вводити в оману єврооптимістів. Європейський Союз також ввійшов у XXI ст. з безліччю проблем, які є загрозою для його існування. Брекзит та проблема виходу Великобританії, проблема самовизначення усередині членів ЄС (Каталонія, Басконія, Ломбардія, Баварія, Шотландія тощо), проблема біженців з Близького Сходу. Це безліч викликів, які очікують на відповідь. І саме від відповіді залежить успіх цього проекту. Г. Кіссінджер ставив питання, чи зуміє Європейський Союз досягти глобальної ролі та вийти з тіні США, чи подібно імперії Карла V виявиться не здатним зберегти свою цілісність [194 с. 201].

Один з головних опонентів Г. Кіссінджера З. Бжезинський не бачив ЄС як самостійного гравця [21, с. 10]. Він вважав, що потенціал ЄС дозволяє цьому утворенню відігравати глобальну роль, але внутрішні протиріччя не дають цього зробити. З. Бжезинський віддавав належне тому, що ЄС переважає США населенням та об'ємами торгівлі, але відзначав, що Брюсель знаходиться в тіні старшого партнера, тобто США. Головною проблемою ЄС З. Бжезинський називав недовіру між учасниками, особливо Німеччиною та Францією та небажання виходити на більш глобальний рівень. Як приклад він наводив те, що Німеччина, яка за економічними об'ємами порівнюється з Китаєм, не поспішає виконувати оборонну функцію за межами континенту, тому її не можна назвати масштабною та незалежною величиною на світовій арені. Взагалі ж, на його думку, великі європейські країни можуть користуватися впливом лише в межах більш широкого альянсу.

Г. Кіссінджер пояснював це відсутністю спільної стратегії розвитку цього утворення. Саме це, а не сепаратизм всередині деяких країн-співзасновників чи економічні наслідки Брекзиту, є основною проблемою майбутнього ЄС [89, 402]. Тому, на думку Г. Кіссінджера, головним завданням для Європи у ХХІ ст. є досягнення реальної єдності, яка буде сформована на основі реальних ідей та загальноєвропейських цінностей. У разі якщо Європейський Союз зуміє об'єднатися, науковець визначив три варіанти його можливого розвитку: зміцнення північно-атлантичного партнерства, декларування та дотримання нейтралітету, або ж знаходження спільних інтересів з якоюсь неєвропейською силою. [8, с. 129].

Науковець також розмірковував над тим, з яким минулим буде асоціювати себе Європа. З минулим північно-атлантичної єдності часів «холодної війни», чи довгою історією маневрування заради побудови балансу сил та досягнення національних інтересів? Чи буде нова Європа активним учасником побудови світового порядку, чи замкнеться у своїх власних проблемах? [8, с. 130; 50].

Одним з кроків розрахованих на посилення євроатлантичного партнерства Г. Кіссінджер вважав розгортання системи протиракетної оборони на території європейського континенту. У 2001 р. він писав, що розміщення комплексів протиракетної оборони у Європі суперечитиме давньому постулатові гарантованого знищення європейських країн у випадку використання ядерної зброї [9, с. 57]. На 2016 р. протиракетні комплекси були розгорнуті навіть на території колишніх країн членів ОВД, зокрема Польщі та Румунії.

Взагалі ж Г. Кіссінджер вказував на те, що стратегія балансу сил, характерна європейським великим державам, вже не є можливою в геополітичних та стратегічних реаліях ХХІ ст. Тому європейська еліта має створити структуру правил та норм, яка буде враховувати вищезгадані реалії та зможе створити глобальну стратегію розвитку Європи.

Науковець вважав, що Німеччина має стати європейським локомотивом, а модернізація ЄС буде спрямована зсередини, а не ззовні. Не варто очікувати, що європейцям, які стояли біля витоків західної цивілізації, буде подобатись підштовхування у виборі вектору розвитку. Г. Кіссінджер зазначав, що самовизначення Європи є справою самих європейців та звертав увагу на те, що об'єднання Німеччини, яка є найбільш сильною європейською державою, змінило рівновагу в Європі. Науковець високо оцінював А. Меркель та називав її підхід науковим, завдяки якому Німеччина зуміє витримати баланс між атлантизмом, Європою та Росією і стати локомотивом єдиної Європи. Також він нагадував, спираючись на європейську практику, що об'єднувальні процеси в Європі ніколи не проходили за суто адміністративними процедурами, вони завжди потребували людину, яка стала б об'єднувачем. Г. Кіссінджер наводив приклади П'ємонт у Італії та Прусії в Німеччині, які досягли успіху завдяки фактору лідера. І якась країна, чи принаймні соціальний рух зіграє таку роль в Європі [8, с. 129].

Іншим євразійським центром, що виділяє Г. Кіссінджер, є РФ. Багато хто в Росії вважає науковця союзником цієї країни, йому навіть приписують авторство книги «Понять Путіна». Проте, якщо детально проаналізувати написане Г. Кіссінджером про Росію, то стає зрозумілим, що він не є другом Росії, так само, як не є він і другом Китаю. Та й навряд чи можлива дружба в контексті російсько-американських чи китайсько-американських відносин. Не викликає сумнівів лише той факт, що, на відміну від багатьох політичних діячів сучасності, він надзвичайно обізнаний в історії Росії та менталітеті росіян, що є основою для розуміння парадигм, в рамках яких діє російський істеблішмент. Одразу після закінчення «холодної війни» Г. Кіссінджер відзначав, що РФ прагне в будь-якій формі відновити опіку на територіях, які раніше контролювалися Москвою. А США, зосередивши свою увагу на добрій волі «реформаторського уряду» і не бажаючи займатися геополітичними питаннями, досі мовчки з цим погоджувалися. Вони мало що зробили аби забезпечити колишнім республікам, окрім балтійських держав міжнародне визнання. Візити офіційних осіб до цих країн відбуваються нерегулярно, а допомога їм надається мінімальна. Дії російських військ на території цих новостворених держав або навіть законність їхньої присутності рідко ставлять під сумнів. З Москвою де-факто поводяться, як з імперським центром, і саме таким вона себе вважає [7, с. 793].

У 2001 р. Г. Кіссінджер писав, що коли РФ відчує себе спокійно в своїх нинішніх кордонах, її відносини із зовнішнім світом швидко покращаться. Проте повернення Москви до політики гегемонізму, чого, по суті, побоюється більшість її сусідів, напруженість часів «холодної війни» неминуче виникне знову [9, с. 71]. Науковець стверджував, що лише Р. Ніксон розглядав СРСР, як постійну геополітичну проблему, а навіть Р. Рейган здебільшого покладався на трансформацію радянських керівників [7, с. 792]. Г. Кіссінджер відзначав, що в США сприймали антикомуністичну та антиімперіалістичну революції які відбуваються на території колишньої СРСР, так, ніби вони є одним і тим самим феноменом. Проте

антикомуністична революція отримала значну підтримку на всій території колишнього СРСР, в той час, як антиімперіалістична революція, спрямована проти панування Росії, дуже популярна в неросійських республіках і абсолютно не популярна в Російській Федерації. Г. Кіссінджер звертав увагу на те, що навіть такий відомий дисидент, як О. Солженіцин вважав Україну та Білорусь невід'ємними частинами Росії [7, с. 792].

Г. Кіссінджер був та залишається прихильником широкої підтримки реформ в Росії з боку Заходу, та відзначав, що поразка у «холодній війні» відкрила для цієї країни шлях до демократичного розвитку. Демократична РФ може забезпечити довготривалий мир на планеті, тому першочергове завдання американських політиків, на думку Г. Кіссінджера, підтримка реформ в Росії. Дипломат розглядає Росію, як теоретичного союзника, а не антагоніста, Росію, яка вперше у своїй історії, сконцентрується на вирішенні внутрішніх проблем, а не вдаватиметься до зовнішньополітичних авантур, прикриваючись пошуком власної безпеки.

Але для імплементації Росії у світовий порядок Г. Кіссінджер радив встановити певні правила у відносинах з цією країною. Наприклад, потрібно постаратися, щоб РФ відчувала, що вона бере участь у прийнятті багатосторонніх рішень, особливо тих, що стосуються її безпеки. Але в той же час, США та їхні союзники мають постійно нагадувати, що, не зважаючи на закінчення «холодної війни», проблема збереження балансу сил досі залишається їхнім головним завданням.

Г. Кіссінджер нагадував, що в Росії, яка не має капіталістичних та демократичних традицій, не переживали таких визначальних для формування північноатлантичної ідентичності подій, як християнська Реформація, епоха Ренесансу та Великих географічних відкриттів, еволюція внутрішнього світосприйняття буде проходити дуже непросто [7, с.794]. Але також США не мають миритися з підтримкою росіянами іранської ядерної програми та систематичними нападками на американську зовнішню політику у Перській затоці, особливо в Іраку.

США мають поважати законні інтереси Росії в області власної безпеки, але це передбачає, що РФ поважатиме суверенітет сусідніх держав, позбудеться своєї споконвічної клаустрофобії, та буде намагатися забезпечити інтереси власної безпеки без військового тиску чи одностороннього втручання. Г. Кіссінджер нагадував про те, що у американців почуття власної виключності базувалося на концепції свободи, а у Росії виходило із досвіду пережитих разом страждань. Таким чином, усі народи, завойовані раніше росіянами вони відносять до свого цивілізаційного простору [7, с.133].

Г. Кіссінджер неодноразово відзначав глибоке почуття Москви невпевненості в собі та бажання легітимізації понад усе. Для побудови стабільної та безпечної системи міжнародних відносин науковець радив американським політикам та їх західноєвропейським партнерам усіляко уникати ізоляції Росії та якомога частіше залучати цю країну до міжнародних ініціатив. Серед них боротьба з тероризмом, ядерна угода з Іраном, який є союзником Росії ітн.

У свою чергу РФ, на думку науковця, має забезпечувати інтереси власної безпеки без військового тиску та одностороннього втручання, та не встановлювати монополію на сусідні країни. Г. Кіссінджер, звертаючись до відомого російського історика В. Ключевського, писав, що війни, які мали оборонний характер непомітно і без наміру для московських правителів перетворювалися на загарбницьку боротьбу за руську землю, яка ніколи не належала Московському князівству [7, с. 134].

Український історик І. Коваль згадував, що одразу після розпаду ОВД Г. Кіссінджер радив адміністрації Дж. Буша узгоджувати свою політику в регіоні з Москвою і, таким чином, уникати соціально-політичних спалахів [225]. Також у своїй статті стосовно України, що з'явилася за декілька днів до анексії Криму, Г. Кіссінджер наполягав на її «фінляндизації» [69]. Після окупації Криму та початку збройного протистояння на Донбасі, Г. Кіссінджер відзначав, що це є дуже серйозним викликом для світового

порядку та звертав увагу на те, що навіть одразу після розпаду СРСР він був прихильником незалежної України у кордонах УРСР [16, р. 15]. Також Г. Кіссінджер зазначав, що США має сприяти еволюції України та набуття нею членства в ЄС [61].

Отож Г. Кіссінджер завжди відзначав головну роль національних держав у створенні світового порядку. Та з плином часу він схилився до думки, що блоки, створені країнами на базі економіки, політики чи воєнної сфери, можуть виконувати функцію одного з центрів, на ряду з національними державами, при створенні нового світового порядку. Інша еволюційна тенденція, яка прослідковується у творах Г. Кіссінджера – це військова складова у творенні світового порядку. На зорі своєї кар'єри науковець вважав, що саме військова міць держави є головним та єдиним критерієм ваги держави у прийнятті рішень, але з плином часу він прийшов до висновку, що у XXI ст. економічна та політична могутність мають таку ж питому вагу, як і могутність воєнна. Економічно та політично могутні країни можуть бути супердержавами та наріжними каменями світового порядку, не маючи при цьому потужних армій. На думку Г. Кіссінджера, у XXI ст. буде створено приблизно 5-7 глобальних центрів, які будуть мати певні сфери впливу навколо себе і саме ці центри будуть основою системи міжнародних відносин.

4.2. Г. Кіссінджер про місце США у системі міжнародних відносин XXI століття

Ідея системи міжнародних відносин, створена завдяки балансу великих гравців світової геополітики, проходить через усі твори Г. Кіссінджера як найбільш вдала конструкція, що здатна забезпечити довготривалу стабільність. Ще на зорі своїх інтелектуальних роздумів, під час біполярного протистояння «холодної війни», науковець стверджував, що у світовій політиці буде утворено п'ять чи шість центрів сили, кожен з яких буде прагнути, до ствердження своєї ролі хоча б у масштабах, як мінімум власного

регіону. Цитуючи О. фон Бісмарка, науковець казав, що у світовому порядку, утвореному п'ятьма країнами, завжди бажано опинитися у групі з трьох держав [8, с.108].

Також науковець згадував Великобританію, яка виконувала роль балансувальника в часи, коли хід світової історії вирішувався в Європі, та ставала на сторону більш слабкої коаліції, урівноважуючи її. Саме роль такого балансувальника глобального масштабу мають виконувати США у майбутньому світовому порядку, а інтереси країни мають бути представлені в усіх куточках планети. Зрештою такий світовий порядок Г. Кіссінджер будував знаходячись в адміністрації Р. Ніксона. Метою геополітичного трикутника Г. Кіссінджера було знаходитись ближче до двох інших центрів сили – Москви та Пекіну, ніж вони знаходяться між собою та фактично контролювати їх шляхом протиставлення одного одному. За таким сценарієм дипломат радить будувати зовнішню політику президентським адміністраціям США наприкінці ХХ ст. та у ХХІ ст. Але для цього американська дипломатія має прикласти чимало зусиль, а зовнішня політика США має бути більш продуманою та стратегічно збалансованою. Це також стосується застосування військової сили у світі. Г. Кіссінджер наполягав на тому, що військові інтервенції необхідні. Він наводив приклад з 1930 – х рр., звертаючи увагу на те, що якби світове співтовариство дослухалося б до порад В. Черчіля, то нацизм можна було б подолати не заплативши катастрофічну ціну, яку довелося заплатити [112]. Але так само, як і дипломатичні ініціативи застосування військової сили має бути зваженим та збалансованим [50, 65]. Найбільшу увагу в своїх публікаціях останніх років Г. Кіссінджер приділяв військовим кампаніям у які були залучені американські збройні сили на той час, а саме Афганістану [59, 63, 70], Іраку [44, 67, 75, 78, 79, 82, 83, 91, 96, 97, 107, 115, 117] та Сирії [48, 73, 105].

Проте на думку багатьох фахівців не лише зовнішня, а і внутрішня політика США, потребує вирішення викликів, які постали. Наприклад, після економічної кризи 2008 р. З. Бжезінський звертав увагу на те, що в США

спостерігається багато схожого з СРСР часів кінця «холодної війни». Зокрема державний апарат не здатний до перегляду політичної програми та десятирічна війна на Близькому Сході схожа за своїми результатами та перебігом на афганську. Тому на думку колишнього радника президента Дж. Картера, розколотий та егоцентричний Захід на чолі з США ризикує повторити долю Китаю XIX ст. [21, р. 9]. З. Бжезинський наполягав на тому, що США не можуть перетворитися на брутальну поліцейську державу, яка загрузла у власній культурі споживання. Він наполягав, що світові потрібна економічно сильна та соціально приваблива Америка, інакше геополітичний баланс остаточно та безповоротно зміститься на Схід. Для цього мають відбутися зміни, в першу чергу, у внутрішній політиці. Він нагадував про державний борг, що збільшується, соціальну нерівність, що поглиблюється, культуру споживання, фінансові спекуляції та поляризоване суспільство [21, р. 50]. Дж. Даймонд також писав стосовно поляризації та нетерпимості американців за партійною належністю, звертаючи увагу на те, що демократи видаляють республіканців із списку друзів навіть у соціальних мережах і навпаки [213 с. 384]. Погоджувалися з ними також Ф. Фукуяма, С Хантінгтон, згадуючи про застарілу інфраструктуру, відсутність належної уваги до досліджень і розвитку та розбалансованої діяльності уряду. Тому підйом Китаю є не лише результатом його військової та економічної могутності. Це в великій мірі відображення конкурентоспроможності США, яка скорочується.

Гостро щодо внутрішніх проблем висловлювався С. Хантінгтон. Окрім вищеназваних проблем особливо небезпечним він вважав таке явище як мультикультуралізм, що поширюється країною. Для запобігання цьому він радив вжити наступні заходи: підтримувати «вестернізацію» Латинської Америки, стримувати розвиток військової могутності ісламських і конфуціанських країн, уповільнити «дрейф» Японії від Заходу вбік пристосування до Китаю. Та найголовніше усвідомити, що втручання Заходу

в справі інших цивілізацій є, мабуть, єдиним найбільш небезпечним джерелом нестабільності і потенційного глобального конфлікту [285, с. 510].

Слід наголосити, що Г. Кіссінджер хоч і погоджувався з З. Бжезинським та С. Хантінгтоном щодо деяких аспектів внутрішньої політики, але інструмент глобального успіху США здебільшого вбачав у політиці зовнішній. Проте на відміну від вищезгаданих вчених у Г. Кіссінджера немає значних робіт, присвячених внутрішнім проблемам США, зокрема таким популярним на сьогодні, як мультикультуралізм, чи перегляд самоідентифікацій різних груп американців. Науковця хіба що хвилює вплив науково-технічного прогресу на процеси прийняття рішень, проте це стосується не лише США, а всього світу.

Г. Кіссінджер дуже часто звертався до впливу американської ментальності на підходи до зовнішньої політики. Він писав, що жодна країна не зіграла настільки ж вирішальну роль у формуванні сучасного світового порядку, як США, і не проявила при тому настільки ж двоїстого ставлення. Перейнята переконанням, що обраний нею курс покликаний визначити долю людства, Америка грала протягом своєї історії парадоксальну роль у формуванні світового порядку: Сполучені Штати збільшувалися за рахунок північноамериканського континенту, розширюючи свою територію в ім'я «божественного промислу», і в той же час відрікаючись від будь-яких імперських амбіцій; надавали вирішальний вплив на важливі події, разом з тим заперечуючи існування будь-яких мотивів, викликаних національними інтересами; і стали наддержавою, відкидаючи при цьому будь-яке прагнення до здійснення політики з позиції сили [8, с. 299].

Г. Кіссінджер цитував А. Токвіля: «Пуританство – було не тільки релігійною доктриною за своїми ідеями. Воно в чомусь збіглося з найсміливішими демократичними і республіканськими теоріями» [8, с. 301]. Тому можливо розглядати як результат двох абсолютно різних начал які, до речі, дуже часто перебували в протиставленні між собою, але які американцям

вдалося якимось чином поєднати. Так говорив Г. Кіссінджер про одночасну прихильність до релігії та духу свободи [8, с. 301].

Безсумнівна, для переважної більшості американців, думка про богообраність США ніколи не розділялася Г. Кіссінджером. Але в останніх своїх творах приділяв значно більше уваги глобальній місії США ніж раніше. Науковець звертав увагу на те, що американський народ веде своє походження від багатьох інших націй, а Декларація про національну незалежність цілком ґрунтується на великому принципі рівності людей. Він писав про те, що американська історія ніяк не пов'язана з історією Європи, її війнами, злочинами, славою та минулим. Навпаки, навіть народження американців, як нації стало початком нової історії [8, с. 311]. Г. Кіссінджер вказував на те, що навіть коли Сполучені Штати практикували те, що всюди визначалося як імперіалізм, американці дали цьому іншу назву: «виконання нашого божественного призначення» [8, с. 307]. Г. Кіссінджер приводив ідеалізм В. Вільсона як приклад саме виконання того самого божественного призначення. Мірилом інтелектуального триумфу В. Вільсона може служити те, що навіть Р. Ніксон, зовнішня політика якого багато в чому була втіленням ідей Т. Рузвельта, вважав себе послідовником вільсонівського інтернаціоналізму та повісив в Овальному кабінеті портрет В. Вільсона часів Першої світової війни [8, с. 346].

Г. Кіссінджер розглядав зовнішньополітичну доктрину В. Вільсона звільненою від почуття історії та геополітики, вважаючи це трагедією вільсоніанства. Таким чином видається очевидним, що наповнивши інтернаціоналізм та американську місіонерську ідею почуттями історії та геополітики, їх можна використовувати у зовнішній політиці XXI ст.

Г. Кіссінджер звертався до американської історії, нагадуючи, що США доводилося виступати в ролі балансиру у дипломатичних питаннях. Під час підписання Портсмутського мирного договору 1905 р. американці були посередниками між Росією та Японією; в ході Другої світової війни США розгромили Японію, яка домагалася гегемонії в Азії. Схожу роль США

зіграли і в роки «холодної війни», коли намагалися «врівноважити» Радянський Союз, уклавши ряд двосторонніх угод з азійськими країнами: від Пакистану до Філіппін [8, с. 270].

Науковець порівнював бажання США, що знаходяться в союзницьких відносинах з Японією, домогтися партнерства з Китаєм з ситуацією, в якій О. фон Бісмарк уклав союз з Австрією, щоб «урівноважити» договір з Росією. Саме така подвійність, на думку Г. Кіссінджера, забезпечувала гнучкість європейської рівноваги. І відмова від неї в ім'я прозорості відносин призвела до зростання конфронтації, кульмінацією якої стала світова війна [8, с. 297]. Саме політику такого ґатунку мають проводити США у XXI ст. для того, щоб досягти цілей, зазначених Г. Кіссінджером.

Він писав, що відчуття відповідальності за світовий порядок і переконаність в незамінності американської потужності, лежало в основі морального універсалізму лідерів, що спиралися на відданість американського народу ідеям свободи і демократії, привели до його особливих досягнень часів «холодної війни» і після неї. Америка допомогла відновити зруйновану економіку європейських країн, створила Атлантичний альянс і сформувала глобальне співтовариство заради безпеки і економічного партнерства. Вона пройшла шлях від ізоляції Китаю до політики співпраці з ним. Вона розробила систему відкритої світової торгівлі, яка забезпечує ефективність і процвітання, і перебувала (як було протягом минулого століття) на передньому краї майже всіх технологічних революцій того часу. Вона підтримувала політику прямої участі в управлінні як в дружніх, так і в ворожих країнах; вона відіграла провідну роль у формулюванні нових гуманітарних принципів і, щоб виконати взяті на себе зобов'язання, з 1945 р. пролила американську кров в кількох війнах і в цілому ряді інших випадків. Жодна інша країна не сповідувала подібний ідеалізм і не володіла такими ресурсами, щоб відповісти на такі різні і численні виклики, як не володіла і здатністю домогтися успіху в настільки багатьох випадках.

Американські ідеалізм і винятковість були рушійними силами при зведенні будівлі нового міжнародного порядку.

Г. Кіссінджер відзначав, що безумовно є особлива якість у нації, яка проголошує цілями війни не тільки покарання ворогів, але і поліпшення життя людей. Що американська нація шукає перемоги не для того, щоб панувати, а для того, щоб поділитися плодами свободи. Але для ефективної політики подібні устремління повинні діяти разом з несентиментальним аналізом основних факторів, таких як культурна і геополітична конфігурація інших регіонів та кількість ресурсів у ворожій сторони, яка виступає проти американських інтересів і духовних цінностей [8, с. 428].

Також Г. Кіссінджер звертав увагу на те, що США шукали баланс між стабільністю і відстоюванням універсальних принципів, не завжди сумісних з принципами невтручання в справи суверенних держав або історичним досвідом інших націй. Америка також вважає себе унікальною, винятковою, однак дотримується морального зобов'язання поширювати свої цінності по всьому світу, часто забуваючи про *raison d'état*. Прагнення до балансу між унікальністю американського досвіду та ідеалістичною упевненістю в його універсальності, між полюсами самовпевненості і самоаналізу за своєю суттю нескінченне. Чого воно не дозволяє, так це відступу [8, с. 481].

Як і більшість американських фахівців та експертів Г. Кіссінджер вважає, що інтереси США мають бути представленими на всіх континентах. Проте першочерговим завданням є встановлення міцного та довготривалого партнерства з європейцями. Він зазначав, що самовизначення Європи є справою самих європейців, але це також величезне випробування для американської дипломатії. Підтримка Європи є питанням самозбереження США. Без Європи вони перетворяться на острів біля берегів Євразії. Провал Європейського Союзу у геополітичний вакуум відріже США від євразійського материка, а сама Європа може стати додатком Азії або Близького Сходу. Тому партнерство між Європою та США є взаємовигідним для обох сторін [8, с. 130]. ЄС має залишитись основним партнером та

союзником США у створенні світового порядку майбутнього. Тому стабільність в Європі та лояльність регіону до США є головною стратегічною метою Америки.

Разом з тим, Г. Кіссінджер звертав увагу на те, що євро-атлантичне партнерство має бути наповнено новим сенсом, а не працювати за схемами, створеними під час «холодної війни». Він нагадував, що європейські країни члени НАТО характеризують свою політику як нейтральну й лише виконують місію спостерігачів та часто не знають, як вони будуть діяти у разі певної ситуації.

США зацікавлені в більш активній участі Європи в міжнародній політиці, але не зацікавлені в тому, щоб європейська ідентичність формувалася на противагу їм. Г. Кіссінджер пропонував створити так звану Атлантичну групу, до складу якої входили б представники США, ЄС, європейських країн, які не входять до ЄС, а також представник НАТО та представник ЄС, які б відповідали за єдину політику в сфері безпеки та міжнародних відносин. «Майбутнє демократичної системи у тому вигляді, в якому ми її уявляємо, залежить саме від того чи зуміють північноатлантичні держави надати нового імпульсу своїм відносинам в умовах відсутності «холодної війни» – зазначав науковець [8, с. 130].

Г. Кіссінджер звертав увагу на те, що європейська рівновага, яка традиційно формувалася країнами Європи, перетворилась в елемент стратегії інших сил. Зокрема, Північно-Атлантичний альянс забезпечував базу для регулярних консультацій США та Європи і слугував опорою у проведенні єдиної зовнішньої політики. По суті, європейський баланс сил перестав бути предметом суто внутрішньополітичних європейських домовленостей, він був компонентом стримування СРСР в усьому світі й успішно справився з завданням [8, с. 130].

НАТО не може залишатися єдиною структурою атлантичного співробітництва. Г. Кіссінджер відзначав, що потрібні нові інститути, які не мають обмежуватися лише питаннями воєнної співпраці. Як приклад

Г. Кіссінджер називав Трансатлантичну зону вільної торгівлі (ТАФТА), до якої, за умови проведення реформ, могла б у майбутньому бути залучена і РФ.

Отож Г. Кіссінджер відзначав три варіанти для Європи: укріплення північно-атлантичного партнерства, нейтралітет або ж знаходження спільного інтересу з неєвропейською силою. Тому все залежить від того, з яким минулим асоціює себе Європа більше: з євроатлантичним чи багатовіковою історією маневрування заради максимальної користі для національних інтересів [8, с. 130].

Іншим життєво важливим регіоном для США науковець вважає азіатсько-тихоокеанський регіон. В ньому необхідно протистояти гегемонії КНР. Г. Кіссінджер, який завжди полюбляв історичні паралелі, порівнював ситуацію сьогодення та близького майбутнього з часом конфліктів в Індокитаї. Науковець пояснював необхідність присутності США також інтересами регіональних гравців. Та звертав увагу, що від присутності США у регіоні залежить сама можливість існування незалежної Південно-Східної Азії [8, с. 385].

Так само, як і З. Бжезинський, Г. Кіссінджер проводить паралелі між об'єднанням Німеччини у ХІХ ст. та зміцненням Китаю. Виникнення такої сильної держави у центрі Європи призвело до дисбалансу попередньої системи європейської безпеки. Сусіди Німеччини почали об'єднуватися проти неї в союзи, що з плином часу призвело до виникнення таємних альянсів, які обмежували свободу дипломатії, але на яких трималася рівновага до 1914 р. Проте у 2001 р. Г. Кіссінджер писав, що у Першій світовій війні не було нічого визначеного. В анналах історії вона відзначена насамперед, як результат поганої роботи державних діячів, прорахунки яких призвели до катастрофи [9, с. 142]. Безумовним же є те, стверджував Г. Кіссінджер, що США мають протистояти гегемоністським намаганням будь-якої держави в Азії. Але разом з цим у довгостроковій перспективі взаємовідносини з Китаєм не мають будуватися виходячи з неминучості

кінцевої стратегічної дуелі. Науковець нагадував, що у Східній Азії США навіть не скільки балансувальник, скільки частина балансу сил [8, с. 296]. У цьому регіоні певна подоба балансу сил існує між Китаєм, Кореєю, Японією і США, з Росією і В'єтнамом — на периферії. Але ця структура відрізняється від історичних балансів. Причина полягає в тому, що географічно США не є азійською країною. І багато хто в Азії й особливо в Китаї розглядає присутність США як черговий виток колоніальної експансії. Наприклад, в часи економічної кризи, що переживав Захід, а це відбувалося в той самий час коли КНР перемогла на домашній Олімпіаді, викликавши вибух патріотизму, все голосніше почала лунати думка, що мирний прогрес Китаю неможливий. Основою цієї ідеї було те, що Захід ніколи не дозволить Піднебесній вийти на перші ролі у світі, як це вже було у XIX ст. Варто виділити дві книги, на які звертав увагу і Г. Кіссінджер, «Китай незадоволений» 2009 р. та «Китайська мрія» 2010 р. Останню написав Лю Мінфу, старший полковник НВАК та професор університету національної оборони Китаю. У творах йшла мова про те, що Захід набагато слабший, ніж це видається [190, с.170]. Сам Г. Кіссінджер відзначав, що китайська преса розкритикувала твори як такі, що не відповідають поглядам більшості китайців. Але як сам науковець і зауважував, що роботи були видані та стали справжніми бестселерами [10, с. 538].

Взагалі ж не дивно, що стратеги з обох сторін посилаються на моделі поведінки та історичний досвід, прогнозують неминучість конфлікту між США та КНР. Китайці критикують багато американських ініціатив як таких, що на їх думку, заважають підйому КНР. Зокрема ця країна заперечує те, що світовий порядок має будуватися на поширенні ліберальної демократії і що міжнародне співтовариство має усім нав'язувати цю концепцію, особливо ідею прав людини. Тому Г. Кіссінджер радив представникам американського істеблішменту бути дуже зваженими у просуванні основ ліберальної демократії на територію Піднебесної [10, с. 569]. Науковець наголошував на тому, що деякі американські зовнішньополітичні ініціативи, особливо

пропаганда прав людини, трактується в КНР як підриг китайської внутрішньополітичної структури. Г. Кіссінджер наводив приклад візиту державного секретаря США У. Крістофера у Пекін у 1994 р., коли торгові преференції намагалися об'єднати з проблемами прав людини в КНР. У ході візиту У. Крістофер бажав нагадати китайцям, що в разі свого бажання зберегти вищезгадані преференції, вони мають досягти значного прогресу щодо проблеми прав людини. Результатом стало скасування зустрічі У. Крістофера з Цзян Цземіном, яке Г. Кіссінджер назвав ганебним для усієї адміністрації Б. Клінтона [52].

З боку ж американців є побоювання, що КНР буде всіляко заперечувати перевагу США й тим самим підригати їх безпеку. Багато хто сприймає КНР як країну на зразок СРСР часів «холодної війни», країну, що рветься до економічного та мілітарного домінування в регіоні та світі. Як приклад, науковець наводив думки представників школи А. Кроу, які вважали, що підйом Китаю не є сумісним з позицією США у Тихоокеанському регіоні [10, с. 547].

Г. Кіссінджер радив політикам звернутися за досвідом до десятиліття перед Першою світовою війною, коли взаємна недовіра та конфронтація призвели до кровопролиття. Науковець нагадував, що порядок – це крихка рівновага легітимності, сили та стриманності. В Азії він має об'єднати баланс сил та концепцію партнерства. Г. Кіссінджер відзначав, що у воєнному плані США далеко попереду, але визначення балансу за допомогою озброєнь небезпечно конфронтацією. Він наголошував на важливості того, що керівники обох країн, збройні сили яких вважають себе противниками, в публічних заявах говорять про співпрацю з політичних та економічних питань. На думку вченого, мудра державницька політика повинна шукати рівновагу, а не домінування, тому що будь-який перекис веде за собою катастрофу.

Г. Кіссінджер звертав увагу також на внутрішні проблеми КНР, які часто залишаються поза увагою. Наприклад на те, що до 2050 р. половина

населення КНР досягне віку 45 років і більше, а чверть населення, яка дорівнює усьому населенню США, буде старшою за 65 років. Тому країна, яка зіштовхнеться з такою демографічною проблемою, навряд чи буде в змозі бездумно ставати на стежку конфронтації за геополітичне панування [10, с. 559]. Крім того навіть рівне американському ВВП КНР буде потрібно розділити на кількість населення, що в 4 рази перевищує населення США.

У заключній частині твору «Про Китай» Г. Кіссінджер процитував політолога А. Фрідберга відносно того, що демократичній КНР не варто боятися своїх демократичних партнерів, а тим більше застосовувати силу проти них. Тому відкидаючи дипломатичні тонкощі, американська стратегія все ж має бути спрямована на прискорення революції проти авторитарного режиму та побудови ліберальної демократії у КНР. Тому в інтересах США є збільшення середнього класу у Піднебесній [10, с. 569]. Г. Кіссінджер зазначив, що розробка концепції А. Фрідберга веде до того, що США мають проводити політику латентної ворожості по відношенню до будь-якої держави, яку вони будуть розцінювати, як недемократичну [104]. А така перспектива означає, що американсько-китайські відносини мають розвиватися або вбік конфронтації, або вбік внутрішніх безпорядків у КНР. А, користуючись такою логікою, у Пекіні мають розглядати США як державу повну рішучості не допустити сходження будь-кого з її суперників, і найбільше на цю роль підходить саме Піднебесна.

Г. Кіссінджер наполягав на тому, що до відносин США та КНР потрібно ставитися дуже серйозно, але також не варто сприймати появу сильної КНР як стратегічну поразку США. Два великі суспільства мають взаємодіяти між собою в умовах тиску, з яким не стикалося жодне з попередніх поколінь [10, с. 576].

Підсумовуючи перспективи США в Азії, науковець наголошував на тому, що саме концепція партнерства повинна стати основою сучасного балансу сил, особливо в Азії, а цей підхід, за умов вдалої реалізації, стане безпрецедентним і доленосним. Поєднання стратегії балансу сил і

партнерської дипломатії не зможе усунути всі аспекти конкуренції, але дозволить пом'якшити їх ефект. Перш за все воно наділить китайських і американських лідерів досвідом конструктивного співробітництва і вкаже обом громадам дорогу до мирного майбутнього.

Таким чином глобальна система міжнародних відносин, якою її бачить Г. Кіссінджер, буде створена за умови активної зовнішньої політики США; відмови від планів встановлення регіонального порядку через нав'язування універсальних принципів, як ліберальна демократія чи примус до плюралізму, вільного ринку тощо; а також наявність політичних лідерів, які розділять дані засади. Коли всі фактори зйдуться, майбутній світовий порядок за Г. Кіссінджера буде проміжним та не задовольнить повністю жодну країну та жоден блок країн, проте буде відносно мирним та довготривалим.

Таким чином аналізуючи перспективи США у політиці XXI ст., Г. Кіссінджер наголошує на тому, що саме ідеалістичні вільсонівські ініціативи відіграли вирішальну роль у створенні світового порядку XX ст. Але все ж завдання для американської зовнішньополітичної думки у виході за рамки національного досвіду при формуванні курсу США у XXI ст.

Він наполягав на тому, що у принципово нових умовах та за наявності нових викликів міжнародної безпеки використання старих рецептів та концептуальних схем здатне завести країну у глухий кут. Так, боротьба за права людини в іноземних державах може коштувати США припинення відносин із цими державами, що призведе до витіснення Вашингтону із цілих регіонів. А лише присутність Вашингтону у всіх глобально важливих регіонах світу може забезпечити США гідне місце у системі держав XXI ст.

Дослідження теорії, практики та принципів функціонування системи міжнародних відносин займає провідне місце у інтелектуальній та практичній діяльності Г. Кіссінджера. Питання створення світового порядку продовжують визначати направленість його поглядів на інші глобальні проблеми сучасного світу

Г. Кіссінджер і сьогодні є одним з головних експертів світу з питань стратегічного планування. Окрім роботи у власній консультативній фірми, він є регулярним дописувачем провідних американських видань, присвячених міжнародній політиці, наприклад, *Foreign Affairs*, *National Interest*, *Washington Post*, *The Economist* та інших. Провідні експерти та фахівці з політології та історії міжнародних відносин постійно звертаються до інтелектуальної спадщини Г. Кіссінджера, зокрема Н. Фергюсон, Дж. Сурі, Р. Каплан, Р. Хаас та інші. Все це свідчить про високий попит на політичну аналітику Г. Кіссінджера і сьогодні.

Наукова та політична спільнота цікавиться тим, наскільки вірними були та будуть передбачення Г. Кіссінджера щодо розвитку міжнародних відносин. Та його погляди на розвиток світової системи держав важливі для історичної науки, в першу чергу, для того, щоб зрозуміти персону Г. Кіссінджера у всій її цілісності та повноті. Аналізуючи його бачення майбутнього міжнародних відносин можна зробити висновок, що він залишається вірним тим ідеям, з якими він приєднався до адміністрації Р. Ніксона, а саме, що у міжнародних відносинах США мають керуватися, головним чином, своїми національними інтересами. Тому Г. Кіссінджера цілком справедливо можливо вважати послідовником політики Т. Рузвельта. Сам Г. Кіссінджер рахував себе послідовником А. Гамільтона, який знаходився між ізоляціоністами та ідеалістами на зорі випрацювання зовнішньополітичних доктрин США. Т. Рузвельт вивів США на міжнародну арену, як глобальну державу, тоді як В. Вільсон втягнув країну у війну та був одним з творців катастрофічної Версальської-Вашингтонської системи. Проте ХХ ст. пройшло для США під знаком «вільсонізму». Навіть Р. Ніксон – єдиний президент якого можна вважати політиком, що розділяв погляди Т. Рузвельта на міжнародні відносини, тримав у своєму кабінеті портрет В. Вільсона. Причина в тому, що американське суспільство і досі вважає політику національних інтересів лицемірною та жорстокою. Тому не

зрозуміло чи зуміє американський істеблішмент у ХХІ ст. піти в розріз з національною традицією США та скористатися порадами Г. Кіссінджера.

ВИСНОВКИ

Генрі Кіссінджер є одним з провідних фахівців світу з питань історії міжнародних відносин та функціонування світового порядку. Були часи, коли він навіть входив до списку найвідоміших людей світу. Проте для більшості Г. Кіссінджер, в першу чергу, провідний американський дипломат часів «холодної війни». Спочатку радник з питань національної безпеки при президенті Р. Нікسونі, а потім державний секретар США.

Але Г. Кіссінджер не лише практик, а й теоретик міжнародних відносин. Протягом всього життя він знаходиться у історіософському пошуку ідеального світового порядку. Саме проблеми світового порядку, його функціонування та імплементація залишалися головними як в академічних, так і в практичних пошуках Г. Кіссінджера. Легітимний світовий порядок, який би врахував в тій чи іншій мірі інтереси усіх членів світової спільноти, був для нього справжньою кінцевою метою історії.

Проаналізувавши широке коло джерел та дослідивши декілька проблемних блоків історіографії, можна зробити висновки, що сукупність принципів бачення Г. Кіссінджера щодо системи міжнародних відносин, її створення та функціонування склалися, в основному, під час його перебування в академічному середовищі. Саме структура світового порядку та принципи його функціонування – дві ключові теми, до яких звертався науковець у більшості своїх теоретичних творів, починаючи з докторської дисертації. Протягом більш ніж півстоліття вони продовжують визначати спрямованість поглядів Г. Кіссінджера на інші глобальні проблеми сучасного світу та його бачення майбутньої системи міжнародних відносин.

Перебуваючи на високих посадах в адміністраціях президентів США він користувався здебільшого інтелектуальним доробком, набутим під час перебування в Гарвардському університеті. В своїх спогадах Г. Кіссінджер відзначав, що висока посада навчає прийняттю рішень, а не формує філософський світогляд. В цілому ж перебування на посаді споживає

інтелектуальний капітал, а не створює його. Г. Кіссінджер був дуже добре обізнаний з історією, зрештою він часто навіть називав себе істориком. Тому багато історичних особистостей минулого склали на нього свій вплив. В першу чергу це дипломати минулого. Зокрема, К. фон Меттерніх, Р. Каслрі та О. фон Бісмарк. Саме на аналізі досвіду цих видатних політичних діячів пізніше базувалася прагматична та реалістична сторона його дипломатичної стратегії. Проте не слід вважати, як це робило багато істориків, що Г. Кіссінджер копіював підходи цих державних діячів. Його стратегія і тактика були надзвичайно гнучкими та змінювалися в залежності від ситуації.

Також Г. Кіссінджер відчув на собі вплив філософів Б. Спінози та І. Канта, тому можна погодитися з Н. Фергюсоном, що називав Г. Кіссінджера ідеалістом у філософському сенсі цього визначення. І дійсно, віра вченого в те, що вічний мир можливий є ідеалістичною. Серед американських політиків найбільший вплив на Г. Кіссінджера мав Т. Рузвельт. Саме погляди цього американського президента на роль США у світі Г. Кіссінджер багато в чому розділяв. Також Г. Кіссінджер високо оцінював розуміння зовнішньої політики Р. Ніксона та вважав, що «Уотергейт» не дав тому змоги успішно завершити свою геополітичну задачу, у вирішенні якої сам дипломат відігравав ключову роль. Натомість ідеалізм В. Вільсона Г. Кіссінджер ніколи не сприймав, а навіть вважав шкідливими. Саме на політику В. Вільсона, вкупі з нестриманістю Франції, науковець вказував як на одну з головних причин Другої світової війни. Результати Версальського мирного договору Г. Кіссінджер вважав яскравим прикладом невдалої та недалекоглядної дипломатії. Натомість кабінетна дипломатія часів «Європейського концерту» справила неабияке враження на Г. Кіссінджера, а результати Віденського конгресу він вважав близькими до взірцевих.

Великий вплив на Г. Кіссінджера мала школа політичного реалізму Г. Моргентау та Дж. Кенана, сформувавши бачення найбільш загальних

принципів функціонування міжнародних систем. Переважна більшість вчених вважає Г. Кіссінджера представником школи реалізму у зовнішній політиці й багато в чому вони мають рацію, але навряд чи варто ставити цього надзвичайно талановитого дипломата та майстра переговорів, який до того ж відрізнявся глибоким історико-філософським підходом до усіх без виключення політичних питань у рамки якоїсь зі шкіл теорії міжнародних відносин. Найкраще про належність Г. Кіссінджера до будь-якого формату міжнародної політики говорить термін, винайдений фінським істориком Ю. Ханхімакі «кіссінджерологія», який пасує для інтелектуального спадку вченого краще ніж реалізм.

Займаючи позиції радника з питань національної безпеки та державного секретаря США, Г. Кіссінджер відіграв значну, а часом навіть вирішальну роль у зовнішній політиці США. Важливим чинником у втіленні геополітичної стратегії дипломата в життя стала підтримка президента Р. Ніксона. Не зрозуміло чи погодився б на такі революційні кроки для тодішньої зовнішньої політики США інший очільник Білого Дому. Р. Ніксон та Г. Кіссінджер змінили зовнішню політику США.

Їм вдалося створити геополітичний трикутник, в якому США відігравали центральну роль. В основі даної конструкції міжнародних відносин знаходився принцип «ув'язки (linkage)». Завдяки йому вдалося розрядити напруженість між США та СРСР та встановити дипломатичні відносини з КНР. Не зрозуміло чи вдалося б американській дипломатії вирішити ці питання окремо одне від одного. Китайсько-американські відносини до самого закінчення «холодної війни» знали різні періоди, проте вони були робочими та базувалися на антирадянській позиції обох сторін. Сьогодні ж відносини двох країн продовжують шукати нового наповнення. Також завдяки тристоронній дипломатії було досягнуто значних зрушень у питаннях світової безпеки завдяки радянсько-американським договорам стосовно скорочення озброєнь. Незважаючи на те, що розрядка була згорнута, сама її можливість вказувала на договороздатність здавалось б

непримиренних суперників та послугувала своєрідним розривом шаблонів ідеологічного протистояння. В тому числі і завдяки «ув'язці» США змогли вивести американські війська з Індокитаю та подолати «в'єтнамський синдром» в майбутньому. Взагалі, незважаючи на те, що війна у В'єтнамі є однією з найболючіших ран в історії США, адміністрації Р. Ніксона вдалося втілити в життя свою програму в регіоні хоч і з величезними матеріальними та іміджевими втратами, які ще доведеться досліджувати.

Можна підсумувати те, що тристороння дипломатія була гнучкою і варіативною. Зокрема тому, що близькосхідна політика у певних моментах суперечила розрядці. Багато в чому це персональна перемога Г. Кіссінджера та його дипломатичного підходу. Успіх на Близькому Сході став багато в чому можливим не лише завдяки переговорницьким талантам Г. Кіссінджера, а й наявності лідера, що зрозумів переваги стратегії, що йому пропонували – А. Садата. У своїх теоретичних дослідженнях Г. Кіссінджер називав наявність таких лідерів необхідною умовою для геополітичних проривів.

В цілому ж геополітична обстановка у світі була докорінно змінена. Структура трикутної дипломатії повністю відповідала баченню Г. Кіссінджера оздоровленої системи міжнародних відносин.

Але для американського суспільства Г. Кіссінджер радше є політиком «Уотергейту» та «в'єтнамського свавілля», а не блискучим дипломатом ери переформатування міжнародних відносин. Під питанням була роль власне Г. Кіссінджера у створенні атмосфери, яка призвела до «Уотергейту». Він не створював «візантійську атмосферу» Білого дому, про що свідчить офіційне розслідування, проте успішно нею користувався. Криза «Уотергейту», яку вважають найважчою внутрішньою кризою в США з часів Громадянської війни, зробила неможливим використання секретних каналів, що в цілому негативно позначилося на дипломатичних механізмах, якими користувався Г. Кіссінджер.

Під час «Уотергейтського скандалу» значною мірою лише позитивна репутація Г. Кіссінджера тримала офіс Р. Ніксона від повної втрати

загальнонаціональної довіри. Незважаючи на те, що він був стримуючою фігурою під час «Уотергейту» (супер К), він не зумів побудувати стійку структуру зовнішньої політики США. Він був прекрасним дипломатом, який чудово вибудовував свою стратегію і розумів міжнародні відносини набагато краще своїх колег, проте був поганим «продавцем», що не зміг продати своє бачення зовнішньої політики американській публіці. Таким чином, коли він залишив офіс у 1977 р. його репутація ефективного переговорника залишилась незатьмареною, а от його зовнішньополітична програма вже не сприймалася більшістю електорату.

Більшість дослідників вважають, що основою практичної діяльності Г. Кіссінджера в адміністраціях Р. Ніксона та Дж. Форда була грандіозна геополітична гра на осі Вашингтон – Москва – Пекін, а решту світу дипломат використовував лише для втілення цієї гри в життя. Але в цей час відбулося багато зрушень і там. Ці ініціативи Г. Кіссінджера можна розглядати у світлі «холодної війни» та геополітичного трикутника, але так чи інакше відносини в інших регіонах від Чилі до Південної Африки зазнали значної переоцінки, навіть зважаючи на те, що реальність не виправдала початкових очікувань. Г. Кіссінджер швидко просунувся у питанні встановлення низки незвичайних партнерських відносин з локальними державами такими як Бразилія в Латинській Америці, Заїр (ДР Конго) в Африці та Індонезія в Азії, на додаток до більш традиційних союзів з Ізраїлем, Іраном та Пакистаном. По мірі розсекречення документів 1970-х, нові дослідження, безсумнівно, окреслять точні контури політики Г. Кіссінджера в усьому світі.

Переважає більшість досліджень, присвячених Г. Кіссінджеру стосуються його практичної діяльності. Але саме проблема світового порядку займає головне місце у інтелектуальній та політичній діяльності Г. Кіссінджера. Взагалі ж бачення науковцем світового порядку та важелів його побудови пережило незначну еволюцію та в цілому залишилося незмінним. Еволюція відбулася вбік традиційних для зовнішньої політики США глобалізму та лібералізму. Також, якщо на початку своєї кар'єри

науковець орієнтувався на військову складову, як на основний елемент вирішення геополітичних проблем, то з плином часу він прийшов до дещо іншого висновку, став одним з активістів за роззброєння та демілітаризацію. Причина змін криється в аналізі Г. Кіссінджером особистого досвіду державної діяльності. Але незважаючи на пацифістські настрої, науковець все ж залишається прихильником воєнних дій проти революційних держав, які зазіхають на легітимний світовий порядок. Як приклад цього можна навести схвалення військових операцій в Іраку та можливої операції зі знищення ядерної програми Ірану. Натомість він закликав до більш виваженої політики на Балканах, враховуючи історичний контекст у цьому регіоні.

Головний висновок все ж полягає у тому, що саме теоретична спадщина Г. Кіссінджера – це більш глибокий та перспективний пласт для дослідження, а його практична діяльність є лише певною мірою ілюстрацією його бачення та розуміння принципів, за якими функціонують міжнародні відносини. Тому постать цього неординарного вченого та політичного діяча залишає багато місця для нинішніх та майбутніх істориків та міжнародників.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и ее геостратегические императивы. Москва: Международные отношения, 1999. 256 с.
2. Бжезинский З. Глобальное господство или глобальное лидерство. Москва: Международные отношения, 2005. 288 с.
3. Бжезинский З. Еще один шанс. Три президента и кризис американской сверхдержавы. Москва: Международные отношения, 2010. с. 174.
4. Бжезинский З. План игры: Геостратегическая структура ведения борьбы между США и СССР. Москва: Прогресс, 1986. 243 с.
5. Громыко А. А. Памятное. Москва: Издательство политической литературы, 1990. 1192 с.
6. Добрынин А. Ф. Сугубо доверительно. Посол Москвы при шести президентах США. Москва: Автор, 1997. 687 с.
7. Кіссінджер Г. Дипломатія. Київ: КМБукс, 2018. 864 с.
8. Киссинджер Г. Мировой порядок. Москва. АСТ.2015. 512 с.
9. Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? Москва: Ладомир, 2002. 352 с.
10. Киссинджер Г. О Китае. Москва: АСТ, 2014. 635 с.
11. Киссинджер Г. Переломные годы. Москва: Прогресс, 1983. 480 с.
12. Киссинджер Г. Ядерное оружие и внешняя политика. Москва: Издательство иностранной литературы, 1959. 512 с.
13. Меир Г. Моя жизнь. Чимкент: МП «Аурика», 1997. с. 371.
14. Рейган Р. Жизнь по-американски. Москва: Новости, 1992. 740 с.
15. Секретный канал А. Ф. Добрынин – Г. Киссинджер: документы внешней политики РФ. *Новая и новейшая история*. Москва, 2006. Вып. 5. С. 108-139.

16. A Conversation with Henry Kissinger. *The National Interest*. 2015. No 139 Sep/Oct. P. 12-17.
17. Backchannel Message From the Chief of the Delegation to the Strategic Arms Limitation Talks (Smith) to the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger) April 21, 1972. [Electronic Resource] / history.state.gov. – Mode to Access: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v32/d261>. (Last access: 12.12.2019)
18. Backchannel Message From the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to the Egyptian Presidential Adviser for National Security Affairs (Ismail) Undated. [Electronic Resource] / history.state.gov. – Mode to Access: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v25/d4> (Last access: 27.11.2020)
19. Backchannel Message From the Chief of the Delegation to the Strategic Arms Limitation Talks (Smith) to the President's Deputy Assistant for National Security Affairs (Haig) May 26, 1972. [Electronic Resource] / history.state.gov. – Mode to Access: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v32/d313>. (Last access: 12.12.2019)
20. Brzezinski Z. *Power and Principle: Memoirs of the National Security Adviser 1977-1981*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1983. 183 p.
21. Brzezinski Z. *Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power*. New York: Basic Books, 2012. 224 p.
22. Bundy W. *A Tangled Web: The Making of Foreign Policy in the Nixon Presidency*. New York: Hill and Wang A Division of Farrar, Straus and Giroux, 1998. 696 p.
23. Conversation Between President Nixon and his Assistant for National Security Affairs February 14, 1972. [Electronic Resource] / history.state.gov. – Mode to Access: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v17/d192> (Last access: 27.11.2020)

24. Draft Response to National Security Study Memorandum 106. Feb 16, 1971. [Electronic Resource] / history.state.gov. – Mode to Access: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v17/d105> (Last access: 18.05.2020)
25. Department of Defense Position Paper [Electronic Resource] / history.state.gov. – Mode to Access: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v17/d110> (Last access: 18.05.2020)
26. Eisenhower D. The White House years. 2 : Waging peace, 1956-1961. London, 1966. 741 p.
27. Ford G. A Time To Heal: The Autobiography of Gerald R. Ford. New York: Harper & Row Publishers and the Reader's Digest Association, INC., 1979. 492 p.
28. Garthoff R. The Great Transition: American-Soviet Relations and the End of the Cold War. Washington: Brookings Institution, 1994. 848 p.
29. Garthoff R. Détente and Confrontation: American-Soviet Relations from Nixon to Reagan. Washington: Brookings Institution, 1985. 1147 p.
30. Haig Jr. A. Caveat: Realism, Reagan, and Foreign Policy. London: Weidenfeld and Nicolson, 1984. 408 p.
31. Haldeman H., Di Mona J. The Ends of Power. New York: TimesBooks, 1978. 376 p.
32. Haldeman H., The Haldeman Diaries: Incide of Nixon White House. New York: Putnam. 1994. 698 p.
33. H.R.11510 – Act on the reorganization and consolidation of certain functions of the Federal Government in the New Energy Research and Development Administration and in the New Nuclear Regulatory Commission to facilitate more efficient management of such functions [Electronic Resource] // [Congress.gov](https://www.congress.gov). – Mode to Access: <https://www.congress.gov/bill/93rd-congress/house-bill/11510?q=%7B%22search%22%3A%5B%22cite%3APL93-438%22%5D%7D&s=1&r=1> (Last access: 18.09.2020)

34. Hotline Message From Soviet General Secretary Brezhnev to President Nixon October 23, 1973. [Electronic Resource] / history.state.gov. – Mode to Access: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v25/d246> (Last access: 27.11.2020)

35. Intelligence Memorandum June 12, 1969. [Electronic Resource] / history.state.gov. – Mode to Access: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v06/d85> (Last access: 18.05.2020)

36. Intelligence Memorandum June 12, 1969. [Electronic Resource] / history.state.gov. – Mode to Access: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v06/d85> (Last access: 18.05.2020)

37. Joint Statement Following Discussions With Leaders of the People's Republic of China February 27, 1972. [Electronic Resource] / history.state.gov. – Mode to Access: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v17/d203> (Last access: 27.11.2020)

38. Kissinger H.A. A Nuclear Test for Diplomacy. *The Washington Post*. 2006. May 16. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/a-nuclear-test-for-diplomacy/> (Last access: 21.08.2018)

39. Kissinger H.A. Ariel Sharon's Journey from Soldier to Statesman. *The WashingtonPost*. 2014. Jan 14. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/ariel-sharons-journey-from-soldier-to-statesman/> (Last access: 08.06.2018)

40. Kissinger H.A. After Lebanon. *The Washington Post*. 2006. Sep 13. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/after-lebanon/> (Last access: 21.08.2018)

41. Kissinger H. Arms Control Inspection and Surprise Attack. *Foreign Affairs*. 1960 38 Vol 4 .Jul. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/1960-07-01/arms-control-inspection-and-surprise-attack> (Last access: 08.06.2018)

42. Kissinger, H.A. *American Foreign Policy, Three Essays*. New York: W.W. Norton & Co, 1969. 148 p
43. Kissinger, H.A. *American Foreign Policy. Expanded Edition*. New York.: W.W. Norton & Co, 1974. 304 p.
44. Kissinger H.A. A Date of Destiny for Iraq. *The Washington Post*. 2004. Feb 11. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/a-date-of-destiny-for-iraq/> (Last access: 10.04.2017)
45. Kissinger H.A. Avoiding a U.S. – China Cold War. *The Washington Post*. 2011. Jan 14. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/avoiding-a-u-s-china-cold-war/> (Last access: 08.06.2018)
46. Kissinger H.A. A Global Order in Flux. *The Washington Post*. 2004. Jul 9. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/a-global-order-in-flux/> (Last access: 10.04.2017)
47. Kissinger H.A. A New Opening for Mideast Peace. *The Washington Post*. 2004. Dec 4. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/a-new-opening-for-mideast-peace/> (Last access: 11.05.2017)
48. Kissinger H.A. A Path Out of the Middle East Collapse. *The Wall Street Journal*. 2015. Oct 16. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/a-path-out-of-the-middle-east-collapse/> (Last access: 08.06.2018)
49. Kissinger H.A. A World Free of Nuclear Weapons. *The Wall Street Journal*. 2007. Jan 4. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/a-world-free-of-nuclear-weapons/> (Last access: 21.08.2018)
50. Kissinger H.A. America's Assignment: What will we face in the next four years? *Newsweek*. 2004. Nov 8. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/americas-assignment-what-will-we-face-in-the-next-four-years/> (Last access: 10.04.2017)
51. Kissinger H.A. Better Intelligence Reform. *The Washington Post*. 2004. Aug 16. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/better-intelligence-reform/> (Last access: 10.04.2017).

52. Kissinger H.A. China: the deadlock can be broken. *The Washington Post*. 1994. Mar 28. URL: <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/1994/03/28/china-the-deadlock-can-be-broken/5414f1c2-9565-4fcc-93f7-1fa2be575f6c/> (Last access: 11.05.2017)
53. Kissinger, H. Crisis: The Anatomy of Two Major Foreign Policy Crises. New York: Simon&Schuster, 2003. 584 p.
54. Kissinger H.A. Deal With Tehran, Not Its Crusade. *The Washington Post*. 2006. Nov 24. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/deal-with-tehran-not-its-crusade/> (Last access: 21.08.2018)
55. Kissinger H.A. Denuclearizing North Korea. *The Washington Post*. 2006. Nov 12. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/denuclearizing-north-korea/> (Last access: 21.08.2018)
56. Kissinger H.A. Discarding Blinders in the Middle East. *The Washington Post*. 2004. May 9. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/discarding-blinders-in-the-middle-east/> (Last access: 10.04.2017)
57. Kissinger H. A. Domestic Structure and Foreign Policy. *Daedalus*, 95(2), Summer 1966. P. 503-529.
58. Kissinger H.A. Defining a U.S. Role in the Arab Spring. *The International Herald Tribune Post*. 2012. Apr 2. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/defining-a-u-s-role-in-the-arab-spring/> (Last access: 08.06.2018)
59. Kissinger H.A. Deployments and Diplomacy. *Newsweek*. 2009. Oct 12. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/deployments-and-diplomacy/> (Last access: 08.06.2018).
60. Kissinger, H.A. Ending the Vietnam War. New York: Simon&Schuster, 2003. 635 p.
61. Kissinger H.A. Finding Common Ground. *The International Herald Tribune Post*. 2008. Sep 30. URL:

<https://www.henryakissinger.com/articles/finding-common-ground/> (Last access: 08.06.2018)

62. Kissinger H.A. Foreword to Soviet-American Relations: The Détente Years. Washington, DC: U.S. Government Printing Office. 2007. Oct . URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/foreword-to-soviet-american-relations-the-detente-years/> (Last access: 17.08.2018)

63. In Afghanistan, America Needs a Strategy, Not an Alibi. *International Herald Tribune*. 2010. Jun 25. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/in-afghanistan-america-needs-a-strategy-not-an-alibi/> (Last access: 08.06.2018)

64. Kissinger H.A. Globalization and Its Discontents. *International Herald Tribune*. 2008. May 29. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/globalization-and-its-discontents/> (Last access: 08.06.2018)

65. Kissinger H.A. Grounds for U.S. Military Intervention. *The Washington Post*. 2011. Apr 10. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/grounds-for-u-s-military-intervention/> (Last access: 08.06.2018)

66. Kissinger H.A. He Moved with Calm. *Newsweek*. 2007. Jan 8. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/he-moved-with-calm/> (Last access: 26.08.2018)

67. Kissinger H.A. How to Exit Iraq. *The Washington Post*. 2005. Dec 18. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/how-to-exit-iraq/> (Last access: 11.05.2017)

68. Kissinger H.A. How the Enlightenment Ends. *The Atlantic*. 2018. 01 Jan. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/how-the-enlightenment-ends/> (Last access: 08.06.2018)

69. Kissinger H.A. How the Ukraine Crisis Ends. *The Washington Post*. 2014. Mar 6. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/how-the-ukraine-crisis-ends/> (Last access: 08.06.2018)

70. Kissinger H.A. How to Get Out of Afghanistan. *The International Herald Tribune Post*. 2011. Jun 10. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/how-to-get-out-of-afghanistan/> (Last access: 08.06.2018)
71. Kissinger H.A. How to Resolve the North Korea Crisis. *The Wall Street Journal*. 2017. Aug 11. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/how-to-resolve-the-north-korea-crisis/> (Last access: 08.06.2018)
72. Kissinger H.A. How to Protect Our Nuclear Deterrent. *The Wall Street Journal*. 2010. Jan 20. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/how-to-protect-our-nuclear-deterrent/> (Last access: 08.06.2018)
73. Kissinger H.A. Idealism and Pragmatism in the Middle East. *The Washington Post*. 2012. Aug 5. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/idealism-and-pragmatism-in-the-middle-east/> (Last access: 08.06.2018)
74. Kissinger H.A. Iran: A Nuclear Test Case. *The Washington Post*. 2005. Mar 8. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/iran-a-nuclear-test-case/> (Last access: 11.05.2017)
75. Kissinger H.A. Iraq Can't Be An Afterthought. *The Washington Post*. 2010. Feb 3. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/iraq-cant-be-an-afterthought/> (Last access: 08.06.2018)
76. Kissinger H.A. Implementing Bush's Vision. *The Washington Post*. 2005. May 16. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/implementing-bushs-vision/> (Last access: 11.05.2017)
77. Kissinger H.A. Job One Abroad: Iran. *The Washington Post*. 2012. Nov18. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/job-one-abroad-iran/> (Last access: 08.06.2018)
78. Kissinger H.A. Lesson of Vietnam. *The Washington Post*. 2007. Jun 11. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/lesson-of-vietnam/> (Last access: 17.08.2018)

79. Kissinger H.A. Lessons for an Exit Strategy. *The Washington Post*. 2005. Aug 12. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/lessons-for-an-exit-strategy/> (Last access: 11.05.2017)
80. Kissinger H.A. Missiles and the Western Alliance. *Foreign Affairs*. 1958. 36. Vol. 3. P.383-400.
81. Kissinger H.A. Misreading the Iran Report. *The Washington Post*. 2007. Dec 13. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/misreading-the-iran-report/> (Last access: 17.08.2018)
82. Kissinger H.A. New Premises in Iraq. *The Washington Post*. 2008. Jul 31. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/new-premises-in-iraq/> (Last access: 11.05.2017)
83. Kissinger H.A. New Premises in Iraq. *The Washington Post*. 2008. Jul 31. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/new-premises-in-iraq/> (Last access: 08.06.2018)
84. Kissinger H.A. Next Steps in Reducing Nuclear Risks. *The Wall Street Journal*. 2013. Mar 6. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/next-steps-in-reducing-nuclear-risks/> (Last access: 08.06.2018)
85. Kissinger H. Obama is like chess player. *Der Spiegel*. 2009. 07 Jun. URL: <https://www.spiegel.de/international/world/spiegel-interview-with-henry-kissinger-obama-is-like-a-chess-player-a-634400.html> (Last access: 08.06.2018)
86. Kissinger H.A. Obama's Foreign Policy Challenge. *The Washington Post*. 2009. Apr 22 URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/obamas-foreign-policy-challenge/> (Last access: 08.06.2018)
87. Kissinger, H.A. *Observations: Selected Speeches and Essays 1982-1984*. Leiden.: Joseph&Weidenfeld&Nicolson, 1985. 264 p.
88. Kissinger H.A. Our Nuclear Nightmare. *Newsweek*. 2009. Feb 16. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/our-nuclear-nightmare/> (Last access: 08.06.2018)

89. Kissinger H.A. Out of the Brexit Turmoil: Opportunity. *The Wall Street Journal*. 2016. Jun 29. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/out-of-the-brexit-turmoil-opportunity/> (Last access: 08.06.2018)
90. Kissinger H.A. Otto von Bismarck, Master Statesman. *The New York Times Book Review*. 2011 Apr 3. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/otto-von-bismarck-master-statesman/> (Last access: 08.06.2018)
91. Kissinger H.A. Phase II and Iraq. *The Washington Post*. 2002. Jan 13. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/phase-ii-and-iraq/> (Last access: 10.04.2017)
92. Kissinger H.A. Putin's Missile Defense Proposal and the Emerging World Order. *Tribune Media Services*. 2007. Aug 7. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/putins-missile-defense-proposal-and-the-emerging-world-order/> (Last access: 17.08.2018)
93. Kissinger H.A. Putting the Nixon Tape in Context. *The Washington Post*. 2010. Dec 10. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/putting-the-nixon-tape-in-context/> (Last access: 08.06.2018)
94. Kissinger H. Reflections on Cuba. *Reporter*. 1962. 22 Nov. P. 21-24 URL: <https://www.unz.com/print/Reporter-1962nov22-00021/> (Last access: 08.06.2018)
95. Kissinger H.A. Reflections on the Marshall Plan. *Harvard Gazette*. 2015. May 22. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/reflections-on-the-marshall-plan/> (Last access: 08.06.2018)
96. Kissinger H.A. Results, Not Timetables, Matter in Iraq. *The Washington Post*. 2005. Jan 25. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/results-not-timetables-matter-in-iraq/> (Last access: 11.05.2017)
97. Kissinger H.A. Stability in Iraq and Beyond. *The Washington Post*. 2007. Jan 21. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/stability-in-iraq-and-beyond/> (Last access: 26.08.2018)

98. Kissinger H.A. Strategic Stability in Today's Nuclear World. *The Washington Post*. The Washington Post. 2012. Apr 23. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/strategic-stability-in-todays-nuclear-world/> (Last access: 08.06.2018)
99. Kissinger H.A. Team of Heavyweights. *The Washington Post*. 2008. Dec 5. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/team-of-heavyweights/> (Last access: 08.06.2018)
100. Kissinger H.A. The Coronavirus Pandemic Will Forever Alter the World Order. *The Wall Street Journal*. 2020. 03 Apr . URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/the-coronavirus-pandemic-will-forever-alter-the-world-order/> (Last access: 08.06.2018)
101. Kissinger H. A. The Conservative Dillema: Refflection on the Political Thought of Metternich. *American Political Science Review*. 1954. 48. Vol. 4. URL: https://findit.library.yale.edu/images_layout/view?parentoid=11786929&increment=2 (Last access: 08.06.2018)
102. Kissinger H.A. The Icon and the Eagle. *International Herald Tribune*. 2007. Mar 20. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/the-icon-and-the-eagle/> (Last access: 17.08.2018)
103. Kissinger H.A. The Hard Part of a Mideast Deal. *The Washington Post*. 2007. Oct 23. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/the-hard-part-of-a-mideast-deal/> (Last access: 17.08.2018)
104. Kissinger H.A. The Future of U.S. – Chinese Relations Conflict Is a Choice, Not a Necessity. *Foreign Affairs*. 2012. Mar/Apr 2. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/the-future-of-u-s-chinese-relationshipsconflict-is-a-choice-not-a-necessity/> (Last access: 08.06.2018)
105. Kissinger H.A. The Perils of Intervention in Syria. *The Washington Post*. 2012. Jun 3. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/the-perils-of-intervention-in-syria/> (Last access: 08.06.2018)

106. Kissinger H.A. The Metamorphosis. *The Atlantic*. 2019. 01 Aug. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/the-metamorphosis/> (Last access: 08.06.2018)
107. Kissinger H.A. The Disaster of Hasty Withdrawal. *The Washington Post*. 2007. Sep. 16. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/the-disaster-of-hasty-withdrawal/> (Last access: 11.05.2017)
108. Kissinger, H.A. The Meaning of history 1949. – 400 p. // <https://archive.org/details/HenryAKissingerTheMeaningOfHistoryReflectionsOnSpenglerToynbeeAndKant> (Last access: 05.11.2017).
109. Kissinger H.A. The Next Steps With Iran. *The Washington Post*. 2006. Jul 31. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/the-next-steps-with-iran/> (Last access: 21.08.2018)
110. Kissinger, H. The Necessity for Choice: Prospects of American Foreign Policy. London.: Chatto and Windus, 1960. 392 p.
111. Kissinger H.A. The Republican Case for Ratifying New START. *The Washington Post*. 2010. Dec 2. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/the-republican-case-for-ratifying-new-start/> (Last access: 08.06.2018)
112. Kissinger H.A. The Rules on Preventive Force. *The Washington Post*. 2006. Apr 09. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/the-rules-on-preventive-force/> (Last access: 21.08.2018)
113. Kissinger, H.A. The Troubled Partnership: A Re-appraisal of the Atlantic Alliance. New York: McGraw, 1965. 266 p
114. Kissinger H.A. The Iran Deal and Its Consequences. *The Wall Street Journal*. 2015. Apr 7. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/the-iran-deal-and-its-consequences/> (Last access: 08.06.2018)
115. Kissinger H.A. Stability in Iraq and Beyond. *The Washington Post*. 2007. Jan. 21. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/stability-in-iraq-and-beyond/> (Last access: 11.05.2017)

116. Kissinger H. The Viet Nam Negotiations. *Foreign Affairs*. 1969. Vol 47. № 2. January. P. 211-234.
117. Kissinger H.A. The Way Back from Iraq. *The Washington Post*. 2007. Jul 10. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/the-way-back-from-iraq/> (Last access: 17.08.2018)
118. Kissinger H.A. The Way Forward. *The International Herald Tribune Post*. 2009. Feb 26. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/the-way-forward/> (Last access: 08.06.2018)
119. Kissinger H.A. The Chance for a New World Order. *The International Herald Tribune Post*. 2009. Jan 12. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/the-chance-for-a-new-world-order/> (Last access: 08.06.2018)
120. Kissinger H.A. The Three Revolutions. *The Washington Post*. 2008. Apr 7. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/the-three-revolutions/> (Last access: 08.06.2018)
121. Kissinger H.A. The Unconventional Wisdom About Russia. *Tribune Media Services*. 2008. Jun 30. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/the-unconventional-wisdom-about-russia/> (Last access: 08.06.2018)
122. Kissinger H.A. Toward a Nuclear-Free World. *The Wall Street Journal*. 2008. Jan 15. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/toward-a-nuclear-free-world/> (Last access: 17.08.2018)
123. Kissinger H.A. Two Tracks in Pakistan. *The Washington Post*. 2008. Mar 10. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/two-tracks-in-pakistan/> (Last access: 17.08.2018)
124. Kissinger H.A. Will Germany's Coalition Work? *The Washington Post*. 2005. Nov 22. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/will-germanys-coalition-work/> (Last access: 11.05.2017)
125. Kissinger H.A. What a Final Iran Deal Must Do. *The Wall Street Journal*. 2013. Dec 3. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/what-a-final-iran-deal-must-do/> (Last access: 08.06.2018)

126. Kissinger, H.A. *White house Years*. Boston-Toronto: Little, Brown, 1981. 1751 p
127. Kissinger, H. A. *White Revolutionary: Reflection on Bismarck*. *Daedalus*, 97(3), Summer 1966. P. 888-924.
128. Kissinger, H.A. *A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace, 1812-1822*. Boston: Mifflin, 1957. 357 p.
129. Kissinger H.A. *What Vietnam Teaches Us*. *Newsweek*. 2008. Nov 3. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/what-vietnam-teaches-us/> (Last access: 08.06.2018)
130. Kissinger H.A. *What an International Conference Can Do*. *The Washington Post*. 2007. Mar 1. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/what-an-international-conference-can-do/> (Last access: 17.08.2018)
131. Kissinger H.A. *What's Needed From Hamas*. *The Washington Post*. 2006. Feb 27. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/whats-needed-from-hamas/> (Last access: 21.08.2018)
132. Kissinger H.A. *Working with India*. *The Washington Post*. 2006. Mar 20. URL: <https://www.henryakissinger.com/articles/working-with-india/> (Last access: 21.08.2018)
133. Kissinger, H.A. *Years of Renewal*. New.York.: Simon&Schuster, 1999. 1151 p.
134. Kissinger, H.A. *Years of Upheavel*. Boston: Little Brown & Co. 1982. 1283 p.
135. Letter From the Head of the Delegation to the Paris Peace Talks on Vietnam (Lodge) to President Nixon, February 12, 1969. [Electronic Resource] / history.state.gov. – Mode to Access: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v06/d20> (Last access: 26.10.2019)
136. Memorandum From the Former Head of the Delegation to the Paris Peace Talks on Vietnam (Harriman) to Secretary of State Rogers. Washington,

January 31, 1969. [Electronic Resource] / history.state.gov. – Mode to Access: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v06/d13> (Last access: 26.10.2019)

137. Memorandum From the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Nixon Washington, January 24, 1969 [Electronic Resource] / history.state.gov. – Mode to Access: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v06/d8> (Last access: 27.11.2020)

138. Memorandum From the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Nixon Washington, January 29, 1969 [Electronic Resource] / history.state.gov. – Mode to Access: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v06/d11> (Last access: 27.11.2020)

139. Memorandum From the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Nixon, January 12, 1971 [Electronic Resource] / history.state.gov. – Mode to Access: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v17/d102> (дата звернення: 27.11.2020).

140. Memorandum of Meeting Between the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger), Secretary of Defense Laird, and the Chairman of the Joint Chiefs of Staff (Wheeler) Washington, January 30 [Electronic Resource] / history.state.gov. – Mode to Access: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v06/d12> (Last access: 18.05.2020)

141. Memorandum From President Nixon to his Assistant for National Security Affairs (Kissinger) Washington, February 1, 1969. [Electronic Resource] / history.state.gov. – Mode to Access: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v06/d15> (Last access: 18.05.2020)

142. Minutes of National Security Council Meeting1 Washington, January 25, 1969 [Electronic Resource] / history.state.gov. – Mode to Access: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v06/d10> (Last access: 18.05.2020)

143. Memorandum for the Record.Oct 24/25, 1973. [Electronic Resource] / history.state.gov. – Mode to Access: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v25/d269> (Last access: 18.05.2020)

144. Memorandum From the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Nixon. March 8, 1969 [Electronic Resource] / history.state.gov. – <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v06/d34> (Last access: 18.05.2020)

145. Memorandum From the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Nixon March 17, 1969 [Electronic Resource] / history.state.gov. – Mode to Access: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v06/d42> (Last access: 18.05.2020)

146. Memorandum From the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Nixon. September 10, 1969 [Electronic Resource] / history.state.gov. – Mode to Access: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v06/d117> (Last access: 18.05.2020)

147. Memorandum Prepared in the Central Intelligence Agency Washington, January 24, 1969. [Electronic Resource] / history.state.gov. – Mode to Access: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v06/d6> (Last access: 27.11.2020)

148. Memorandum From Secretary of Defense Laird to President Nixon March 13, 1969. [Electronic Resource] / history.state.gov. – Mode to Access: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v06/d38> (Last access: 27.11.2020)

149. Memorandum From William B. Quandt of the National Security Council Staff to Secretary of State Kissinger. Oct 09, 1973. [Electronic Resource] / history.state.gov. – Mode to Access: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v25/d139> (Last access: 18.05.2020)

150. Memorandum From William B. Quandt of the National Security Council Staff to the President's Deputy Assistant for National Security Affairs (Scowcroft) Oct 06, 1973. [Electronic Resource] / history.state.gov. – Mode to Access: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v25/d99> (Last access: 18.05.2020)

151. Message From Israeli Prime Minister Meir to Secretary of State Kissinger Undated [Electronic Resource] / history.state.gov. – Mode to Access: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v25/d97> (Last access: 27.11.2020)

152. Message From Soviet General Secretary Brezhnev to President Nixon. Undated [Electronic Resource] / history.state.gov. – Mode to Access: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v25/d120> (Last access: 27.11.2020)

153. Message From Soviet General Secretary Brezhnev to Secretary of State Kissinger. Oct 23, 1973 [Electronic Resource] / history.state.gov. – Mode to Access: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v25/d241> (Last access: 26.10.2019)

154. Message From President Nixon to Soviet General Secretary Brezhnev, October 20, 1973 [Electronic Resource] / history.state.gov. – Mode to Access: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v25/d217> (Last access: 27.11.2020)

155. National Security Study Memorandum 1. Washington, January 21, 1969. [Electronic Resource] / history.state.gov. – Mode to Access: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v06/d4>. (Last access: 26.10.2019)

156. Nixon R. Asia After Vietnam. Foreign Affairs. 1982. Vol. 46. № 1. October. P. 111-125.

157. Nixon R. Memoirs of Richard M. Nixon. New York: Grssett & Danlap.1978. 1136 p.

158. Nixon R. The president's news conference. September 05, 1973. [Electronic Resource] / The American Presidency Project – Mode to Access: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/the-presidents-news-conference-89> (Last access: 26.03.2017).

159. Nixon R. Special Message to the Congress on Energy Policy. April 18, 1973. [Electronic Resource] / The American Presidency Project. – Mode to Access: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/special-message-the-congress-energy-policy> (Last access: 26.03.2017)

160. Nixon R. Address to the nation about policies to deal with the energy shortages. November 07, 1973 [Electronic Resource] / R. Nixon // The American Presidency Project. – Mode to Access: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/address-the-nation-about-policies-deal-with-the-energy-shortages> (Last access: 18.05.2020).

161. Nixon R. Remarks Announcing Establishment of the Federal Energy Office. December 04, 1973 [Electronic Resource] / R. Nixon // The American Presidency Project. – Mode to Access: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-announcing-establishment-the-federal-energy-office> (Last access: 18.05.2020)

162. Nixon R. Remarks about the nation's energy policy. September 08, 1973 [Electronic Resource] / Protocol to the Interim Agreement Between the United States and the Soviet Union – Mode to Access: <https://www.nixonfoundation.org/2014/09/9-8-73-remarks-nations-energy-policy/> (Last access: 18.05.2020)

163. Protocol to the Interim Agreement Between the United States and the Soviet Union [ElectronicResource]. – history.state.gov. – Mode to Access:

<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v32/d318> (Last access: 18.05.2020)

164. Safire W. *Before the Fall: A Inside View of the Pre-Watergate White House*. New Jersey: New Brunswick, 2012. 704 p.

165. Shanghai communiqué. Joint Statement Following Discussions With Leaders of the People's Republic of China¹ February 27, 1972. [Electronic Resource] / history.state.gov. – Mode to Access: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v17/d203> (Last access: 27.11.2020)

166. Strober G., Strober B. *Nixon: An Oral History of His Presidency*. New York: Oxford University Press, 1994. 576 p.

167. Treaty Between the United States and the Soviet Union. May 26, 1972, [Electronic Resource] / history.state.gov. – Mode to Access: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v32/d316> (Last access: 26.10.2019)

168. The Cold war. CNN [Electronic Resource] / Vasile Iuga. – Mode to Access: <https://www.youtube.com/watch?v=22KIQ1QNnhE&list=PL3H6z037pboGWTxs3xGP7HRGrQ5dOQdGc> (Last access: 15.12.2020)

169. *The Kissinger Transcripts: The Top Secret Talks with Beijing and Moscow* / Ed. by W. Burr. New York: The New Press 1998. 515 p.

170. Transcript of Telephone Conversation Between Secretary of State Kissinger and the Israeli Ambassador (Dinitz) October 23, 1973. [Electronic Resource] / history.state.gov. – Mode to Access: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v25/d242> (Last access: 27.11.2020)

171. Transcript of Telephone Conversation Between Secretary of State Kissinger and the Soviet Ambassador (Dobrynin) November 23, 1973. [Electronic Resource] / history.state.gov. – Mode to Access:

<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v25/d316> (Last access: 27.11.2020)

172. Transcript of Telephone Conversation Between Secretary of State Kissinger and the White House Chief of Staff (Haig) Oct 24, 1973. [Electronic Resource] / history.state.gov. – Mode to Access: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v25/d268> (Last access: 18.05.2020)

173. Telegram From the Embassy in Pakistan to the Department of State Dec. 14, 1970. [Electronic Resource] / history.state.gov. – Mode to Access: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v17/d98> (Last access: 18.05.2020)

174. Transcript of a Telephone Conversation Between President Nixon and His Assistant for National Security Affairs (Kissinger) Dec 9, 1970. [Electronic Resource] / history.state.gov. – Mode to Access: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v07/d83> (Last access: 18.05.2020)

Історіографія

175. Арбатов А.Г. Военно-политические аспекты отношений США с Россией. -Международные процессы. Москва: 2009, Вып 1, С. 33-42.

176. Арбатов Г.А. Послесловие. Киссинджер Г. Дипломатия. М.: Ладомир, 1997. С. 842-848.

177. Арбатов Г. А. Автобиография на фоне исторических событий. Москва: Собрание. 2008. 207 с.

178. Арбатов Г.А. Ястребы и голуби холодной войны. Москва: Алгоритм, 2009. 224 с.

179. Апшатов С. И., США и Европа: общие проблемы американской континентальной политики. Москва: Мысль, 1979. 238 с.

180. Апшатов С. И., Глебов В. В., Коваль И. Н., Райнов П. Я. США: Современная внешнеполитическая мысль. Одеса: Логос, 1992. 236 с.

181. Аппатов С. И., Коваль И. Н. Критический анализ американской буржуазной историографии. Киев – Одесса: Вища школа, 1984. 142 с.
182. Баталов Э. Я. Мировое развитие и мировой порядок (анализ современных американских концепций) Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2005. 376 с.
183. Бирюков В.И. Китай в стратегических расчетах США. Проблемы Дальнего Востока. 1984. Вып. 3. С. 88-98.
184. Богатуров А. Д. Великие державы на Тихом океане. История и теория международных отношений в Восточной Азии после Второй мировой войны (1945–1995). Москва: Конверт – МОНФ, 1997. 353 с.
185. Боришполец К.П. Методы политических исследований. Москва: Аспект Пресс, 2005. 221 с.
186. Бурунов О. О. Від емігранта до державника: політична кар'єра Г. Кіссінджера. *Гілея*. Випуск 151. Київ, 2019. С. 17–22.
187. Бурунов О. О. Відносини США та СРСР – Росії у другій половині ХХ століття в оцінках Г. А. Кіссінджера. *Науковий вісник МГУ*. Випуск 3. Одеса: МГУ, 2017. С. 4–7.
188. Бурунов О. О. Г. Кіссінджер про європейське співробітництво та систему конференцій 1812 – 1822 рр. Актуальні проблеми всесвітньої історії: стратегії партнерства і співробітництва в міжнародних відносинах. Київ: Інститут всесвітньої історії НАН України, 2015. С. 176–179.
189. Бурунов О. О. Генри Кіссінджер о перспективах мирового порядка в ХХІ веке. *Журнал международного права и международных отношений*. Выпуск 1-2 (92-93). Минск, 2020. С. 59–64.
190. Г. Кіссінджер про політичну культуру на початку ХХІ ст. *Одіссос*. Актуальні проблеми всесвітньої історії. Одеса, Вип. 7. 2020. С.121–126.
191. Бурунов О. О. Індокитайські ініціативи Г. Кіссінджера. *Американська історія та політика*. Випуск 9. Київ, 2020. С. 47–56.

192. Бурунов О. О. Китайська політична традиція та перспективи Китаю в оцінках Г. А. Кіссінджера *Записки історичного факультету*. Випуск 29. Одеса, 2018. С. 161–173.
193. Бурунов О. О. «Локальна ядерна війна» в оцінках Г. А. Кіссінджера. *Записки історичного факультету*. Випуск 25, 2014. С. 211–222.
194. Бурунов О. О. Обриси політичної Європи кінця ХХ століття у баченні Г. Кіссінджера. *Одіссос. Актуальні проблеми всесвітньої історії*. Одеса, Вип. 5. 2017. С.201–204.
195. Бурунов О. О. Прорахунки Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин в оцінках Г. А. Кіссінджера. *Записки історичного факультету*. Випуск 26. Одеса, 2015. С. 155–163.
196. Бурьян М. С., Ткаченко К. А. Генрі Кіссінджер і проблема розбудови "нового світового порядку". *Вісник Луганського національного університету*. Вип. 16. Луганск. 2013. С. 5-12.
197. Бьюкенен П.Дж. Правые и не-правые. Как неоконсерваторы заставили нас забыть о рейгановской революции и повлияли на президента Буша. Москва: АСТ-Транзиткнига, 2006. 346 с.
198. Бьюкенен П.Дж. На краю гибели. Москва: АСТ, 2008. 352 с.
199. Валлерстайн Э. Америка и мир: сегодня, вчера и завтра. *Свободная мысль*, Вип. 2. Москва.1995. С. 66-75.
200. Гарбузов В.Н. Александр Хейг, или три карьеры одного генерала. Москва: Наука, 2004. 203 с.
201. Гончар Б. М. Американская политология о советско-американских отношениях в 80-е годы :(региональные аспекты). *Вопросы новой и новейшей истории*. Вып. 33. Киев, 1987. С. 52-60.
202. Гончар Б. М. «Кризова дипломатія»: СРСР і США в конфліктах «третього світу» (70-80-і роки). *Вопросы новой и новейшей истории*. Київ: 1992. 172 с.

203. Гончар Б. М. Проблема региональных конфликтов в советско-американских отношениях на рубеже 80–90-х годов. *Вопросы новой и новейшей истории*. Вып. 39. Киев, 1993. С. 12-22.
204. Гончар Б. М. Ставлення США до проблем інтеграції країн Центрально-Східної Європи взахідноєвропейські об'єднання. *Питання нової та новітньої історії*. Вип. 42. Київ, 1996. С. 139-146.
205. Гончар Б. М. США – КНР і Тайвань : трикутник взаємодії і суперечностей. *Наукові записки Академії наук вищої школи України*. Вип. 2. Київ, 1999. С. 22-31.
206. Гончар Б. М. Фактор регіональних конфліктів в процесі формування та реалізації політики США відносно СРСР в 70-80-і роки: автореф. дис. ... д-р. іст. наук: 07.00.03 – всесвітня історія. Київ, 1994. 42 с.
207. Гончар Б. М. Средиземноморская политика США (1968–73) : автореф. дисс. канд. ист. наук: 07.00.03 – всесвітня історія. Київ, 1974. 31 с.
208. Гончар Б. М., Гончар Ю. Б. Геостратегічний "порядок денний" для НАТО: точка зору З. Бжезинського. *Вісник Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка*. Вип. 104. Київ, 2011. С. 11-13.
209. Гончар Б. М., Гончар Ю. Б. Миротворча діяльність США в Європі напередодні Першої світової війни. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Історія. Вип. 112. Київ. 2012. С. 7-10
210. Гончар Ю. Б. Еволюція політики США щодо інтеграційних процесів у Західній Європі (кін. 80-х – 90-ті роки): автореф. дисс. канд. ист. наук: 07.00.02 – всесвітня історія. Київ, 1997. 24 с.
211. Горбулін В. Світова гібридна війна: український фронт. Харків: Фоліо, 2017. 160 с.
212. Гэдис Дж. Предварительные оценки послевоенного противостояния *Новая и новейшая история*. Москва: 1991. Вып. 3. С. 145-158.
213. Даймонд Дж. *Переворот*. Київ: КМ-Букс, 2019. 464 с.

214. Де Сото Е. Загадка капіталу. Чому капіталізм перемагає на Заході і ніде більше. Київ. Наш формат. 2017. 928 с.
215. Джадт Т. Після війни. Історія Європи від 1945 року. Київ. Наш формат. 2020. 332 с.
216. Дульян А.Г. Советско-американские отношения. Годы разрядки, 1969 – 1972. Рассекреченные архивные материалы. *Новая и новейшая история*. Вып. 2. Москва. 2008. С. 82-90.
217. Иноземцев, В.Л. США в новом столетии: лидер или империя? /В.Л. Иноземцев Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? М.: Ладомир, 2002. С.VII-XXXVIII
218. Камінський Є.Є. Світ переможців і переможених. Міжнародні відносини і українська перспектива на поч. ХХІ ст. Київ: Центр вільної преси, 2008. 336 с
219. Каширина Т. В. Война США во Вьетнаме и советско-американские отношения. Конец 1960-х – первая половина 1970-х годов. *Новая и новейшая история*. Выпуск № 4. Москва. 2015, С. 53-61 URL: <https://nni.jes.su/s013038640000616-5-1-ru-112/> (дата звернення: 09.11.2020).
220. Каширина Т.В. Проблема ограничения и сокращения стратегических вооружений в американо-советских/российских отношениях в 1969-2010 гг. дисс. докт. ист. наук. 07.00.03 – всемирная история. Москва, 2012. 651 с.
221. Каплан Р. Месть географу. Москва: Азбука, 2015. 384 с.
222. Кеннан Дж. Америка и русское будущее. *Новая и новейшая история*. Москва: 2001. Вып. 3. С. 81-99.
223. Клинтон Б. Моя жизнь. Москва: Альпина Бизнес Букс, 2005. 988 с.
224. Коваль І. М. Американський "неореалізм": вступаючи у ХХІ століття. Концепції і методи. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Вип. 107(1). Одеса. 2012. С. 5-12.

225. Коваль І. М. Концептуальне оформлення східноєвропейської політики США на початку процесу глобальних трансформвань: автореф. дис. ... д-р. іст. наук: 23.00.04 – всесвітня історія. Київ, 2000. 35 с.
226. Коваль І. Н. Последняя битва «холодной войны»: восточноевропейская политика сверхдержав. Одесса: Астропринт, 1999. 224 с.
227. Кокорев А.А. Проблема гонки вооружений в освещении американской историографии 70 – 80-х гг. (обзор литературы). *Новая и новейшая история*. Вып. 3. Москва. 1984. С. 143-151.
228. Лакішик Д. М. Американська неоконсервативна альтернатива ізоляціонізму Проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр. Вип. 3. Київ.: КиМУ, 2011. С. 143-154.
229. Лакішик Д. М. Німеччина в європейській політиці США кінця 1980- х – 90-ті рр.. ХХ ст.: автореф. дисс. канд. іст. наук:07.00.02 – всесвітня історія Київ, 2002. 16 с.
230. Лапшина И.К. Демократы против республиканцев: формирование внутриполитического курса администрации Р.Никсона. *Новая и новейшая история*. Москва: Вып. 2. 2008. С. 41-56.
231. Лафибер У. Американская историография внешней политики США. *Новая и новейшая история*. Вып. 1. Москва: 1993. С. 195-205.
232. Левченко Л. Архіви і архівна справа США: історія та організація Фактор военной силы во внешней политике США: расчеты и просчеты. Миколаїв: Іліон, 2013. 1204 с.
233. Маккейн Дж., Солтер М. Буремна хвиля. Харків: Vivat, 2020. 432 с.
234. Манькин А. С. История двухпартийной системы США (1789-1980 гг.) Москва: Издательство Московского Университета, 1981. 287 с.
235. Матвеев, В.М. Дипломатическая служба США. Москва: Международные отношения, 1987. 192 с.

236. Мінгазутдінова Г. Еволюція тибетського питання в зовнішній політиці США та його вплив на американсько-китайські відносини (1949–2018 рр.). *Американська історія та політика*. Вип. 5. Київ. 2018. С. 72-85.
237. Никонов, В.А. Республиканцы: от Никсона к Рейгану В.А. /Никонов. Москва: Издательство МГУ, 1988. 288 с.
238. Овинников Р.С. Зигзаги внешней политики США. От Никсона до Рейгана. Москва: Политиздат, 1986. 400 с
239. Панченко М. Ю. Основные парадигмы изучения международного порядка в современной политологии. Москва, Наука, 2008. 105 с.
240. Петровский, В.Ф. Американская внешнеполитическая мысль. Москва.: Международные отношения. 1976. 336 с.
- 241 Печатнов В.О., Манькин А.С. История внешней политики США. Москва.:Международные отношения, 2012. с. 672.
242. Печатнов В.О. От Джефферсона до Клинтона: Демократическая партия США в борьбе за избирателя. Ин-т всеобщ, истории РАН ; МГИМО МИД РФ. Москва: Наука, 2008. 503 с.
243. Печатнов В.О. СССР глазами американской разведки в 1950 – 1960-е годы. *Новая и новейшая история*. Вып. 3. Москва. 1996. С. 100-122.
244. Потехин А. В. «Дипломатия США в Восточной Европе» Київ: Наукова думка, 1992; 136 с.
245. Потехин А. В, Бетяр И. А. Общественное мнение США и создание ООН. Киев.: Наукова думка, 1992; 125с.
246. Пронь С. В. Китайська карта в американо-японських відносинах(1972-1980). *Південний архів (історичні науки)*. Вип. 3. Херсон: 2000. С. 52-57.
247. Пронь С. В. «Корейський вузол» та сучасні зовнішньополітичні орієнтири США і Японії. *Історичні науки*. Вип. 4. Миколаїв. 2002. С. 149-153.

248. Пронь С. В. Роль та місце «доктрини Річарда Ніксона» в американсько-японських відносинах. *Історична пам'ять*. Вип 1-2. Полтава: 2003. С. 111-119.
249. Пронь С. В. США та нормалізація китайсько-японських відносин у 1970-х рр.. *Південний архів (історичні науки)*. Вип. 1. Херсон. 1999. С. 71-77.
250. Пронь С. В. Японія в багатополлярному світі. *Південний архів (історичні науки)*. Вип. 15. Херсон: 2004. С. 59-64.
251. Пронь С. В. Китай: зовнішня політика і дипломатія у другій половині ХХ століття: монографія. Миколаїв: Іліон, 2012. 148 с.
252. Пронь С. В. Стиль управління президента Дж. Кеннеді: бажані уроки для сучасної України. *Американська історія та політика*. Вип. 2. Київ, 2016. С. 92–99.
253. Ратніков М. І. Європейська політика США в контексті політичних трансформацій у ЄС: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04 / Ратніков Максим Ігорович; Інститут світової економіки міжнародних відносин НАН України. Київ, 2013. – 203 с.
254. Рахман Г. Истернизация. Днепр: Баланс Бизнес Букс, 2019. 416 с.
255. Рахшмир П.Ю. Американские консерваторы и имперская идея. Пермь: ГОУ ВПО "Пермский гос. ун-т", 2007. 224 с.
256. Себениус Дж., Бернс Н., Мнукин Р. Искусство переговоров по Киссинджеру. Москва: Азбука Бизнес, 2019. 448 с.
257. Системная история международных отношений в 4 т. Под ред. А.Д. Богатурова, Т. 4. Документы 1945-2003. Москва: НОФМО, 2004. 562 с.
258. Скороходова О. Н. «Советская энергетическая угроза»: взгляд из Вашингтона и Брюсселя (70-е – начало 80-х годов ХХ века). *Новая и новейшая история*. Вып.2. Київ. 2015. С. 125-142 [Электронный ресурс]. URL: <https://nni.jes.su/s013038640000616-5-1-ru-91/> (дата обращения: 09.11.2020)

259. Скороходова О.Ю. США и Западная Европа в условиях нефтяного кризиса 1973 – 1974 годов. *Новая и новейшая история*. Вып. 1. Москва. 2013. С.37 – 53.

260. Согрин В. В. «Вьетнамский синдром» США. Урок истории? *Новая и новейшая история*. Вып. 4. Москва. 2018. С. 110-124 URL: <https://nni.jes.su/s013038640000112-1-1/> (дата звернения: 10.11.2020). DOI: 10.31857/S013038640000112-1

261. Согрин В. В. Динамика соперничества СССР и США в период «холодной войны». 1945-1991 годы. *Новая и новейшая история*. Вып. 6. Москва. 2015. С. 36-52 URL: <https://nni.jes.su/s013038640000616-5-1-ru-652/> (дата звернения: 09.11.2020)

262. Согрин В.В. Исторический опыт США. Москва: Наука, 2010. 581 с.

263. Согрин В. В. Конфликт и консенсус в американской истории. *Новая и новейшая история*. Вып. 3. Москва. 2003. С. 29-47.

264. Согрин В.В. Политическая история США. XVII-XX века. Москва: Весь мир, 2001. 391 с.

265. Согрин В. В. Этапы американского консерватизма. *Вопросы истории*. Вып. 5. Москва. 1991. С. 105-118.

266. Статистическая история США XVII – начала XXI вв. [Текст] / Российская акад. наук, Ин-т всеобщей истории ; отв. ред. В. В. Согрин. Москва: Ин-т всеобщей истории РАН, 2012. 233 с.

267. Сыч А. И. Национальный аспект Версальской системы. *Новая и новейшая история*. Вып. 1. Москва. 2004. С. 125-133.

268. Сыч А. И. По следам незаконченной полемики. Хантингтон С. П. Если не цивилизации, то что? Парадигмы мира после «холодной войны» *Foreign Affairs*. ноябрь / декабрь 1993. т. 72. № 5. С. 186 - 194 / А. Сыч *Історична панорама. Спеціальність : Історія*. 2007. Вип. 4. С. 177-184.

269. Сич О. І. Проблеми імміграції та етнодемографічної ситуації в США наприкінці ХХ століття. *Історична панорама. Спеціальність: Історія*. 2019. Вип. 28-29. С. 125-139.
270. Тарасюк Б. І. Загрози та дестабілізуючі фактори у Центральній та Східній Європі. *Політична думка*. Вип. 2. Київ: 1994. С. 105
271. Таран М. А. Китайська ініціатива Один пояс–один шлях та стратегічні виклики для США. *Американська історія та політика*. Вип. 4. Київ: 2019. С. 139-151.
272. Таран М. А. Піднесення Китаю: творення гармонії чи породження конфлікту? *Східний світ*. Вип. 2. Київ: 2015. С. 131-139.
273. Тихвинский С. Л. К столетию рождения Чжоу Эньлая. *Новая и новейшая история*. Вып. 1. Москва: 2009. С. 160-183.
274. Троян С. С. Велика війна 1914-1918 рр.: Нова міжнародна система і Вестфальський світопорядок. *Історичні і політологічні дослідження*. Вип 1(64). Вінниця, 2019. С. 9 – 17.
275. Фабріка Н. С. Концептуальні основи політика США відносно Ірану в період адміністрації Р. Ніксона. *Наукові записки*. Серія «Педагогічні та історичні науки». Вип. 86 (29). Київ, 2010. С. 265 – 274.
276. Фатина Хасан Хамре. Палестинская проблема в ближневосточной политике США в 70-е годы. дис. канд. ист. наук: 07.00.03 – всемирная история. Киев, 1985. 214 с.
277. Фесенко М. В. Перспективи збереження лідерства США в пост біполярній міжнародній системі. *Американська історія та політика*. Вип 2. Київ, 2016. С. 31 – 38.
278. Фісанов В. П. Ліберальний міжнародний порядок: «реалії» втілення та концептуальне бачення. *Історичні і політологічні дослідження*. Вип 1(64). Вінниця, 2019. С. 23 – 29.
279. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії. Київ: Наш формат, 2019. 506 с.

280. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек. Москва: АСТ, 2004. 608 с.
281. Фурсенко, А.А. Миссия Киссинджера в Париж и Бонн в 1966 году. *Новая и новейшая история*. Вып 2. Москва, 1983. С. 149-158.
282. Фурсенко, А.А. Президенты и политика США, 70-е годы. Москва: Наука, 1989. 296 с.
283. Хаас Р. Розхитаний світ. Зовнішня політика Америки і криза старого ладу. Київ: Основи, 2019. 376 с.
284. Хантінгтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности. Москва: АСТ, 2004. 544 с.
285. Хантінгтон С. Столкновение цивилизаций. Москва. АСТ, 2014. 576 с.
286. Харарі Н. 21 урок ХХІ століття. Київ: Book Chef, 2018. 416 с.
287. Хомутинкин С. В. Генри Киссинджер о "дипломатическом треугольнике" во внешней политике администрации Ричарда Никсона (1969-1972) *Российская внешняя политика и международные отношения в XIX-XX вв.* Тамбов, 2003. С. 272-277.
288. Хомутинкин С.В. К проблематике исследования политических биографий (на материалах биографии Генри Киссинджера). *Pro nunc: Современные политические процессы*. Вып. 10. Тамбов. 2011. С. 95-100.
289. Хомутинкин С. В. "Необходимость стабильности": Взгляды Генри Киссинджера середины 1950-х - конца 1960-х годов на характер международных отношений в период "холодной войны". *Чичеринские чтения*. Тамбов, 2005. С. 199-206.
290. Хомутинкин С. В. «Проблема мирового порядка во внешнеполитических взглядах Г. Киссинджера: дис. канд. ист. наук: 07.00.03 – всемирная история. Тамбов, 2006. 165 с.
291. Худолій А. О. Публічний дискурс у зовнішньополітичній діяльності президентів США(1945 – 2012 рр.): дис. ... д. політ. наук: 23.00.04 – політологія. Острог, 2013. 465 с.

292. Цыганков, П. А. Теория международных отношений. Москва: Гардарики, 2003. 592 с.
293. Чубарьян А. О. Происхождение «холодной войны» в историографии Востока и Запада. *Новая и новейшая история*. Вып. 3. Москва, 1991. С. 63-68.
294. Шергін С. О. Політологія міжнародних відносин. Київ: Видавництво дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ України, 2013. 200 с.
295. Шаклеина Т. А. Россия и США в новом мировом порядке: Дискуссии в политико-академических сообществах России и США (1991–2000). Москва. Институт США и Канады РАН, 2002. 445 с.
296. Шлезингер А. Циклы американской истории. Москва: Прогресс, 1992. 688 с.
297. A Conversation with Henry Kissinger May 10, 2012. Harvard University. [Electronic Resource] – Mode to Access: <https://www.youtube.com/watch?v=RPqxISYxjcl&t=879s> (Last access: 22.08.2017)
298. Allen G. Kissinger: The Secret Side of the Secretary State Practice. Seal Beach, SA: 76 Press, 1976. 150 p.
299. Andriopoulos G. Kissinger and Brzezinski: The NSC and the Struggle for Control of U. S. New York: Saint Martin`s Press, 1991. 403 p.
300. Atkinson D. In Theory and in Practice: Harvard`s Center for International Affairs, 1958-1983. Cambridge MA: Harvard University Press, 2007. 248 p.
301. Bass G. The Blood Telegram: Nixon, Kissinger and Forgotten Genocide. New York: Random House, 2014. 544 p.
302. Beisner, R. History and Henry Kissinger. *Diplomatic History* Vol. 14. № 4 (Fall 1990). P. 511-527.
303. Bell C. Kissinger in Retrospect: The Diplomacy of Power-Concert. *International Affairs*. 1977. 53, № 4. P. 202-216

304. Berman L. Lyndon Johnson's War: The Road to Stalemate in Vietnam. New York: Norton & Company, 1991. 276 p.
305. Berman L. No peace, no Honor: Nixon, Kissinger and Betrayal in Vietnam. New York: Simon&Shuster, 2002. 334 p.
306. Bird K. The Color of Truth: McGeorge Bundy and William Bundy: Brothers in Arms. New York: Simon&Shuster, 2000. 496 p.
307. Bluemink G. Kissingerian Realism in International Politics. Political Theory, Philosophy and Practice. Leiden: University of Leiden Press, 2000. 291 p.
308. Blumenfeld. R. Henry Kissinger: The Private and Public Story. New York: New American Library, 1974. 326 p.
309. Brown S. The Crises of Power: An Interpretation of United States Foreign Policy during the Kissinger Era. New York: Columbia University Press, 1979.-xi, 170 p.
310. Burr W. Henry Kissinger and American Power in a Multipolar World / W. Burr // The Kissinger Transcripts. The Top-Secret Talks With Beijing and Moscow / Ed. by W. Burr. New York: The New Press, 1998. P.1-26.
312. . Chomsky N. The Cold War and the University. In the Cold War and the University: Toward an Intellectual History of the Postwar Years. New York: Columbia University Press, 1998. 304 p.
313. Cambridge History of the Cold War Cambridge: University Press, 2010. 643 p.
314. Cleva G. Henry Kissinger and the American Approach to Foreign Policy. Lewisburg: Bucknell University Press, 1989. 280 p.
315. Colodny L., Shachtman T. The Forty Years War: The Rise and Fall of Neocons, from Nixon to Obama. New York: HarperCollins, 2016. 480 p.
316. Dallek R. Nixon and Kissinger Partners in Power. New York: HarperCollins Publishers Inc., 2007. 771 p.
317. Del Pero M. The Eccentric realist. Ithica, New York: Cornell University Press, 2010. 216 p.

318. Dickson, P. Kissinger and the Meaning of History. Cambridge: University Press, 1978. 197 p.

319. Diem B., Chanoff D. In the Jaws of History. Bloomington: Indiana University Press, 1999. 384 p.

320. Dr. Henry Kissinger: Vision of a Statesman Nov 12, 2014. Richard Nixon Foundation. [Electronic Resource] – Mode to Access: https://www.youtube.com/watch?v=aoChNixq_Tw (Last access: 29.11.2020)

321. Eldridge, A. Pondering Intangibles: A Value Analysis of Henry Kissinger / A. Eldridge // Henry Kissinger, His Personality and Policy / Ed. by. D. Caldwell. - Durham: Duke University Press, 1983. P. 64-85.

322. Falk R. What's Wrong with Henry Kissinger's Foreign Policy. Policy Memorandum No. 39. Princeton University, Center of International Studies, July 1974. 36 p.

323. Fallaci O. Kissinger. In Interview with History. New York: Liveright, 1976. 376.

324. Ferguson N. Kissinger 1923-1968 The Idealist. New York: Penguin Press, 2015. 950 p.

325. Ferguson N. Henry Kissinger Reappraised, with Andrew Roberts. Dec 4, 2015 [Electronic Resource] / Intelligence Squared. – Mode to Access: <https://www.youtube.com/watch?v=blDqClz4mXU> (Last access: 20.08.2018)

326. Ferguson N. The Square and the Tower New York: Penguin Press, 2018. 592 p.

327. Ferguson N. on Kissinger the Idealist Oct 29, 2015 [Electronic Resource] / Hoover Institution. – Mode to Access: <https://www.youtube.com/watch?v=AzibpBS1-Gw&t=1946s> (дата звернення: 20.08.2018)

328. Ferguson N. on the Life of Henry Kissinger Oct 21, 2015 [Electronic Resource] / Chicago Council on Global Affairs. – Mode to Access: <https://www.youtube.com/watch?v=0ezbl5omHTw> (Last access: 20.08.2018)

329. Ferguson N. In conversation with David Gergen: On Henry Kissinger Apr 04, 2018 [Electronic Resource] / Niall Ferguson – Mode to Access: <https://www.youtube.com/watch?v=MqHg5LTmUOo>(Last access: 20.08.2018)
330. Ferguson N Meaning of Kissinger *Foreign Affairs*. 2015. Vol 94. P.134-147.
331. Fitzgerald F. Fire in the Lake: The Vietnamese and the Americans in Vietnam. New York:Back Bay Books. 2002. 496 p.
332. Fukuyama F. Reivew. H. Kissinger. A World Restored: Europe after Napoleon. *Foreign Affairs* – 1997. – 76(5). – P.216
333. Gaiduk I. The Soviet Union and the Vietnam War. Ivan R. Dee, Publisher, 1996. 320 p.
334. Gaddis, J. International Relations. Theory and the End of the Cold War. *International Security*. 1992 / 1993. Vol. 17, № 3. Winter. P. 5-58.
335. Gaddis J. Russia, the Soviet Union and the United States: an Interpretive History. New York: John Wiley and Sons, Inc., 1978.309p.
336. Gaddis J. Strategies of Containment: A Critical Appraisal of American National Security Policy During the Cold War. New York: Oxford University Press, 1982. 452 p.
337. Gaddis J. The Cold War A New History. New York: Oxford University Press, 2005. 352 p.
338. Gaddis J. We Now Know. Rethinking Cold War History. New York: Clarendon Press, 1997. 448 p.
339. George A.L. Presidential Decision-making in Foreign Policy: The Effective Use of Information and Advice. Boulder (Col.): Westview Press, 1980. 267 p.
340. George A.L., George, J.L. Presidential Personality and Performance. Oxford: Westview Press, 1998. 287 p.
341. Golan M. The Secret Conversation of Henry Kissinger. Step-by-step Diplomacy in the Middle East. New York: Times Book Co., 1976. 280 p.

342. Graubard S. *Kissinger: Portrait of a Mind*. New York: Norton, 1973. 312 p.
343. Hastings M. *Vietnam: An Epic Tragedy, 1945-1975*. New York: Harper Perennial, 2019, 896 p.
344. Hanhimaki J. *The Flawed Architect: Henry Kissinger and American Foreign Policy*. Oxford: University Press, 2004. 554 p.
345. Hanhimaki J. «"Dr.Kissinger' or "Mr. Henry"? Kissingerology, Thirty Years and Counting». *Diplomatic History*. Vol. 27 (Nov. 2003).P. 634-666.
346. Haslam J. *The Nixon Administration and the Death of Allende`s Chile: A Case of Assisted Suicide*. Verso; First Edition. 2005. 245 p.
347. H. Kissinger Looks Back on the Cold War November 06, 2014. Council on Foreign Relations. [Electronic Resource] – Mode to Access: <https://www.youtube.com/watch?v=i3I6CKXQSFY&t=2522s> (Last access: 22.08.2017)
348. Henry Kissinger and American Power: A Political Biography October 03, 2020. WoodrowWilsonCenter. [Electronic Resource] – Mode to Access: https://www.youtube.com/watch?v=_vFvdbgbqEo (Last access: 29.11.2020)
349. Herring G. *America's Longest War: The United States and Vietnam, 1950-1975*. New York: McGraw-Hill Education. 2013. 416 p.
350. Hersh S. *The Price of Power: Kissinger in the Nixon White House*. New York.: Summit Books, 1983. 702 p.
351. Hitchens Ch. *The Trial of Henry Kissinger*. New York: Simon Schuster, 2001. 893 p.
352. Hoffmann S. *Primacy or World Order: American Foreign Policy since the Cold War*. New York: McGraw-Hill, 1980. 521 p.
353. Hoffman S. “Weighing the Balance of Power,” *Foreign Affairs*, Summer 1972. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/1972-07-01/weighing-balance-power>. (Last access: 28.06.2020).
354. Huntington S.P. *Who Are We? The Challenges to America's National Identity*. New York: Simon & Schuster, 2004. 448 p.

355. John McCain calls anti-war protesters 'low-life scum' at Henry Kissinger testimony Jan 30, 2015. Guardian news. [Electronic Resource] – Mode to Access: https://www.youtube.com/watch?v=AQmFMu_Sz4c (Last access: 29.11.2020)
356. Isaacson W. Kissinger: A Biography. New York: Simon Schuster, 1992. 893 p.
357. Kalb M., Kalb B. Kissinger. Boston – Toronto: Little, Brown, 1974. 577 p.
358. Kaplan R.D. The Arabists: The Romance of an American Elite. New York: Free Press, 1993. 368 p.
359. Kaplan R. In defence of Henry Kissinger. The Atlantic May 2013. URL: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2013/05/the-statesman/309283/> (Last access: 28.06.2020).
360. Kaplan R. Kissinger, Metternich and Realism. The Atlantic June. 1999. URL: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1999/06/kissinger-metternich-and-realism/377625/> (Last access: 28.06.2020)
361. Kaul T.N. The Kissinger Years: Indo-American Relations. New Dehli: Arnold-Heinemann, 1980. 112 p.
362. Kennan G. The Kennan Diaries. New. York. W.W. Norton Company, 2014. 689 p.
363. Kennan G.F. On American Principles. *Foreign Affairs*. 1995. Vol. 74, № 2. March / April. P. 116-136.
364. Kissinger and Detente / Ed. by L.A. Sobel. New. York: Facts on File, 1975. 202 p.
365. Kraft J. In Search of Kissinger. *Harper's Magazine*. 1971. January. P. 54-61
366. Komine Y. Secrecy in US Foreign Policy: Nixon, Kissinger and the Rapprochement with China. London: Routledge, 2016, 300 p.
367. Kornbluh P. The Pinochet File: A Declassified Dossier on Atrocity and Accountability. New York: The New Press. 2013. 624 p.

368. Kunz D. *Butter and Guns: America's Cold War Economic Diplomacy*. New York. Free Press. 1997. 432 p.
369. Landau D. *Kissinger: The Uses of Power*. Boston: Houghton Mifflin, 1972. 270 p.
370. Liska G. *Beyond Kissinger: Ways of Conservative Statecraft*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1975. 159 p.
371. Litwak R. *Detente and the Nixon Doctrine. American Foreign Policy and the Pursuit of Stability, 1969-1976*. Cambridge: Cambridge University Press, 1984. 232 p.
372. MacMillan M. *Nixon and Mao: The Week That Changed the World*. New York. Random house. 2008. 448 p.
373. Mazlish B. *Kissinger. The European Mind in American Policy*. New York: Basic Books, 1976. 330 p.
374. Mead W. R. *Special Providence: American Foreign Policy and How It Changed the World*. New York: Alfred A. Knopf, 2002. 404 p.
375. Mohan S. Memorandum for Mr. Bundy: Henry Kissinger as Consultant to the Kennedy National Security Council. *Historian*. 2009. 71. Vol. 2. P. 234-257.
376. Moise E. *Tonkin Gulf and the Escalation of the Vietnam War*. University of North Carolina Press. 2004. 324 p.
377. Morgenthau H. *Politics among nations*. New York: Random House, 1973. 618 p.
378. Morgenthau H. Henry Kissinger: Secretary of State. *Encounter*. 1974. Nov. P. 57-60.
379. Morgenthau H. *Politics in the Twentieth Century*. Vol. 1-3. Chicago: University of Chicago Press, 1962-1964.
380. Morris R. *Uncertain Greatness. Henry Kissinger and American foreign policy*. New York: Harper & Row, 1977. 312 p.
381. Montgomery J.S. The Education of Henry Kissinger. *Journal of International Affairs*. Vol. 9. № 1. (1975). P. 49-62.

382. Mearsheimer J., Walt S. *The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy*. New York, 2007. 496 p.
383. Nutter W. *Kissinger's Grand Design*. Washington: American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1975. 111 p.
384. *Open Secret. The Kissinger-Nixon Doctrine in Asia* / Ed. by V. Brodine & M. Selden. New York: Harper & Row, 1972. 218 p.
385. Osgood R.E. *Ideals and Self-interest in America's Foreign Relation*. Chicago: University of Chicago Press, 1954. 203 p.
386. Paolucci H. *Kissinger's War, 1957-1975*. New York: Griffon House Publications, 1980. 132 p.
387. Quandt W. *The Middle East Crisis*. *Foreign Affairs*. 1979. Vol. 58 (3). P. 546-550.
388. Peter M. Kissinger Warns Biden of U.S.- China Catastrophe on Scale of WWI Bloomberg. Nov. 16 2020 Stable URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-11-16/kissinger-warns-biden-of-u-s-china-catastrophe-on-scale-of-wwi> (Last access: 24.11.2020)
389. Ramos-Horta J. *Funu: The Unfinished Saga of East Timor*. The Red Sea Press. 1986. 207 p.
390. Reeves R. *President Nixon: Alone in the White House*. New York: Simon Shuster, 2001. 704 p.
391. Schlafly P., Ward C. *Kissinger on the Couch*. New Rochelle: Arlington House Publishers, 1975. 846 p.
392. Schulzinger R. *Henry Kissinger. Doctor of diplomacy*. New York: Columbia University Press, 1989. 291 p.
393. Schulzinger R. *U.S. Diplomacy since 1900*. 5th Edition. New York: Oxford University Press, 2002. 432 p.
394. Shawcross W *Sideshow: Kissinger, Nixon and the Destruction of Cambodia*. Lanham.: Cooper Square Press, 2002. 542 p.
395. Sikorski-Kissinger debate on Europe Jun 29, 2012. PolandMFA. [Electronic Resource] – Mode to Access:

https://www.youtube.com/watch?v=oR_9YlzdEzI&t=329s (Last access: 22.08.2017)

396. Starr H. *Henry Kissinger: Perceptions of International Politics*. 1st ed. Lexington: U of Kentucky, 1984. 206 p.

397. Stoessinger J. *Henry Kissinger: the Anguish of Power*. New York: Norton, 1976. 248 p.

398. Strong R. *Bureaucracy and Statesmanship; Henry Kissinger and the Making of American Foreign Policy*. Lanham: University Press, 1986. 109 p.

399. Sury J. *Henry Kissinger and the American Century*. Cambridge: Harvard University Press, 2007. 365 p.

400. Schwartz T. A. *Henry Kissinger and American Power: A Political Biography*. New York: Hill and Wang, 2020. 548 p.

401. Ward D. *Kissinger: A Psychohistory*. Henry Kissinger, His Personality and Policies / Ed. by. D. Caldwell. Durham: Duke University Press, 1983. P. 31-63.402. Thomas E. *Being Nixon: A Man Divided*. New York: Random House, 2015. 648 p.

402. Wintour P. Henry Kissinger says Brexit will bring Britain closer to the US. *The Guardian*. 2017. Jun. 27. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2017/jun/27/henry-kissinger-says-brexit-will-bring-britain-closer-to-the-us> (Last access: 10.04.2018).